

В.П. Приходько, В.А. Шинкар

МАКРОЕКОНОМІКА

Ужгород
Поліграфцентр «Ліра»
2014

УДК 330.101.541(075.8)

ББК 65.012.2я73

П 77

Приходько В.П., Шинкар В.А. Макроекономіка: Навчальний посібник. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 248 с.

Рецензенти:

*Мікловда В.П., доктор економічних наук, професор,
член-кор НАН України, заступник директора Інституту економіки
та міжнародних відносин УжНУ*

*Гаврилко П.П., кандидат економічних наук, професор,
директор УТЕІ КНТУ*

Відповідальний за випуск:

*Палінчак М.М., професор, директор Інституту економіки
та міжнародних відносин УжНУ*

Рекомендовано Міністерством освіти і науки як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів № 1/11–17615 від 18.11.2013 р.

*Рекомендовано до друку Вченою Радою ДВНЗ «УжНУ».
Протокол № 7 2013/2014 від 20.03.2014 р.*

© Приходько В.П., Шинкар В.А., 2014

© Поліграфцентр «Ліра», 2014

ВСТУП

Шановний читачу! Перед тобою навчальний посібник, у якому використаний наш власний досвід викладання курсу лекцій із макроекономіки на економічному факультеті та на факультеті міжнародних відносин Ужгородського національного університету. Для чого потрібне ще одне видання з макроекономіки?

По-перше, чим більше підручників і навчальних посібників друкується, тим більший вибір мають студенти, а кількість, як відомо, при певних обставинах переходить у позитивну якість. По-друге, макроекономіка в ДВНЗ „Ужгородський національний університет” викладається тільки протягом семестру. Зрозуміло, що використання студентами фундаментальних курсів американських й інших авторів із макроекономіки займає багато часу для пошуку відповіді на ті чи інші питання.

На нашу думку, даний навчальний посібник не може і не повинен розглядатись як ефективний замінювач фундаментальних курсів із макроекономіки, перекладених і виданих в Україні. Подібну мету ми перед собою не ставили. Мова йде про інше. Ні один “імпортний” курс із макроекономіки не враховує специфіку української економіки. Традиційні рецепти, якими “лікували” економічні проблеми або в США – у відповідності з розробками американських економістів, або в інших країнах – за рекомендаціями Міжнародного Валютного Фонду, в Україні не дають тих результатів, які вони приносили в інших країнах. Видання даного навчального посібника обумовлене також особливостями організації навчального процесу за кордоном і в Україні. На сьогоднішній день ми маємо суттєві відмінності. У високорозвинутих країнах для студентів, які вивчають економічні дисципліни, крім навчального курсу, готуються також навчально-методичні посібники для самостійної роботи, електронні версії курсу з повним набором матеріалів для самостійної роботи – як в бібліотеці, так і на персональних комп’ютерах у домашніх умовах. Таких можливостей більшість наших студентів сьогодні не має. А отже, видання нових навчальних посібників, у рамках нормативної програми, з урахуванням вимог практичного приєднання нашої освіти до Болонського процесу дозволяє дещо покращити наявну ситуацію.

А вивчати макроекономіку потрібно. Саме вивчення цієї науки дає можливість зрозуміти, що відбувається з економікою будь-якої країни і як на неї впливати. Такі проблеми як інфляція, безробіття, зростання або зменшення доходів зачіпають кожного з нас. Розуміння цих явищ дозволить кожній людині усвідомлено зробити правильний вибір у багатьох життєвих ситуаціях: як розпорядитися своїми збереженнями, як вплине на вітчизняну економіку зміна курсу її грошей по відношенню до долара чи євро, чим обернеться для кожного з нас додаткова грошова емісія в країні тощо. Крім того, вивчення макроекономіки дозволить нам зробити грамотний вибір на користь тієї чи іншої партії чи кандидатури на загальних чи місцевих виборах. Сьогодні в Україні відбувається досить інтенсивне маніпулювання свідомістю людей із боку різних політичних сил. Знання економічної теорії, а особливо макроекономіки, зробить досить проблематичним маніпулювання думками людей.

І ще одне, нами підготовлений і надрукований навчально-методичний посібник із курсів “Політекономія”, “Макроекономіка”, “Мікроекономіка” з елементами модульного контролю. У цьому посібнику студентам рекомендована література до кожної з тем, система завдань і тестів, рефератів, дві модульні контрольні роботи (14 варіантів завдань), виділені нові поняття і категорії. Безперечно, що вивчення окремих тем із макроекономіки повинно здійснюватись у функціональному взаємозв’язку з завданнями, які окреслені у навчально-методичному посібнику.

ТЕМА 1.

МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

ПЛАН

1. Предмет і основні проблеми макроекономіки.
2. Основні поняття макроекономіки. Макроекономічна політика.

1. ПРЕДМЕТ І ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ МАКРОЕКОНОМІКИ

Макроекономіка – один із основних розділів економічної теорії. При вивченні політекономії (основ економічних теорій) ми вели мову про те, що існують два абсолютно різні рівні економічного аналізу: 1) рівень макроекономічного аналізу, який розглядає економіку як єдине ціле, або вивчає агреговані показники; 2) рівень мікроекономічного аналізу, що вивчає поведінку економічних одиниць на рівні галузі, окремої фірми.

Предметом макроекономіки виступають закономірності механізму функціонування всього народного господарства безвідносно до специфіки його окремих галузей, фактори, які визначають його зміни в короткостроковій і довгостроковій перспективі, способи впливу на народногосподарські процеси з боку держави. У даному визначенні фіксуються чотири головні особливості макроекономічного аналізу:

- 1) Об'єкт дослідження – економіка в цілому.
- 2) Фактори, які впливають на економічний розвиток. Саме дія цих факторів викликає коливання економічної активності й супроводжується появою економічних проблем, які потрібно вирішити.
- 3) Наслідки дії факторів впливу на економічний розвиток неоднакові в часі, тому макроекономіка розглядає їх у двох часових інтервалах – короткостроковому і довгостроковому.

- 4) Складовим елементом макроекономічного аналізу є розробка заходів економічної політики держави.

На відміну від мікроекономіки, макроекономіка піддає аналізу найбільш суттєві взаємозв'язки і закономірності у суспільному виробництві, абстрагуючись від особливостей поведінки окремих ринків. Це дозволяє пояснити глибинні причини, які викликають зміни у поведінці виробництва у цілому, темпів його зростання, спадів у економіці, тенденцій і закономірностей розвитку економіки у перспективі.

Макро- і мікроекономіка не протистоять одна одній, а доповнюють одна одну. Найбільш повні і об'єктивні знання про механізм функціонування народного господарства можна отримати, тільки враховуючи висновки і результати досліджень як в галузі макроекономіки, так і мікроекономічного аналізу. Єдність двох розділів сучасної економічної науки в останні роки проявляється все більш помітно.

Сучасна макроекономічна теорія пройшла декілька етапів у своєму розвитку:

- 1) До світової економічної кризи 1929-1933 рр. макроекономічна теорія виконувала переважно теоретичну функцію, описуючи ті або інші функціональні залежності на макрорівні. Економічний розвиток мав здебільшого поступальний характер. Для цього етапу найбільш характерними є дослідження школи фізіократів (Ф.Кене, А.Тюрго), класичної (А.Сміт, Д.Рікардо) і неокласичної (А.Маршал, А.Пігу) школи.
- 2) 30-60 роки ХХ століття – школа кейнсіанства, яка обґрунтувала необхідність широкого державного втручання для стимулювання економічного зростання і виходу із кризи. Основні ідеї школи були обґрунтовані Дж.Кейнсом у його знаменитій праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.).
- 3) 60-70 роки ХХ століття – основним конкурентом кейнсіанству став монетаризм (М.Фрідмен), який виявив недоліки кейнсіанського пояснення багатьох економічних проблем і, відповідно, обмеженість рецептів їх вирішення. У цей період здійснюється інтенсивний пошук нових підходів до регулювання економіки. Головною стала проблема інфляції при одночасному зниженні виробництва. Ця ситуація отримала назву стагфляції. Кейнсіанські рекомендації у нових умовах виявились непридатними. Був висунутий лозунг «Назад до

Сміта», що означало відмову від методів активного державного втручання в економіку.

- 4) На початку 80-х років XX століття активні позиції в макроекономіці завоювала школа «економіки пропозиції», яка поклала в основу проведення економічної політики скорочення податків як засобу стимулювання підприємницької активності. У цей період податкові системи розвинутих капіталістичних країн зазнали значних змін у бік зниження податкових ставок і прогресії оподаткування. Теоретичною основою цих змін стала бюджетна концепція американського вченого А.Лаффера, який вже в середині 70-х років XX століття показав, що податкові надходження є одночасно продуктом і податкової ставки, і податкової бази (суми доходів). Якщо податкова ставка зростає, то при певних умовах податкова база скорочується.
- 5) У сучасних умовах широке поширення отримала теорія раціональних очікувань (Дж. Мут, Р.Лукас й ін.). Стверджується, що люди ведуть себе раціонально (ідея А.Сміта). Вони використовують всю інформацію, про функціонування економіки і приймають відповідні рішення, які максимізують їх добробут. У цьому суть раціональних очікувань.

Очікування можуть збільшити або зменшити попит на ринках (товарів і послуг, фондовому і т.п.) і вплинути на рівень цін, що відповідно стимулює або зменшує обсяги виробництва. Наприклад, у засушливий рік очікування приводять до того, що люди запасуються продовольчими товарами напередодні стрибка цін, який обумовлює зростання цін на продовольство ще до того, як врожай зібраний. Прихильники теорії раціональних очікувань вважають, що активна політика держави не має гарантованих шансів на успіх, тому що реакція людей і фірм на політику держави може не співпадати з тою, на яку уряд (державна) розраховує. Теорія раціональних очікувань виступає проти активного втручання держави в економіку. Проблема раціональних очікувань населення України має надзвичайно важливе значення для стабілізації економіки нашої держави.

Суперечності різних шкіл макроекономіки ведуться головним чином навколо ключового питання: чи допустиме втручання держави в спонтанний розвиток економічних процесів, якщо допустиме, то якою мірою, і чи робить при цьому подібне втручання який-небудь позитив-

ний вплив? Це, можна сказати, головний водорозділ між ними. При цьому об'єктом вивчення всіх шкіл є, як правило, три головні економічні проблеми: зайнятість, інфляція, економічне зростання.

Чому саме ці проблеми? Тому, що ідеальна макроекономічна модель являє собою безперервно зростаючий продукт в умовах повного використання всіх ресурсів суспільства (перш за все, праці), при стабільному стані грошові системи. Тобто, ідеальна макроекономічна модель передбачає стійке економічне зростання у відповідності зі зростанням суспільних потреб при збереженні рівноваги на товарних і грошових ринках.

Зрозуміло, що в реальному житті ця модель не діє:

- економічне зростання лише в довгостроковій перспективі здійснюється безперервно, в більш короткі проміжки часу – циклічно;
- у періоди спадів має місце неповне використання виробничих потужностей суспільства, у тому числі, неповне завантаження ринку праці, яке супроводжується наявністю безробіття;
- саме економічне зростання обтяжене інфляцією, яка перешкоджає підвищенню його темпів.

Тому будь-яка макроекономічна модель є лише приблизною копією реальної дійсності, вона завжди відкрита для критичного аналізу і можливих покращень. Це, звичайно, не означає, що самі моделі у зв'язку з наявністю недоліків непридатні для розробки відповідних заходів економічної політики. Наукові дискусії в ідеалі повинні завершуватись зближенням позицій, що нерідко і відбувається. Критерієм істинності тієї чи іншої логічної конструкції залишається, як завжди, тільки практичний досвід розвитку економіки.

2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ МАКРОЕКОНОМІКИ. МАКРОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

Ключовими поняттями макроекономіки є **валовий внутрішній продукт (ВВП) і національний дохід**, оскільки вони виступають головними вимірювачами рівня економічної активності в суспільстві. Точність вимірювань має вирішальне значення, бо саме від неї у кінцевому рахунку залежить обґрунтованість теоретичних висновків і рекомендацій.

Свої вимірювачі є для **зайнятості й інфляції**, які ми будемо вивчати у відповідних темах. Між найважливішими макроекономічними змінними – зростанням безробіття й інфляцією – існують взаємозв'язки, які можуть бути ефективно використані при проведенні економічної політики. Річ у тім, що одночасне вирішення проблем повної зайнятості й стабільного рівня цін у макроекономіці досить суперчливе і проблематичне. Наприклад, до зменшення загального рівня цін (інфляції), і навпаки. Тому суспільство вимушене розробляти систему пріоритетів у здійсненні завдань, які воно перед собою ставить.

Одними з фундаментальних категорій макроекономіки є **сукупний попит і сукупна пропозиція**. Їх визначна роль базується на тій теоретичній основі, що обсяг виробництва і рівень цін визначаються саме співвідношенням між сукупним попитом і сукупною пропозицією.

У макроекономічній теорії є цілий напрямок – **економетрика**, який спеціально займається моделюванням поведінки сукупного попиту і сукупної пропозиції відносно до емпіричних даних конкретної країни. Говорячи про макроекономічні моделі, необхідно постійно мати на увазі, що вони не можуть бути точною копією реальної дійсності. Одним із головних принципів аналізу поведінки побудови макроекономічних моделей є принцип «при інших рівних умовах». Наприклад, коли ми говоримо, що сукупний попит пов'язаний із рівнем цін зворотньою залежністю, то це справедливо лише «при інших рівних умовах». Це значить, що із зростанням рівня цін сукупний попит буде, як правило, зменшуватись. Однак у реальному житті мають місце ситуації, коли одночасно зростають ціни і збільшується сукупний попит.

Об'єкт дослідження макроекономіки характеризується агрегованими показниками. Агреговані показники відображають сукупність специфічних економічних одиниць як одного цілого. Наприклад, аналіз 300 тисяч малих підприємств України здійснюється так, мовби вони склали одну одиницю.

Суб'єктами макроаналізу виступають:

1. Сектор домашніх господарств, що містить усі приватні господарства країни, діяльність яких направлена на задоволення власних потреб. Домашні господарства проявляють три види економічної активності: пропонують фактори виробництва, споживають частину отриманого доходу і заощаджують.

2. Підприємницький сектор – це сукупність усіх фірм, зареєстрованих у межах країни. Підприємницький сектор проявляє такі види економічної активності: пред'являє попит на фактори виробництва, пропонує результати своєї діяльності та інвестує.
3. Державний сектор – усі державні інститути та установи. Держава виробляє суспільні блага, які надходять споживачам «безоплатно» (безпека, досягнення фундаментальної науки, послуги державної, соціальної та виробничої інфраструктури).
4. Сектор закордону містить усі економічні суб'єкти, які знаходяться за межами даної країни, а також іноземні державні інститути. Вплив закордону на вітчизняну економіку здійснюється через взаємний обмін товарами, послугами, капіталом та національними валютами.

У сучасних умовах сформувалось декілька напрямів макроекономічної політики, основними з яких є **фіскальна і монетарна**. Об'єктами регулювання при проведенні монетарної політики є, головним чином, величина грошової маси і ставка відсотка, а для фіскальної політики – величина податків і обсяг державних витрат. В Україні монетарну політику розробляє і реалізує Національний банк України (НБУ), а фіскальну – Верховна Рада, як вищий законодавчий орган.

Теоретичні дискусії між різними школами макроекономіки в основному зводяться до наступного: який набір монетарних і фіскальних заходів є оптимальним для вирішення проблеми відновлення рівноваги в даній конкретній ситуації?

Теорія економічної політики в сучасних умовах не вичерпується обґрунтуванням заходів монетарного і фіскального характеру. Надзвичайно важливою сьогодні є проблема **збалансування держбюджету** і підтримання оптимальної величини державного боргу. З даної проблеми в маркоекономічній теорії відсутня єдність думок і ведуться тривалі й цікаві дискусії.

В економічній політиці розрізняють **короткострокові й довгострокові завдання**. Останні утворюють структурну політику держави. Україна сьогодні стоїть перед необхідністю проведення серйозних структурних зрушень в економіці.

Однією з різновидностей економічної політики є **соціальна**. Реалізація цієї політики передбачає вирішення таких проблем, як со-

ціальне забезпечення, розвиток громадських систем освіти, охорона здоров'я, культура й інші сфери діяльності, які охоплюють розвиток людини. Сьогодні в розвинутих країнах відбувається процес соціалізації економічного життя.

У макроекономічній теорії потрібно враховувати дію **зовнішньоекономічних факторів**, що знаходить кінцевий прояв у проблемі рівноваги платіжного балансу країни. Без урахування цих факторів практичне використання макроекономічних моделей може дати нульовий результат.

Ми з вами будемо розглядати в основному досвід макроекономічної політики в розвинутій ринковій економіці. У той же час у перехідній економіці, поряд із загальними рисами, які роблять її схожою на розвинуту ринкову економіку, є і суттєва специфіка у прояві ринкових закономірностей. Не можна сліпо копіювати чий-небудь досвід. Завжди важливо пам'ятати, що країн з ринковою економікою є багато, але процвітаючих серед них значно менше. Сама собою макроекономічна теорія є ключем до успішного вирішення багатьох економічних проблем у будь-якій країні, але по суті вона не може гарантувати успіх макроекономічної політики, яка використовує ці теоретичні побудови.

ТЕМА 2.

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ І ЇЇ ПОКАЗНИКИ

ПЛАН

1. Поняття системи національних рахунків.
2. Валовий продукт у системі національних рахунків.
3. Методи підрахунку валового продукту.
4. Показники національних рахунків: чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід.
5. Номінальний і реальний ВВП і його вплив на суспільний добробут.

1. ПОНЯТТЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Для аналізу економічних подій, складних господарських взаємозв'язків необхідна система надійних, взаємодоповнюючих показників. Від ступеня достовірності й оперативності інформаційних потоків залежить і якість управління.

У період, коли Україна перебувала в складі СРСР, розраховувався баланс народного господарства (БНГ). У його основі лежала концепція К.Маркса про трудову теорію вартості і про сферу матеріального виробництва, у рамках якого створювався національний дохід. Із БНГ випадала значна частина сфери послуг, зовнішньоекономічні зв'язки. Статистичні зведення і звіти, якими користувались господарники і науковці, директори і міністри, нерідко малювали неадекватну, перекручену картину. Наприклад, збір зерна вираховувався у бункерній вазі, що майже на 10 % перевищувало фактичний показник, обсяги випуску взуття завищувались – у порівнянні з даними зарубіжної статистики – приблизно на 20% (у загальний показник включають взуття з гуми і полімерних матеріалів, а цю частину продукції зарубіжна статистика взуттям не вважає); виробництво консервів в СРСР вира-

ховувалось за кількістю умовних банок, а не за загальноприйнятим показникам – у метричних тонах.

У світі існує загальноприйнята Система національних рахунків (СНР). Це система взаємопов'язаних показників розвитку економіки на макрорівні. СНР дозволяє:

- 1) виміряти обсяг виробництва у конкретний момент часу і розкрити фактори, які безпосередньо визначають функціонування економіки;
- 2) побудувати криву, яка характеризує функціонування економіки у попередні роки й у довгостроковій перспективі, використовуючи макроекономічні показники у графічному методі аналізу;
- 3) інформація, яку дає СНР є основою для формування і проведення у життя державної політики, направленої на покращення функціонування економіки. Наприклад, розробляються економічні моделі й прогнози в галузі оподаткування, кредитування, темпів економічного зростання, дефіциту держбюджету, регулювання інфляції і т.д. Без таких розрахунків економічна політика базувалась би на інтуїції.

СНР виходить з того, що валовий продукт країни виробляється як у сфері матеріального виробництва, так і в сфері послуг, тобто в сферу виробництва включається діяльність:

- 1) компаній і підприємств, які виробляють товари і послуги;
- 2) приватних некорпоративних підприємств;
- 3) підсобних господарств;
- 4) осіб вільних професій (адвокатів, артистів, журналістів тощо);
- 5) працівників сфери управління;
- 6) фінансово-комерційних організацій;
- 7) некомерційних організацій (клубів, товариств, асоціацій);
- 8) армії;
- 9) найманої прислуги;
- 10) володарів житла, яке здається в оренду.

Практично не враховуються лише нелегальні види діяльності (наркобізнес, проституція) і ведення особистого домашнього господарства. Але більш детально про це мова йде у наступному питанні.

Ще один важливий принцип, який лежить в основі системи національних рахунків, полягає у визнанні того, що у створенні вартості товарів і послуг беруть участь земля, праця, капітал і підприємницькі здібності, тобто всі фактори виробництва. Створюваний дохід розглядається як результат сукупного використання цих факторів.

Система національних рахунків постійно удосконалюється: у 1993 році ООН затвердила нову стандартну СНР, яка змінила попередню, введена у 1968 році. Нова СНР трохи видозмінює найменування секторів економіки, стандартних і основних макроекономічних показників.

Із метою приведення української статистичної звітності й методів економічного аналізу у відповідність із світовою практикою з 1988 року розпочато впровадження в українську практику СНР, що вимагало проведення великої роботи з перерахунку основних макроекономічних показників розвитку нашої країни і суттєво змінило картину структури національного господарства, динаміки і темпів його розвитку. У цій роботі Україна отримала значну методологічну підтримку з боку високорозвинутих країн Заходу. Сьогодні процес впровадження в українську практику СНР практично завершений.

2. ВАЛОВИЙ ПРОДУКТ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Центральними показниками СНР є **ВВП (валовий внутрішній продукт) і ВНД (валовий національний дохід)**. Вони відображають результати діяльності в двох сферах народного господарства – матеріальному виробництві товарів і послуг; обидва визначаються як вартість всього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг в економіці за певний період часу (рік, квартал, місяць). Підраховуються ці показники як в поточних (діючих) цінах, так і в постійних (цінах якогось-небудь базового року).

Які відмінності існують між ВВП і ВНД?

ВВП підраховується за територіальною ознакою. Це сукупна вартість продукції сфери матеріального виробництва і сфери послуг, незалежно від національної належності підприємств, розташованих на території даної країни. Наприклад, вартість продукції і послуг ви-

роблених всіма підприємствами (національними й іноземними) на території України за певний період часу складає показник ВВП.

ВНД – це сукупна вартість всього обсягу продукції і послуг в обох сферах національної економіки незалежно від місця знаходження національних підприємств (у своїй країні або за кордоном). Таким чином, **ВНД відрізняється від ВВП сумою так званих факторних доходів**. До факторних доходів відносяться: дохід найманих працівників (зарплата), рентний дохід, позичковий відсоток, прибуток від використання ресурсів даної країни за кордоном (переведення в країну прибутку від вкладеного за кордоном капіталу, наявної там власності, заробітної плати громадян, які працюють за кордоном) за мінусом аналогічних вивезених із країни доходів іноземців. Щоб розрахувати ВНД, до показника ВВП додають різницю між доходами, отриманими підприємствами і фізичними особами даної країни за кордоном, з одного боку, і доходами, отриманими іноземними інвесторами і іноземними працівниками в даній країні, – з іншого. Ця різниця (між ВНД і ВВП) досить невелика – для провідних країн не більше $\pm 1\%$ від ВВП.

На ВНД України в останні роки значно вплинули міграційні процеси. Із лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків і режиму виїзду з нашої країни трудова еміграція набула масових масштабів. Статистика не дає достовірної інформації про еміграцію робочої сили з України. Однак, за експертними оцінками за кордоном працюють від 2 до 7 млн. українців. Включившись за кордоном у процес виробництва, емігранти частку створеної ними вартості переказують на Батьківщину, збільшуючи тим самим її валовий національний дохід. Наприклад, якщо припустити, що за кордоном працює 7 млн. українців і вони у середньому отримують заробітну плату 500 доларів США на місяць, то виходить, що за рік наші співвітчизники заробляють 42 млрд. доларів. Навіть четверта частина цієї суми, яку люди привозять або переказують в Україну, не може суттєво впливати на показник ВНД.

При підрахунку показників ВВП і ВНД виникає питання, який із цих показників підрахувати легше, зручніше? Відповідь – ВВП. Враховуючи це, а також, що різниця між ВВП і ВНД досить невелика, у системі національних рахунків практично використовується тільки показник ВВП. Це можна побачити із статистичних звітів, які приво-

дяться за результатами економічної діяльності окремих країн світу, в тому числі і в Україні.

Як розраховується показник ВВП? Головна вимога при розрахунку цього показника – це те, щоб всі товари і послуги, вироблені за певний період часу, враховувались тільки один раз, тобто, щоб при розрахунку враховувалась тільки кінцева продукція і не враховувались проміжкові продукти, які можуть купуватись і перепродаватись багато раз. **Кінцева продукція** – це товари і послуги, які купуються споживачами для кінцевого використання, а не для перепродажу. **Проміжкова продукція** – це товари і послуги, які проходять подальшу переробку або перепродаються декілька разів, перш ніж вони доходять до кінцевого споживача.

Якщо сумувати вироблені в країні товари і послуги у всіх галузях економіки, то неминучий багатократний повторний рахунок, який суттєво перекручує реальний обсяг виробленого валового продукту. Наприклад, зерно, вирощене у сільському господарстві, перш ніж перетвориться в кінцевий продукт – хліб, проходить 4 стадії обробки:

- 1) збір, обмолот і сортування зерна в сільському господарстві;
- 2) очистка, сушка і зберігання на елеваторах;
- 3) розміл зерна на млинах;
- 4) випічка хліба на хлібо заводах.

Отже, для виключення багатократного повторного рахунку ВВП повинен виступати як вартість кінцевих товарів і послуг, включати в себе тільки вартість створювану (додану) на кожній проміжковій стадії обробки. **Додана вартість (ДВ)** – це вартість, створена в процесі виробництва на даному підприємстві, яка охоплює реальний вклад підприємства в створення вартості конкретного продукту. Тому вартість споживаних сировини і матеріалів, що купувались у постачальників і в створенні яких підприємство не брало участі, у ДВ виробленого даним підприємством продукту не включається. Інакше кажучи, додана вартість – це валова продукція підприємства (або ринкова ціна випущеної продукції) за мінусом поточних матеріальних витрат.

Підрахунок ВВП за сумою доданих вартостей покажемо на прикладі (табл. 1).

Таблиця 1.

**Додана вартість при п'ятистадійному виробничому процесі
(гіпотетичні дані)**

Стадії виробництва	Продана ціна матеріалів або продукції (грн.)	Додана вартість (грн.)
Фірма А, вівчарська ферма	60	60 (60-0)
Фірма Б, переробне підприємство	100	40 (100-60)
Фірма В, виробник костюмів	125	25 (125-100)
Фірма Г, оптовий продавець одягу	175	50 (175-125)
Фірма Д, роздрібний продавець одягу	250	75 (250-175)
	710	250 (ВВП)

Із таблиці 1 видно, що якщо б сумувалася вартість всіх товарів не «очишених» від їх проміжкового продукту, то величина умовного ВВП (710 грн.) була б майже втричі більшою, ніж сума доданої вартості (250 грн.). Методом доданої вартості ми не допустили так званого повторного рахунку при вирахуванні ВВП.

Із допомогою ВВП вимірюється обсяг кінцевого випуску товарів і послуг в економіці за певний період часу. У цей показник не включаються деякі операції й послуги, які важко або неможливо врахувати:

- доходи тіньового бізнесу;
- бартерний обмін;
- робота домогосподарок у домашньому господарстві;
- робота вчених «на себе», не втілена у вигляді готової продукції: книг, приладів, зразків і т.п.;
- оплата у вигляді чайових і т.п.

При інших методах підрахунку ВВП в нього не включаються так звані **невиробничі угоди**. Невиробничі угоди бувають двох основних типів: 1) чисто фінансові угоди; 2) продаж уживаних товарів. Чисто фінансові угоди, у свою чергу, підрозділяються на три основних види:

- 1) державні трансфертні платежі** (виплати по соціальному страхуванню, допомога з безробіття, стипендії, пенсії, виплати відсотків із державного боргу тощо). Вони являють со-

бою просто перерозподіл створеного ВВП. Отримувачі цих платежів не вносять якогось внеску у створення поточного обсягу виробництва;

- 2) **приватні трансфертні платежі** (разові виплати з приватних фондів, стипендії приватних осіб і організацій тощо). Наприклад, сюди можна віднести відомий Фонд Сороса, який надає допомогу у розвитку науки і освіти у багатьох країнах світу, в тому числі й в Україні;
- 3) **угоди з цінними паперами (акціями, облигаціями)**. Вони не збільшують поточне виробництво.

Виключення сум уживаних речей із ВВП здійснюється тому, що такі операції або не відображають поточного виробництва, або включають подвійний рахунок. Наприклад, легковий автомобіль випуску 2000 року, проданий у поточному році. Цей продаж не супроводжується збільшенням поточного виробництва. Автомобіль вироблений у поточному році й повторно проданий буде враховувати подвійний рахунок.

3. МЕТОДИ ПІДРАХУНКУ ВАЛОВОГО ПРОДУКТУ

Із допомогою показників валового продукту робиться спроба виміряти обсяг річного (квартального, місячного) випуску товарів і послуг в економіці. Ця загальна, зведена величина валового продукту нас цікавить (має значення):

- 1) із точки зору того, з чого вона складається;
- 2) на що вона витрачається.

Наприклад, якщо в Україні у певному році ВВП гіпотетично склав 500 млрд. грн., то нас цікавить із чого складається ця сума і на що вона витрачена.

Як виміряти ринкову вартість всього обсягу виробництва? Існують два основних підходи до виміру ВВП. Перший може бути визначений шляхом сумування витрат на купівлю всього обсягу виробленої у даному році продукції. Це **визначення валового продукту за витратами**. Другий підхід передбачає сумування всіх доходів, отриманих від виробництва всього обсягу продукції даного року. Це **ви-**

значення валового продукту за доходами. Якщо представити це у формі простого рівняння, то можна сказати, що:

$$\begin{array}{l} \text{Обсяг витрат на} \\ \text{купівлю товарів,} \\ \text{вироблених} \\ \text{у даному році} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Грошовий дохід,} \\ \text{отриманий від ви-} \\ \text{робництва продукції} \\ \text{даного року} \end{array}$$

За своєю сутністю, це не просто рівняння, це – тотожність. Купівля, тобто витрачання грошей, і продаж, тобто отримання грошей, являють собою, дві сторони однієї і тієї ж угоди. Те, що витрачено на виробництво продукта, є доходом для тих, хто вклав свої людські і матеріальні ресурси у виробництво даного продукту і його реалізацію на ринку (згадайте модель кругообороту ресурсів, продуктів і доходів).

Розрахунок ВВП за витратами передбачає сумування всіх видів витрат на створення кінцевого продукта або послуги. Він **включає наступні статті:**

I Особисті споживчі витрати (С). Це товари повсякденного попиту, предмети споживання довгострокового користування, витрати на послуги й інше. Мова йде про набір товарів і послуг, призначених для фізичних осіб.

II Валові приватні внутрішні інвестиції (І). Поняття «інвестиційні витрати» включає в основному три компоненти:

- 1) всі кінцеві покупки машин, обладнання і верстатів підприємствами;
- 2) все будівництво;
- 3) зміну запасів.

Будівництво нової фабрики, складу або елеватора – це форма інвестицій. Але чому житлове будівництво включається в категорію інвестицій, а не споживчих витрат? Річ у тім, що багато економістів визначають капітал (інвестиційні ресурси) як цінність, яка приносить потік доходів. Із цієї точки зору житлове будівництво є активом, який може приносити дохід (пропонування житла в найм). Більшість людей у високорозвинутих країнах не мають власного житла, а орендують його.

ВВП є мірою обсягу продукції, яка виготовлена у даному році. Тому при його визначенні потрібно враховувати споживання продук-

ції (запасів), виробленої у попередні роки. Якщо у підприємств накопичилось більше товарів на полицях і складах у кінці року у порівнянні з тим, що було на початку року, то у економіці протягом даного періоду вироблено більше, ніж спожито. Цей приріст запасів повинен бути доданий до ВВП у якості показника поточного виробництва. Скорочення запасів повинно бути вираховане із показника ВВП.

Чому існує поняття валові приватні внутрішні інвестиції, а не просто інвестиції? Річ в тому, що крім валових існують чисті інвестиції, крім приватних – державні, є не тільки внутрішні, а і зовнішні інвестиції. Потрібно звернути увагу на те, що купівля акцій і облігацій виключається з економічного визначення інвестицій, тому що такі угоди означають передачу права власності на уже наявні активи.

Відмінність між валовими і чистими інвестиціями полягає у наступному. Валові інвестиції включають як суму заміщення спожитих інвестиційних товарів, так і суму приросту інвестицій. Термін «чисті» приватні внутрішні інвестиції призначений тільки для характеристики додаткових інвестицій, які мали місце протягом поточного року. Наприклад, у 2012 році економіка певної країни виробила інвестиційних товарів (засобів виробництва) на 400 млрд. гривень. Однак, у процесі виробництва ВВП 2012 року економіка спожила машин і обладнання на суму 330 млрд. гривень. У результаті економіка додала 70 млрд. грн. (400-330) до вартості нагромадженого у 2012 році капіталу. Валові інвестиції становлять 400 млрд. гривень, чисті – 70 млрд. Це означає, що в кінці 2012 року в економіці було на 70 млрд. гривень більше інвестиційних товарів, ніж на початку року. Економіка у такому разі зростаюча. Якщо валові інвестиції і амортизація (інвестиції, які заміщують використані основні фонди) рівні, то економіка перебуває у застійному, статичному положенні. Коли валові інвестиції менші, ніж амортизація, тобто коли в економіці за рік споживається більше капіталу, ніж виробляється, економіка перебуває у кризі.

III Державні закупки товарів і послуг (G). Це кінцеві витрати органів державного управління на купівлю продукції підприємств і купівлю ресурсів для потреб держави. Виражається це в сумі витрат держави на виплату заробітної плати державним службовцям, на закупку товарів і послуг. Ця група витрат виключає всі державні трансфертні платежі (про це мова йшла вище).

IV Чистий експорт (Xn). Досі йшлося про всі види витрат зі створення кінцевого продукта чи послуги всередині країни. Але яким чином враховуються зовнішньоторгові угоди? Витрати іноземців на українські товари такою мірою пов'язані з українським виробництвом, як і витрати самих українців. Тобто ми повинні враховувати вартість українського експорту. Обсяг імпорту потрібно виключити. Чистий експорт являє собою величину, на яку закордонні витрати на вітчизняні товари і послуги перевищують вітчизняні витрати на іноземні товари і послуги (тобто перевищення експорту над імпортом). Наприклад, за повідомленнями Держкомстату у 2012 році негативне сальдо зовнішньої торгівлі України становило 16 млрд. доларів США. Це означає, що імпорт в Україну перевищував український експорт на цю суму.

Чотири категорії витрат, які ми розглянули, включають усі можливі типи витрат. Із їх допомогою вимірюється ринкова вартість виробництва ВВП за певний період часу. Це означає, що **ВВП = C+I+G+Xn**.

Розрахунок ВВП за доходами

Ми зазначали, що обсяг витрат на купівлю товарів, вироблених у даному році дорівнює грошовому доходу, отриманому від виробництва продукції даного року. Було б дуже зручно сказати, що загальні витрати на річний випуск продукції в економіці поступають у домашні господарства у вигляді заробітної плати, рентних платежів, відсотка і прибутку. Однак, картина розподілу ВВП ускладнюється наявністю засобів, які не пов'язані з виплатою доходів.

До них відносяться:

- 1) відрахування на споживання капіталу (амортизація);
- 2) непрямі податки на бізнес.

Щорічні відрахування, які показують обсяг капіталу, споживаного у ході виробництва за окремі роки, називаються **амортизацією**. На відміну від інших видів витрат виробництва, амортизація не є доданням до чистих–небудь доходів. Фактично це розподіл частини ВВП, який не пов'язаний прямо з виплатою доходів. Це відрахування на «споживання капіталу», тобто на створення грошового фонду, що заміщує знос основних засобів, які беруть участь у створенні ВВП.

У практиці ринкового господарства в склад ВВП підрахованого за доходами, включаються також **непрямі податки на бізнес**. Такі податки включають загальний податок із продаж, акцизи, податки на майно, ліцензійні платежі і митні збори. Це мовби незароблений дохід, який отримує держава шляхом збільшення цін для свого утримання. Він не поступає домогосподарствам у вигляді заробітної плати, рентних платежів, відсотка і прибутку.

Таким чином, **розрахунок ВВП за доходами включає наступні статті:**

1. Заробітна плата найманих робітників.
2. Рентні платежі, тобто доходи отримувані володарями власності: землі, іншого нерухомого майна тощо.
3. Відсоток на позичковий капітал, тобто виплати постачальникам грошового (позичкового) капіталу, використаного при виробництві ВВП.
4. Поняття прибуток розпадається на два види рахунків:
 - а) доходи на власність, або доходи некорпоративних підприємств, які знаходяться в індивідуальній або сімейній власності, і доходи самостійних працівників: художників, письменників, адвокатів й інших працівників, які працюють не по найму;
 - б) прибутки корпорацій. Для цих юридичних осіб оподаткування і розподіл прибутку мають свою специфіку, яка буде розглянута пізніше.
5. Амортизаційні відрахування.
6. Непрямі податки на бізнес.

Легко переконатись, що ВВП підрахований даним методом, являє собою сукупність доходів, отриманих від економічних ресурсів, що були використані у процесі виробництва суспільного продукту протягом певного періоду (року, кварталу, місяця). Природньо, що ВВП підрахований за доходами і за витратами (за використанням), повинен бути рівний, тобто використання (витрати) ВВП є одночасно доходами осіб, які володіють тими чи іншими факторами виробництва.

4. ПОКАЗНИКИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ: ЧИСТИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ, НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД, ОСОБИСТИЙ ДОХІД

Система національних рахунків характеризує процес виробництва, розподілу і кінцевого використання ВВП за певний період часу, як правило, за рік. В умовах зростаючої глобалізації світогосподарських зв'язків більшість високорозвинутих країн засновують свої системи національних рахунків на міжнародних стандартах. Найважливішим з них є СНР-93, тобто система національних рахунків, яка розроблена спільними зусиллями ООН, МВФ, Світового банку, Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), відділу статистики Європейського Союзу і ухвалена статистичною Комісією ООН у 1993 році. В СНР, крім ВВП, входять й інші, тісно пов'язані з ним показники.

Як вимірник валового річного обсягу виробництва ВВП має один важливий недолік: він завищує обсяг виробництва на вартість річних амортизаційних витрат і на суму непрямих податків. Нас цікавить перш за все величина, яку виробництво реально додало до добробуту суспільства, а сума амортизаційних витрат, нагромаджених у спеціальних фондах, добробут суспільства не підвищує. Зменшивши величину ВВП на суму амортизаційних витрат, нарахованих за рік, отримуємо ще один макроекономічний показник – **чистий внутрішній продукт (ЧВП). ЧВП=ВВП-А**. Із допомогою цього показника вимірюється загальний річний обсяг виробництва товарів і послуг, який країна виробила і спожила у всіх секторах свого господарства. Іншими словами, ЧВП показує розмір доходу постачальників економічних ресурсів за надані ними землю, робочу силу, капітал, підприємницькі здібності, з допомогою яких створений цей ЧВП.

Єдиним компонентом, який не відображає внеску економічних ресурсів в ЧВП є непрямі податки. **ЧВП – непрямі податки на бізнес=національний дохід (НД)**. Національний дохід – це знову створена за рік вартість, чистий «зароблений дохід» суспільства. Цим і визначається важливість НД як макроекономічного показника і його широке використання при порівняльному аналізі.

Якщо врахувати попередній аналіз, а саме відмінність між ВВП і ЧВП, а також ЧВП і НД, то можна зробити висновок, що національ-

ний дохід як показник визначає загальний обсяг заробітної плати, рентних платежів, відсотка і прибутку, отриманих у ході виробництва ВВП. У практиці розрізняють вироблений національний дохід. Вироблений НД – це весь обсяг знову створеної вартості товарів і послуг. Використаний національний дохід – це вироблений НД за мінусом витрат (від стихійних лих, збитків при зберіганні тощо) і зовнішньоторгового сальдо.

Національний дохід – це зароблений дохід, але це не означає, що увесь цей дохід отримують домогосподарства. Особистий дохід (отриманий дохід) і національний дохід (зароблений дохід) відрізняються один від одного по тій причині, що частина заробленого доходу – внески на соціальне страхування, податки на прибуток корпорацій і нерозподілені прибутки корпорації – фактично не надходять домогосподарствам. До речі, частина доходу, яка надходить у домогосподарства (трансфертні платежі) не є результатом функціонуючих факторів виробництва.

Національний дохід (зароблений дохід)

- Внески на соціальне страхування
- Податки на прибуток корпорацій
- Нерозподілені прибутки корпорацій
- +Трансфертні платежі.

= Особистий дохід (отриманий дохід)

Прибуток корпорацій (акціонерних товариств) має свою специфіку використання:

1. Частину отримує держава у вигляді податку.
2. Частина, яка залишилася, виплачується акціонерам у формі дивідендів.
3. Те, що залишилося після сплати податків і дивідендів називається нерозподіленим прибутком корпорації. Ця частина прибутку використовується на створення нових підприємств, купівлю нового обладнання, тощо.

Трансфертні платежі, які не є результатом виробничої діяльності людей, можуть виступати як:

1. Виплати зі страхування від старості й від нещасних випадків, а також допомога з безробіття, яка заснована на соціальних програмах.
2. Виплати по бідності.
3. Різні виплати ветеранам, субсидії на освіту і допомога з непрацевдатності.
4. Виплати приватних пенсій і стипендій.

Чи можна вважати особистий дохід таким, яким може розпоряджатися фізична особа? Ні, не можна. У цьому доході не враховані індивідуальні податки. Тому, **дохід, який знаходиться в особистому розпорядженні**, являє собою особистий дохід за вирахуванням індивідуальних податків. Індивідуальні податки складаються з особистих прибуткових податків, податків на особисте майно і податків на спадщину. Основна роль належить першому виду податку. Дохід після сплати податків являє собою дохід, яким домогосподарства розпоряджаються у кінцевому вигляді. Ці доходи використовуються на споживання і збереження.

Таким чином, система національних рахунків дозволяє розглянути підсумки ділової активності населення країни на стадіях виробництва, розподілу і використання ВВП. Зокрема, СНР дозволяє державі (уряду) визначити основні цілі макроекономічної політики, зважаючи на розглянуті вище показники.

5. НОМІНАЛЬНИЙ І РЕАЛЬНИЙ ВВП І ЙОГО ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНИЙ ДОБРОБУТ

При визначенні показників СНР дуже важливо з'ясувати, як визначається рівень цін (ціна не одного, а багатьох товарів). Це важливо з двох обставин:

1. ВВП являє собою ринкову вартість (грошову вартість) всіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року, а грошова вартість виражається через чинні ціни.
 2. Рівень цін змінюється, а це впливає на підрахунки ВВП.
- Рівень цін виражається у вигляді індексу:

$$\text{Ін. даного року} = \frac{\text{Ціна ринкової корзини даного року}}{\text{Ціна аналогічної ринкової корзини базового року}} \times 100$$

Як правило, уряди різних країн розраховують індекси ряду наборів, або корзин, товарів і послуг. Найбільш відомим серед цих індексів є **індекс споживчих цін (ІСЦ)**, із допомогою якого вимірюються ціни фіксованої ринкової корзини, яку купує типовий споживач. В Україні така корзина з 1 січня 2012 року розраховується за 335 найменуваннями товарів (раніше було 296). Для виміру загального рівня цін використовується індекс цін ВВП. **І цін ВВП** ширший, ніж ІСЦ оскільки включає не тільки ціни споживчих товарів і послуг, але й ціни інвестиційних товарів, товарів, куплених державою на світових ринках. Наприклад, 2010 рік виберемо базовим. ВВП певної країни склав у 2012 році 64 млрд. грн, а ця вартість у 2010 році дорівнювала 50 млрд. гривень.

$$\text{Іц. ВВП 2012 р.} = 64/50 \times 100 \% = 128 \%$$

Набір індексів цін для різних років дозволяє нам порівнювати рівні цін у різні роки. Підвищення індексу цін ВВП у даному році у порівнянні з попереднім роком вказує на інфляцію; зменшення індексу цін вказує на дефляцію.

Існує показник зміни рівня цін:

$$\text{Зміна рівня цін (\%)} = \frac{\text{ІРЦ(поточний рік)} - \text{ІРЦ(минулий рік)}}{\text{ІРЦ(минулий рік)}} \times 100$$

ІРЦ – індекс рівня цін

Інфляція і дефляція ускладнюють підрахунок валового внутрішнього продукту, оскільки ВВП являє собою грошовий, тимчасовий і кількісний показник. При підрахунку ВВП за поточними цінами, ми не можемо сказати, наприклад, якою мірою відбулося його збільшення за рахунок зростання обсягів виробництва, або зростання цін. Показник ВВП, який відображає поточні ціни, називається **номінальним ВВП**. Показник ВВП скорегований із урахуванням інфляції (тобто підвищення рівня цін) або дефляції (тобто пониження рівня цін) називається **реальним ВВП**. Найбільш простим і прямим методом дефлювання (пониження грошового виразу ВВП з урахуванням динаміки цін) або інфлювання (підвищення грошового виразу ВВП з урахуванням динаміки цін) номінального ВВП даного року є ділення номінального ВВП на індекс цін (із сотими частками).

$$\text{Реальний ВВП} = \frac{\text{номінальний ВВП}}{\text{Іц (із сотими частками)}}$$

Наш попередній приклад, номінальний ВВП у 2012 році склав 64 млрд. гривень. Іц цього року 128 (1,28 зі сотими частками). Реальний ВВП 2012 року таким чином дорівнює:

$$\frac{64 \text{ млрд.грн.}}{1,28} = 50 \text{ млрд.грн.}$$

Реальний ВВП показує ринкову вартість обсягу продукції кожного року, виміряну у постійних цінах, тобто в грошах, які мають ту ж ціну, або купівельну здатність, як і в базовому році. Реальний ВВП є більш точною, у порівнянні з номінальним ВВП, характеристикою функціонування економіки.

В останні три десятиріччя в західній економічній теорії все частіше підкреслюється, що ВВП не зовсім точно відображає добробут суспільства, що він не може бути характеристикою добробуту. На це вказують наступні факти:

1. Неринкові операції. Існує багато виробничих операцій, які не здійснюються на ринку і тому не включаються в склад ВВП. Наприклад, робота на присадибних ділянках, дачах (без продажу продукції), праця домогосподарки, ремонт власного будинку тощо.
2. Вільний час. Зростаючий обсяг вільного часу позитивно впливає на добробут суспільства, але це жодним чином не враховується у показниках СНР. Наприклад, у високорозвинутих країнах Заходу на протязі XX сторіччя продовжуваність робочого тижня зменшилась з 53 до 35 годин, що не могло не вплинути на добробут суспільства.
3. Покращення якісних характеристик продукції. ВВП є кількісним, а не якісним показником. Він не відображає повною мірою покращення якості товарів.
4. Склад і розподіл сукупного випуску продукції. ВВП служить вимірником обсягу сукупного виробництва, але не відображає змін у складі й розподілі продукції, які в свою чергу можуть впливати на економічний добробут суспільства. ВВП показує

набір кількостей продукції, але не вказує чи він є “правильним”. Наприклад, у деяких країнах у структурі ВВП досить великою є питома вага зброї, яка добробут суспільства не підвищує.

5. Випуск продукції на душу населення. Через багато причин найбільш обґрунтованою характеристикою економічного добробуту є випуск продукції на душу населення. Але цей показник не показує рівень життя окремих індивідів і сімей в економічній системі.
6. ВВП і навколишнє середовище. Показник ВВП не відображає впливу виробництва на навколишнє середовище. Чим більший обсяг ВВП, тим більше забруднення при інших рівних умовах, навколишнього середовища. Показник ВВП не показує зв'язок між виробництвом і екологічними катастрофами, отруюванням річок і землі кислотними дощами і взагалі забрудненням навколишнього середовища. З цього приводу відомий англійський журнал „The economist” іронізує: „уявіть собі країну, яка викопала все своє вугілля, спалила всі свої ліси, знищила живу природу, наповнила повітря газом, а річки – брудом. Чи буде така країна через те біднішою? Так – говорить здоровий глузд. Ні – говорять рахунки національних доходів.”
7. Тіньова економіка. Її стимулюють високі рівні інфляції і податків. Тіньова економіка у високорозвинутих країнах Заходу складає від 5 до 20% обсягу офіційного ВВП. В Україні цей показник становить, за деякими оцінками 40-50% від ВВП. Існування тіньової економіки перекручує розміри таких важливих показників економіки, як ВВП і рівень безробіття. Політика уряду, яка базується на таких показниках, може бути необґрунтованою і шкідливою. Наприклад, стимулювання зменшення безробіття може викликати зростання інфляції.

Таким чином, валовий внутрішній продукт є досить важливим показником обсягу виробництва товарів і послуг, але він не може бути універсальним критерієм економічного добробуту країни, оскільки в ньому, як зазначалося вище, не враховується ряд важливих чинників добробуту. ВВП є насамперед показником потужності ринкової національної економіки, а не показником економічного добробуту суспільства.

У зв'язку з цим в економічній літературі зроблена спроба сконструювати нові показники економічного добробуту суспільства, які враховували б ті чинники, що не враховує ВВП. У макроекономіці вже є такий показник – **чистий економічний добробут суспільства (ЧЕД)**. Вперше цей показник був введений у наукову термінологію у 70-ті роки ХХ століття американськими економістами У.Нордхаузом і Дж. Тобіном. Він не є конкретним самостійним статистичним показником, а застосовується тільки як доповнення до ВВП.

Чистий економічний добробут суспільства визначається вирахуванням з ВВП грошової оцінки негативних чинників (Чн), що впливають на добробут, та додаванням результатів неринкової діяльності в грошовій оцінці (Рнрд) і грошової оцінки вільного часу (Вч):

$$\mathbf{ЧЕД = ВВП - Чн + Рнрд + Вч.}$$

Кількісно виразити чистий економічний добробут суспільства не просто. Вся складність полягає в тому, що дати грошову оцінку видам діяльності, які не мають ринкового характеру, досить важко.

Таким чином, ЧЕД є відносно корисним у роботі статистичної служби країни показником. Однак на практиці статистичні служби ООН і національного обліку окремих країн не мають уніфікованої методики розрахунку чистого економічного добробуту суспільства.

ТЕМА 3.

СУКУПНИЙ ПОПИТ І СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ

ПЛАН

1. Сукупний попит і фактори, що його визначають.
2. Сукупна пропозиція і фактори, що її визначають.
3. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції. Ефект хрещовика.

1. СУКУПНИЙ ПОПИТ І ФАКТОРИ, ЩО ЙОГО ВИЗНАЧАЮТЬ

Моделі попиту і пропозиції для одного товару, особливо корисні для розуміння відмінностей і обсягів виробництва окремих товарів і послуг. Вони показують, чому ціна рівноваги, наприклад хліба, значно менша, ніж ціна рівноваги діаманта, або чому ціна бареля нафти вища, ніж ціна бареля води.

Аналіз питання попиту і пропозиції на макrorівні вимагає об'єднання (агрегування) великої кількості окремих товарних ринків в «складовий» ринок, на якому основними змінними є рівень цін і реальний обсяг національного виробництва.

Сукупний попит показує різні обсяги товарів і послуг національного виробництва, який споживачі (підприємства, держава, окремі люди) готові купити при будь-якому можливому рівні цін. Сукупний попит можна зобразити графічно:

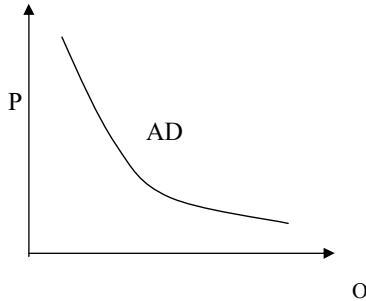

Рис. 1. Крива сукупного попиту

P – рівень цін; O – реальний обсяг виробництва.

Крива сукупного попиту AD вказує на те, що чим нижчий рівень цін, тим більший реальний обсяг національного виробництва буде куплений, і навпаки.

Крива сукупного попиту по формі така ж, як і на окремий товар. Чому? Причини тут різні. Траєкторія руху кривої індивідуального попиту визначається ефектами доходу і заміщення. Але це пояснення не є правомірним, коли ми маємо справу з сукупностями. Логічне обґрунтування ефекту заміщення (один товар стає дешевшим у порівнянні з усіма товарами) у даному випадку неможливе, тому що ціни у цілому або падають або зростають.

Рух кривої сукупного попиту визначається перш за все **трьома ціновими факторами**:

- 1) ефектом відсоткової ставки;
- 2) ефектом багатства;
- 3) ефектом імпортих закупок.

1. Відсоткова ставка – це ціна за користування позиченими грошима. Більш високий рівень цін, збільшуючи попит на гроші і підвищуючи відсоткову ставку, викликає скорочення попиту на реальний обсяг виробленого національного продукту, і навпаки (гіпотетично припускається, що обсяг грошової маси в економіці залишається постійним). Коли рівень цін підвищується, підвищуються і відсоткові ставки, а підвищені відсоткові ставки, у свою чергу, приводять до скорочення інвестиційних і споживчих витрат, і навпаки. Наприклад,

для фірми, яка купує інвестиційні товари, має велике значення ставка відсотка, за якою можна взяти гроші в кредит у комерційного банку. Чим вища відсоткова ставка, тим нижчий інвестиційний попит. Разом з тим і споживчий попит реагує на підвищення відсоткової ставки – адже багато товарів довгострокового користування купуються на основі споживчого кредиту. Подорожчання кредиту включає зменшення споживчих витрат.

2. Ефект багатства. У найбільш загальному вигляді багатством називається наявний грошовий запас. При більш високому рівні цін цей грошовий запас (фінансові активи підприємств, населення) зменшується і відповідно зменшується купівельна спроможність (попит) населення, і навпаки. Наприклад, в Україні з 1 січня 1992 року були “відпущені” ціни, тобто ціни формувались не державою, а ринком. Стрибок цін був надзвичайно високим, що призвело до знецінення грошових заощаджень фізичних і юридичних осіб. Реальна купівельна спроможність цих запасів (заощаджень) знижувалась пропорційно зростанню рівня цін, а зменшення реальних грошових запасів, у свою чергу, привело до зменшення сукупного попиту.

3. Ефект імпортних закупок. При підвищенні цін у країні ефект імпортних закупок приводить до зменшення сукупного попиту на вітчизняні товари і послуги, і навпаки. Обсяги імпорту і експорту залежать, крім іншого, від співвідношення цін у даній країні й за кордоном. Наприклад, при підвищенні рівня цін в Україні, товари і послуги іноземного виробництва стають відносно дешевшими (при інших рівних умовах). Населення буде купувати менше вітчизняних товарів і більше імпортних. Отже, зменшиться загальний обсяг сукупного попиту.

Три фактори, які ми розглянули, є ціновими. Вплив цих факторів на сукупний попит представлено на графіку як рух від однієї точки до другої по стабільній кривій сукупного попиту (зміна величини попиту).

Існують і нецінові фактори сукупного попиту. Причому вплив цих факторів приводить до зміщення всієї кривої сукупного попиту.

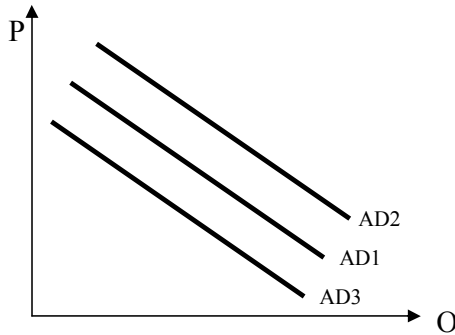

Рис.2. Вплив нецінових факторів на сукупний попит

Збільшення сукупного попиту показано як зміщення кривої АД вправо, від АД1 до АД2, а зменшення сукупного попиту - як зміщення від АД1 до АД3.

До нецінових факторів попиту відносяться:

1. Зміни в споживчих витратах:

- а) добробут споживача – може змінюватись незалежно від змін у цінах, наприклад, різке підвищення курсу акцій або реальне зменшення вартості нерухомості, землі тощо;
- б) очікування споживача, наприклад, масове очікування нової хвилі інфляції збільшить сукупний попит, і навпаки;
- в) заборгованість споживача – при високій заборгованості споживчі витрати скорочуються, і навпаки;
- г) податки – зниження податків приводить до зміщення кривої сукупного попиту вправо, і навпаки.

2. Зміни в інвестиційних витратах, тобто закупки засобів виробництва:

- а) відсоткові ставки – зміни можуть викликатись не тільки зміною цін, а й іншими факторами, наприклад, зміною обсягу грошової маси у країні.

Збільшення грошової маси сприяє зменшенню відсоткової ставки і тим самим стимулює збільшення капітальних вкладень;

- б) очікувані прибутки від інвестицій – якщо прогнози оптимістичні, то крива сукупного попиту відхиляється вправо, і навпаки;
- в) податки з підприємств – скорочення податків підштовхує криву сукупного попиту вправо, і навпаки;
- г) технології. Нові й удосконалені технології мають тенденцію до стимулювання інвестиційних витрат і тим самим до збільшення сукупного попиту;
- д) надлишкові потужності. Збільшення надлишкових потужностей, тобто наявного невикористованого капіталу, стримує попит на нові інвестиційні товари і тому зменшує сукупний попит.

3. Зміни в державних витратах. Збільшення державних витрат приводить до збільшення сукупного попиту, і навпаки. Найбільшу увагу цьому фактору зростання сукупного попиту приділяла школа кейнсіанства. На думку Дж.Кейнса, одним із важливих методів активізації стимулювання сукупного попиту в економіці є підвищення державних витрат і капіталовкладень, розширення державних закупок і послуг.

4. Витрати на чистий експорт. Збільшення чистого експорту (експорт мінус імпорт), до якого привели “інші” нецінові фактори, зміщує криву сукупного попиту вправо. Логіка цього твердження така. По-перше, більш високий рівень експорту буде створювати більш високий попит на товари даної країни за кордоном. По-друге, скорочення імпорту передбачає збільшення внутрішнього попиту на товари вітчизняного виробництва.

Існують два нецінових фактори, які змінюють обсяг чистого експорту: **1) національний дохід країн-імпортерів; 2) валютні курси.** Збільшення національного доходу країн-імпортерів потенційно збільшує чистий експорт країн експортерів, і навпаки. Наприклад, у 1998 році Росія оголосила дефолт (неплатоспроможність) на три місяці. Це надзвичайно негативно вплинуло на російську економіку і, особливо, на банківську сферу. Такі дії російського уряду якимось чином вплинули на українську економіку? Вплинули негативно.

Експортні контракти українських підприємств були порушені, так як збанкрутілі російські підприємства не могли імпортувати і оплатити продукцію з України.

Зміна валютних курсів впливає на чистий експорт, а отже, і на сукупний попит. Наприклад, ціна євро у доларах зростає. Це значить, що долар знецінюється по відношенню до євро. Тобто, якщо ціна долара в євро падає, це значить, що курс євро підвищується. У результаті нового співвідношення європейські споживачі зможуть більше отримати доларів за певну суму євро. А споживачі США отримають менше євро за кожен долар. Таким чином, для європейських споживачів американські товари стануть дешевшими, ніж європейські. А між тим споживачі у США зможуть купити менше європейських товарів за певну суму доларів. При таких обставинах можна чекати, що американський експорт зросте, а імпорт – зменшиться. Для європейських країн ситуація буде протилежною – імпорт зросте, а експорт зменшиться.

В 1996 році курс долара по відношенню до гривні становив 1:2, а у 1998 році гривня була девальвована по відношенню до долара 1:5. Досить велика девальвація нашої грошової одиниці в основному позитивно вплинула на українську економіку, особливо на її експортні галузі (металургія, хімічна промисловість, сільське господарство). Наприклад, український металургійний комбінат експортував продукції на 1 млн. доларів. У 1996 році ця сума могла бути обміняна на 2 млн. грн., а у 1998 році вже на 5 млн. гривень. З іншого боку, вплив девальвації на бізнесову діяльність пов'язану з імпортом продукції інший. Для придбання 1 млн. доларів до 1998 року необхідно було акумулювати 2 млн. грн., після девальвації – 5 млн. грн. Отже, значна девальвація гривні призвела до збільшення експорту української продукції, зменшення її імпорту, що покращило торговий і платіжний баланс України. Девальвація гривні 2009 року (1 дол = 8 грн) мала такі ж наслідки. Зрозуміло, девальвація національної грошової одиниці призводить і до негативних впливів на економіку. Але про це йтиме мова в одній з наступних тем.

2. СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ І ФАКТОРИ, ЩО ЇЇ ВИЗНАЧАЮТЬ

Сукупна пропозиція показує реальний обсяг національного виробництва, який може бути вироблений при різних рівнях цін. Залежність між рівнем цін і обсягом національного продукту, який підприємства поставляють на ринок, є прямою або позитивною. У економічній теорії існують великі розбіжності з приводу природи і форми кривої сукупної пропозиції. Три сегменти (відрізки) кривої сукупної пропозиції визначаються як: 1) кейнсіанський (горизонтальний); 2) проміжковий (висхідний); 3) класичний (вертикальний)

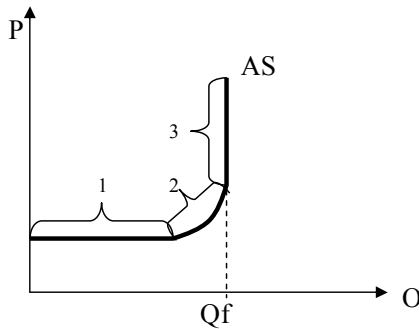

Рис.3. Складові кривої сукупної пропозиції

1-горизонтальний, або кейнсіанський відрізок;

2-висхідний, або проміжковий відрізок;

3-вертикальний, або класичний відрізок.

Q_f – потенційний обсяг виробництва за повної зайнятості.

Горизонтальний відрізок свідчить про те, що економіка знаходиться в стані глибокого спаду або депресії, при цьому не використовується велика кількість машин, обладнання і робочої сили. Ці невикористані ресурси, як трудові, так і матеріальні, які можна привести в дію і водночас не впливати або майже не впливати на рівень цін. Коли на цьому відрізку обсяг національного продукту починає збільшуватись, то ні дефіцит, ні вузькі місця у виробництві, які могли б сприяти підвищенню цін, не виникають. Так як виробники можуть придбати трудові й інші ресурси за установленими цінами, виробничі витрати

при розширенні виробництва не зростуть, а отже не буде економічних причин для підвищення цін на товари. Дж. Кейнс підкреслював, що робітник, який тривалий час був без роботи, навряд чи буде розраховувати на підвищення заробітної плати, коли повернеться на роботу.

Класичний (вертикальний) відрізок свідчить про те, що економіка знаходиться в такій точці кривої своїх виробничих можливостей (КВМ), коли за короткий термін неможливо досягнути подальшого збільшення обсягу виробництва. Це означає, що будь-яке подальше підвищення цін не приведе до збільшення його реального обсягу, оскільки економіка уже працює на повну потужність при повній зайнятості (кількість працівників, які шукають роботу дорівнює числу вільних робочих місць). Якщо окремі фірми зроблять спробу розширити виробництво, запропонувавши більш високу ціну на ресурси, ніж інші фірми, то ресурси і додатковий обсяг продукту, який отримає одна фірма, інша – втратить. У результаті цього ціни (витрати) на ресурси і відповідно ціни на товари збільшаться, але реальний обсяг виробництва залишиться незмінним. Цей відрізок розглядався класичною економічною наукою. Економісти класичної школи (А. Сміт, Д. Рікардо) вважали, що внаслідок діючих ринкових сил, повна зайнятість може стати нормою для економіки. Однак, в реальній дійсності класичний відрізок можна розглядати швидше в плані теорії, а не практики. Повна зайнятість і реальний обсяг національного виробництва при повній зайнятості Q_f – це нечіткі поняття. Наприклад, робочий день і розміри робочої сили іноді можна збільшувати понад нормові межі (понаднормові роботи, робота у 2-3 місцях, праця людей у воєнний час тощо).

Проміжковий (висхідний) відрізок. Повна зайнятість виникає нерівномірно і неодночасно у всіх секторах або галузях економіки. При розширенні виробництва деяким фірмам доводиться використовувати більш старе і менш ефективне обладнання, на роботу можуть приймати менш кваліфікованих працівників. Через зазначені причини витрати на одиницю продукції збільшуються, і фірми повинні призначати більш високі ціни на товари, щоб виробництво було рентабельним. Тому на проміжковому відрізку збільшення реального обсягу національного продукту супроводжується зростанням цін.

Існуюча крива сукупної пропозиції встановлює залежність між рівнем цін і реальним обсягом національного виробництва при інших

рівних умовах. Але коли одна або декілька із цих “інших умов” змінюються, зміщується сама крива сукупної пропозиції.

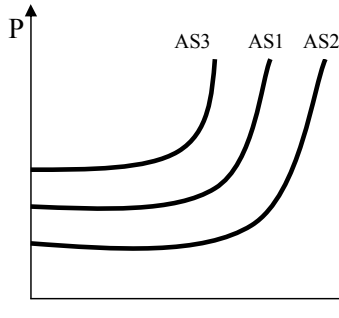

Рис. 4. Вплив на сукупну пропозицію (AS) нецінових факторів

Зміщення кривої від AS1 до AS2 вказує на збільшення сукупної пропозиції, від AS1 до AS3 зменшення сукупної пропозиції.

Нецінові фактори мають одну загальну рису, коли вони змінюються, то змінюються і витрати на одиницю продукції. Це означає, що зменшення витрат на одиницю продукції, при даному рівні цін, зміщує криву сукупної пропозиції вправо. І навпаки, збільшення витрат на одиницю продукції зміщує криву сукупної пропозиції вліво.

Нецінові фактори сукупної пропозиції:

I. Зміна цін на ресурси. При інших рівних умовах підвищення цін на ресурси приводить до збільшення витрат на одиницю продукції і тим самим до скорочення сукупної пропозиції. Зниження цін на ресурси приводить до протилежного результату.

1. Наявність внутрішніх ресурсів. Збільшення пропозиції внутрішніх ресурсів знижує ціни на них, і в результаті зменшуються витрати на одиницю продукції. До внутрішніх ресурсів належить:

а) земля. Земельні ресурси можуть збільшуватись, наприклад, завдяки відкриттям корисних копалин, зрошенню і осушенню земель, які дозволяють перетворити те, що раніше було “нересурсом”, у цінні фактори виробництва. Наприклад, в Україні здійснюється інтенсивний пошук нафти і природного газу на шельфі Чорного і Азовського морів. Якщо пошуки корисних копалин будуть успішними, то це може змінити

ціни і витрати на одиницю продукції і відповідно вплинути на сукупну пропозицію в українській економіці. Однак можлива і зворотня тенденція, коли, наприклад, втрачається верхній шар ґрунту із-за інтенсивного землекористування.

- б) трудові ресурси.** У високорозвинутих країнах біля 70% витрат підприємств йде на заробітну плату робітників і службовців. Збільшення пропозиції трудових ресурсів приводить до зменшення ціни на робочу силу, і навпаки. Якщо гіпотетично припустити, що українські трудові мігранти масово повернуться на Батьківщину, то це може суттєво вплинути на зміну динаміки заробітної плати в Україні, яка сьогодні є позитивною;
 - в) капітал.** При покращенні якості капіталу витрати виробництва зменшуються, а сукупна пропозиція збільшиться, і навпаки. В Україні досить інтенсивно здійснюється якісне переоснащення інвестиційних ресурсів у багатьох галузях економіки. У кінцевому рахунку це призводить до зміщення кривої сукупної пропозиції вправо;
 - г) підприємницькі здібності.** Кількість підприємливих людей в економіці з часом змінюється, і тому крива сукупної пропозиції теж змінюється. З поглибленням економічних ринкових реформ в Україні, рівень підприємницьких здібностей українських бізнесменів буде зростати.
- 2. ціни на імпортні ресурси.** Зниження цін на імпортні ресурси збільшує сукупну пропозицію, і навпаки. Як відомо, Україна імпортує значну кількість нафти і природного газу. Зростання світових цін на енергоносії негативно впливає на українську економіку і сприяє зміщенню кривої сукупної пропозиції вліво.
- 3. Панування на ринку** – це можливість встановлювати ціни вищі за ті, які були б при наявності конкуренції. Наприклад, значна ринкова монополія міжнародного картеля ОПЕК робить вплив на світові ціни на нафту у бік їх зростання.

II. Зміни в продуктивності. Продуктивність (виробництва) – це відношення реального обсягу національного виробництва до кількості використуваних ресурсів.

$$\text{Продуктивність} = \frac{\text{Реальний обсяг виробництва}}{\text{Витрати}}$$

Збільшення продуктивності означає, що при даному обсязі ресурсів або витрат можна отримати більший реальний обсяг національного виробництва.

III. Зміни правових норм.

1. Податки і субсидії. Збільшення податків із підприємств може збільшити витрати на одиницю продукції і скоротити сукупну пропозицію.
2. Державне регулювання. Зазначений фактор може збільшувати і зменшувати витрати виробництва на одиницю продукції. Все залежить від ефективності державної макроекономічної політики. Про це буде йти мова у наступних темах.

3. РІВНОВАГА СУКУПНОГО ПОПИТУ І СУКУПНОЇ ПРОПОЗИЦІЇ. ЕФЕКТ ХРАПОВИКА

У курсі політичної економії ми вивчали, що пересікання кривих попиту і пропозиції визначають ціну рівноваги і вироблений обсяг даного продукту. Пересікання кривих сукупного попиту і сукупної пропозиції визначає зрівноважений рівень цін і зрівноважений реальний обсяг національного виробництва. Коли реальні обсяги вироблених і куплених продуктів будуть рівні, в економіці настає рівновага.

Зрівноважений рівень цін і зрівноважений реальний обсяг національного виробництва на проміжковому відрізку відображено на графіку (рис.5).

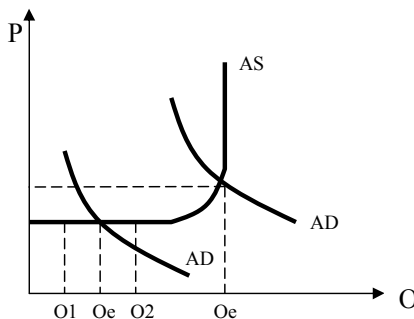

Рис.5. Рівновага на проміжковому відрізку кривої сукупної пропозиції

Рівновага на проміжковому відрізку кривої сукупної пропозиції показує, що зміна рівня цін виключає перевиробництво або недовиробництво товарів. Ринковий механізм зрівноважує сукупний попит і сукупну пропозицію. Якщо рівень цін із яких-небудь причин перевищує зрівноважений, то в економіці утворюється надлишок товарної продукції. Конкуренція між виробниками підштовхує їх знижувати ціни до зрівноваженого рівня, так як продаж продукції за нижчими цінами це краще, ніж взагалі не реалізувати продукцію. При рівні цін нижче зрівноважених утворюється нестача продукції. Конкуренція між споживачами підштовхує ціни до рівня зрівноважених, де немає ні нестачі, ні надлишку продукції.

На рис. 5 криві сукупного попиту і сукупної пропозиції пересікаються на кейнсіанському відрізку. Рівень цін тут не відіграє ніякої ролі в утворенні зрівноваженого реального обсягу національного виробництва. Якщо вироблено національного продукту O_2 , то його неможливо продати. Сукупного попиту не вистачає, щоб скупити на ринку увесь національний продукт. Підприємці вимушені були скорочувати виробництво до зрівноваженого рівня O_e . У точці O_1 – навпаки, ми маємо справу з нестачею продукції. Її подолання може бути здійснене тільки шляхом нарощування виробництва продукції до зрівноваженого рівня.

У реальному житті сукупний попит і сукупна пропозиція постійно змінюються, а це впливає на макроекономічну рівновагу суспільного виробництва. Наслідки збільшення сукупного попиту залежать від того, на якому відрізку кривої сукупної пропозиції воно відбувається (рис.6).

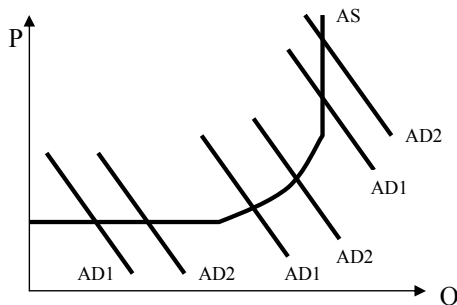

Рис. 6. Зміни попиту при незмінній сукупній пропозиції.

Аналіз рис.6 вказує на те, що збільшення сукупного попиту на кейнсіанському (горизонтальному) відрізку приводить до збільшення реального обсягу національного виробництва, але не зачіпає рівня цін. На класич-

ному (вертикальному) відрізку збільшення сукупного попиту приводить до підвищення рівня цін, а реальний обсяг національного виробництва не може вийти за межі свого рівня “при повній зайнятості”. Збільшення сукупного попиту на проміжковому відрізку приводить до збільшення як реального обсягу національного виробництва, так і рівня цін.

А якщо сукупний попит зменшиться? Наша модель вказує на те, що на кейнсіанському відрізку реальний обсяг національного виробництва зменшиться, а рівень цін залишиться незмінним. На класичному відрізку ціни зменшаться, а реальний обсяг національного виробництва залишиться на рівні повної зайнятості. На проміжковому відрізку модель передбачає, що і реальний обсяг національного виробництва, і рівень цін зменшаться.

При зменшенні сукупного попиту складність полягає у тому, що ціни як на товари, так і на ресурси стають «нерішучими», або негнучкими, і не проявляють тенденції до зниження. Деякі економісти вбачають у такій тенденції **ефект храповика** (храповик – це механізм, який дозволяє крутити колесо вперед, але не назад).

Чому ціни не мають тенденції до пониження (відхиляються дуже повільно, або взагалі не відхиляються)? Важко відповісти на це питання. Більшість економістів пояснюють це так:

1. Заробітна плата, яка, як правило складає до 75% і більше загальних витрат фірми, не має тенденції до пониження, принаймі протягом якогось періоду. Нееластичність заробітної плати пов'язана з діяльністю профспілок і з тим, що підприємці не завжди прагнуть до зниження заробітної плати працівників (враховуються фактори погіршення морального стану працівника, віддача від його навчання тощо).
2. Багато промислових фірм володіють достатньою монопольною владою, щоб протистояти зниженню цін у період зниження сукупного попиту. Як відомо, безпосередньою метою виробництва в ринковій економіці є отримання прибутку. Зниження цін є невідгідне підприємцям, так як на обсяг прибутку впливає рівень цін, причому функціональна залежність тут прямо пропорційна. Тому в якості альтернативи підприємці вибирають більше скорочення виробництва і зайнятості.

Наша елементарна модель сукупного попиту і сукупної пропозиції корисна для більш детального і всестороннього аналізу макроекономічних проблем. Про це йдеться у наступних темах.

ТЕМА 4.

МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ: ЕКОНОМІЧНІ ЦИКЛИ І БЕЗРОБІТТЯ

ПЛАН

1. Цілі й інструменти макроекономіки.
2. Циклічні коливання в економіці: механізм циклу і його фази.
3. Причини безробіття і його економічні наслідки.

1. ЦІЛІ Й ІНСТРУМЕНТИ МАКРОЕКОНОМІКИ

Макроекономіка формується через економічну політику держави. В арсеналі цієї політики повинні завжди виділятися пріоритетні цілі, а також інструменти для досягнення цих цілей. Суперечки навколо макроекономічних цілей утворюють розділи в платформах політичних партій або їх кандидатів.

Сучасна ринкова економіка включає наступні основні макроекономічні цілі, які дають оцінку економічному розвитку країни:

- 1) обсяг виробництва;
- 2) зайнятість населення;
- 3) стабільність цін;
- 4) міжнародна торгівля.

Кількість пріоритетних економічних цілей у розвитку будь-якої країни можна розширити. Наприклад, американські економісти К.Макконнел і С.Брю в «Економікс» виділяють вісім пріоритетних цілей: економічне зростання, повна зайнятість, економічна ефективність, стабільний рівень цін, економічна свобода, справедливий розподіл доходів, економічна забезпеченість, торговий баланс. Однак, у макроекономічній теорії і практиці найчастіше використовуються чотири основні цілі, виділені нами.

1. **Обсяг виробництва.** Є багато показників обсягу виробництва. **Основним вважається ВВП.** Для визначення тенденції зростання використовується потенційний обсяг виробництва,

за який приймається його можливий максимум. Потенційний обсяг виробництва ще називають обсягом виробництва за повної зайнятості. Різниця між потенційним та фактичним ВВП, називається ВВП – розривом, або ВВП – дефіцитом. Великий ВВП –розрив означає, що економіка перебуває у фазі спаду і змістилася всередину кривої виробничих можливостей (КВМ). Разом з тим потрібно зазначити, що потенційний обсяг виробництва не виражає межі фізичної потужності економіки, а дефіцит ВВП не завжди є результатом неефективної економічної політики. Потенційний обсяг виробництва (повна зайнятість), як ми вже зазначали, – явище не постійне. А дефіцит ВВП можуть провокувати зміни світових цін на ресурси, неврожайні роки, стихійні лиха й інше.

2. Зайнятість і безробіття. Досягнення високої зайнятості являє собою не тільки особливу економічну ціль, а і соціальну. Людина, яка втрачає роботу несе не тільки економічні втрати. У безробітних економічний стрес поєднується з психологічним і моральним. А це провокує погіршення здоров'я, зменшення енергійності, життєвої мотивації людини тощо.

3. Стабільні ціни:

а) на вільному ринку ціни визначаються попитом й пропозицією максимально можливою мірою, а уряди утримуються від контролю за цінами на окремі товари. Тільки коли фірми вільно встановлюють ціни, ринок скеровує ресурси в русло найкращого їх використання, тобто на ринку відсутні перевиробництво і дефіцит товарів;

б) уникнення різкого падіння чи зростання загального рівня цін. Швидкі зміни цін ведуть до спаду економічної активності. Адже такі зміни породжують проблеми нерівноваги у сукупному попиті й пропозиції, виникають надлишки і дефіцити товарів. Люди втрачають орієнтири, допускають помилки, їх турбує купівельна спроможність грошей.

4. Міжнародна торгівля – це обмін товарами і послугами між державно-національними господарствами. У довгостроковому періоді держави в цілому намагаються підтримувати рівновагу експорту та імпорту. Різниця між величиною експорту та імпорту країни називається чистим експортом. Коли чистий

експорт має додатне значення, то кажуть, що існує активне торговельне сальдо. Дефіцит торговельного балансу виникає, коли вартість імпорту перевищує вартість експорту. Зовнішній дисбаланс – серйозна економічна і політична проблема. Країна, яка має боргові зобов'язання і вчасно не розраховується по них, стає залежною від інших країн. У таких умовах важко проводити національну економічну політику. Вище згадана ситуація є актуальною для багатьох слаборозвинутих країн і країн із перехідною економікою, в тому числі й для України.

Уряди мають, або повинні мати, відповідні інструменти, якими можна впливати на економічну діяльність. Інструменти макроекономічної політики – це економічні змінні, контрольовані урядом, які можуть впливати на одну або декілька макроекономічних цілей. Це означає, що змінюючи економічну політику, уряди можуть скерувати економіку у напрямі кращого узгодження обсягу виробництва, цінової стабільності, зайнятості та зовнішньої торгівлі.

Основні інструменти макроекономічної політики:

- 1) фіскальна політика;
- 2) грошова політика;
- 3) політика регулювання доходів;
- 4) зовнішньоекономічна політика.

Розглянемо їх більш детально:

- 1. Урядові витрати (видатки) і податки складають елементи фіскальної політики.** Одним із основних завдань державної політики є стабілізація економіки. Маніпулюючи державним бюджетом і податками, можна активно впливати на основні макроекономічні показники, зайнятість і інфляцію. Одним із основних положень кейнсіанської економічної теорії є висновок про те, що уряд зобов'язаний чинити саме так. Збільшення державних витрат викликає зростання розмірів зрівноваженого ЧВП, а скорочення цих витрат веде до зниження його величини. Навпаки, збільшення податків викликає зменшення ЧВП, а скорочення податків – збільшення зрівноваженого ЧВП. Відповідно фіскальна політика, орієнтована на боротьбу з безробіттям, передбачає зростання державних витрат і скорочення податків. У свою

чергу елементами фіскальної політики, які впливають на інфляцію, стає скорочення державних витрат при зростанні податків. Більш детально про це мова йде у наступних темах.

2. Монетарна (грошова) політика. Наукові основи такої політики розроблені вченими Чикагської школи політекономії (М.Фрідмен). Згідно з поглядами монетаристів, гроші є головною сферою, яка визначає рух і розвиток виробництва. Між динамікою грошової маси і динамікою ВВП існує тісний функціональний зв'язок, а грошові імпульси – найбільш надійний настроювач економіки. Оскільки зміни грошової маси відбиваються на економіці не відразу, а з деяким запізненням (лагом), то це може привести до небажаних результатів. А отже слід відмовитись від короткострокової грошової політики. Її необхідно замінити довгостроковою політикою розрахованою на довгий, постійний вплив на економіку. Зростання грошової маси повинно бути таким, щоб забезпечити стійкість цін. Воно повинно також відповідати темпам зростання ВВП. Практично в сучасних умовах темп зростання грошової маси у західних розвинутих країнах повинен складати 3-4% в рік. Це приблизно відповідає середнім темпам економічного зростання цих країн.

3. Політика контролю заробітної плати та цін називається політикою регулювання доходів. Така політика найчастіше проводиться в умовах високого рівня інфляції, коли «заморожуються» на деякий час і ціни на товари, і зростання заробітної плати. Політика регулювання доходів є найсуперечливішою з усіх інших видів макроекономічної політики. Багато економістів розчаровані в політиці, зарплата – ціна і вважають її просто неефективною і навіть шкідливою, бо втручання у функціонування вільного ринку скоує динаміку відносин цін і нездатне зменшувати інфляцію.

Контроль над цінами перешкоджає їх зміні, що необхідно для ефективного розподілу ресурсів. Наприклад, контроль за квартплатою сприяє створенню стійкого дефіциту житлових площ. В умовах низької квартплати інвестори не схильні будувати нові будинки, а вкладення у ремонтні роботи виявляються не вигідними. Річ у тім, що контроль за квартплатою не дозволяє їй збільшуватись і, таким

чином, сигналізувати про прибутковість перерозподілу ресурсів на користь житлового будівництва.

4. Зовнішньоекономічна політика. Найголовніші інструменти цієї політики поділяються на дві групи:

1) торговельна політика, що включає мита, квоти, ліцензії та інші складові, які обмежують або стимулюють імпорту-експорт;

2) управління валютним ринком. Існують плаваючі та фіксовані валютні курси. Плаваючі – встановлення валютного курсу виключно з допомогою попиту і пропозиції валют. Фіксовані – щодо інших валют. Більш детально про інструменти зовнішньоекономічної політики, встановлення валютного курсу, мова йде у наступних темах.

Уряд будь-якої економічно розвинутої країни повинен володіти інструментами макроекономічної політики, чітко уявити її цілі і наслідки. Особливо це стосується країн, у яких здійснюється формування ринкової системи, в тому числі і в Україні. У цих країнах часто можна бачити намагання уряду керувати економічними процесами «ручними» методами. Як правило, таке втручання в економіку приводить до негативних результатів.

2. ЦИКЛІЧНІ КОЛИВАННЯ В ЕКОНОМІЦІ: МЕХАНІЗМ ЦИКЛУ І ЙОГО ФАЗИ

Циклічні коливання в економіці були відомі давно, але до початку XIX ст. вони мали здебільшого сезонний характер, що було зумовлено переважанням сільського господарства і особливостями сільсько-господарського виробництва. Однак, починаючи з 1825 року (перша економічна криза в Англії) циклічні коливання стали відбуватися постійно, через певний інтервал. Рух виробництва від початку однієї економічної кризи до початку наступної називається циклом. Усім циклам притаманні певні загальні риси, передусім, однакова послідовність у зміні фаз циклів. Як правило, ця послідовність наступна: криза → депресія → поживлення → піднесення (рис. 1).

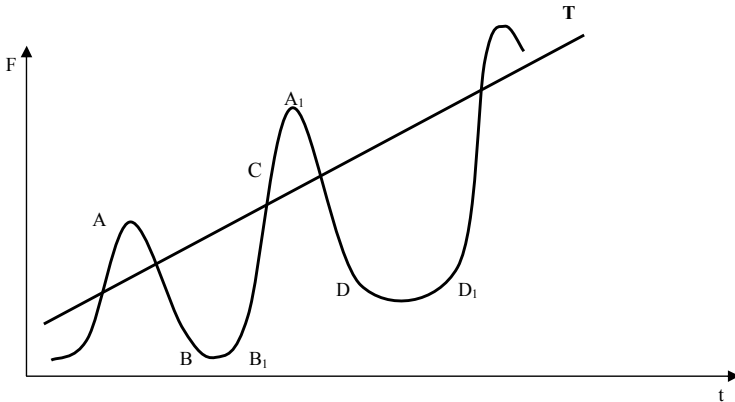

Рис.1. Фази економічного циклу в їхній послідовності та взаємозв'язку

На осі абсцис позначено час (t), на осі ординат – реальний ВВП (F). Лінія T , яку прийнято називати трендом (trend - тенденція) відображає динаміку реального ВВП. Лінія тренда будується таким чином, що згладжуються коливання реального ВВП на довгостроковому відрізку часу. На графіку показані також фактичні коливання реального ВВП у короткостроковому періоді: лінія AB – криза, депресія – відрізки BB_1 і DD_1 , пожвавлення – лінія B_1C , піднесення – CA_1 . Відстані між точками AA_1 і BD показують тривалість циклу.

Така класифікація фаз циклу (рис.1) є традиційною або класичною. Однак, у сучасних західних підручниках, перш за все американських авторів, існує й інший підхід. Вони дають класифікацію фаз циклу, виділяючи тільки понижуючу (рецесія) і підвищуючу (піднесення) фази у рамках одного циклу.

Вихідною фазою циклу є **криза**. Ця фаза характеризується перш за все надвиробництвом товарів, скороченням кредитних ресурсів та підвищенням позичкового відсотка. Це зумовлює зменшення доходів та падіння обсягів виробництва, зростання банківської заборгованості. Внаслідок впливу зазначених чинників зростає безробіття, яке набуває масового характеру. Криза відрізняється від порушення рівноваги між попитом і пропозицією на окремий товар, або в окремій галузі, тим, що вона виникає як загальне надвиробництво, що

охоплює усю господарську систему країни. Скорочення виробництва у період кризи триває доти, доки не буде встановлена ринкова рівновага, тобто відповідність попиту та пропозиції. Після цього кризове падіння припиняється і економічна система входить у фазу депресії.

Після першої економічної кризи в Англії (1925 р.), циклічний характер розвитку капіталістичної економіки супроводжується постійними спадами. Криза 1857 р. була першою світовою циклічною кризою. Потім сталися кризи 1873, 1882, 1890 рр. Найбільш нищівною була криза 1900-1901 рр., яка розпочалася майже одночасно в Росії і США, найбільш негативно вплинула на металургійну промисловість. Грандіозною була світова економічна криза 1929-1933 рр., яка привела до різкого падіння цін, скорочення прибутків, знецінення валют, безробіття, яких ще не знала економіка найбільш розвинутих капіталістичних країн. У другій половині ХХ ст. економічних криз рівня 1929-1933 рр. у капіталістичному світі не було.

Фаза депресії настає після кризи. Її характерними особливостями є те, що припиняється падіння виробництва, але і відсутнє його зростання. Поступово реалізуються товарні запаси, які виникли під час кризи через різке зменшення купівельної спроможності населення. Рух капіталу дещо активізується. Цьому сприяють поступове відновлення перерваних кризою зв'язків, переливання капіталу у більш перспективні сфери застосування. Зберігається високий рівень безробіття, але падіння цін припиняється. Депресія характеризується застійним станом економіки, значним недовикористанням виробничих потужностей. Однак, поступово в економіці з'являються «точки зростання» і відбувається перехід до наступної фази – пожвавлення.

Пожвавлення як фаза циклу характеризується тим, що тут вперше після початку кризового падіння відбувається розширення попиту на засоби виробництва, на робочу силу, відновлюється економічне зростання, зростають прибуток і заробітна плата. У суспільній свідомості посилюються позитивні сподівання. У фазі пожвавлення відновлюється докризовий рівень економічного розвитку і готується майбутнє піднесення.

Піднесення характеризується тим, що економіка виходить на рівень, який перевищує всі попередні рубежі. Економічне зростання прискорюється, поліпшуються всі показники ринкової кон'юнктури, передусім збільшується платоспроможний попит. Це сприяє зростан-

ню товарних цін, збільшує прибутки і стимулює пропозицію. Особливо великих розмірів досягають кредитно-фінансові операції, а також спекулятивні операції на біржах. Але саме в цей найбільш сприятливий для економіки час, в її надрах зріють передумови майбутнього падіння, тобто переходу економіки до чергового циклу.

Із часу першої кризи в економічній теорії виникло близько **200 концепцій причин її появи та суті**, але ця проблема залишається нерозв'язаною і сьогодні. Автори відомого підручника «Макроекономіка. Глобальний підхід» американські економісти Дж.Сакс і Ф.Ларрен підкреслюють, що сьогодні нема ні одного теоретичного чи емпіричного дослідження, де авторам вдалось би прийти до однозначних висновків із найважливіших проблем теорії економічного циклу.

Абстрактна можливість криз у ринковій економіці закладена вже в простому товарному обігу і пов'язана з функцією грошей як засобу обігу. Неспівпадіння купівлі і продажу за місцем і часом може створити передумови для розриву багатьох ланок у ланцюгу продаж і покупок. Інша можливість криз пов'язана з функцією грошей як засобу платежу. Будь-який виробник не може бути впевненим у тому, що до моменту платежу покупець його продукції виявиться платоспроможним. Неплатіж за зобов'язаннями може викликати ланцюгову реакцію, яка приведе до розладу системи обігу і, в кінцевому рахунку, процесу виробництва.

Наукові дослідження проблеми циклічного розвитку економіки здійснювали багато видатних економістів – С. де Сімонді, К.Маркс, К.Жугляр, Й.Шумпетер, Дж.Хікс, П.Самуельсон, Ф.Хайек, Е.Хансен і багато інших. Можна виділити найбільш значимі економічні теорії.

1. Теорія К.Маркса. На думку К.Маркса, основна причина циклічного розвитку економіки криється у суперечності між постійним розширенням виробництва та недостатньою платоспроможністю населення, більшість якого становлять наймані працівники – пролетарі. Як результат, відбувається процес затоварення, падіння цін, ріст безробіття та зменшення прибутків. У цих умовах виникає об'єктивна необхідність заміни старого обладнання на нове, більш продуктивне. Оновлення капіталу та ріст інвестицій є матеріальною основою періодичності криз і тривалості циклу.

2. **Грошові теорії (М.Фрідмен, Г.Хаберлер)**, пояснюють цикли періодичним збільшенням або зменшенням грошової маси в обігу. Зміна грошових потоків є достатньою причиною, що здатна вплинути на зміну економічної активності, пожвавлення торгівлі, процвітання і депресію. Якщо купівельна спроможність населення висока, пожвавлюється торгівля, виробництво розширюється, ціни зростають. І навпаки, якщо попит на товари, виражений в грошах, падає, то це веде до згорання торгівлі, обсяги виробництва скорочуються, ціни знижуються. Збільшення грошової маси позитивно впливає на динаміку економічного розвитку. Однак така політика спричинює і негативні тенденції, пов'язані зі зростанням інфляції.
3. **Теорія нововведень (Й.Шумпетер, Е.Хансен)** пояснює виникнення циклів науковими відкриттями і використанням важливих технічних нововведень. Наприклад, у другій половині XIX ст. на економічний розвиток багатьох країн суттєво вплинули такі нововведення як двигун внутрішнього згорання, радіо, два способи виплавки сталі (томасовський і бесемеровський), використання залізничних доріг тощо. Ці нововведення дають поштовх економічному розвитку, яке з часом згасає, поки не з'явиться чергова інновація.
4. **Теорія політичного ділового циклу (В.Нордхаус)** пояснює причини макроекономічних коливань діями уряду в галузі кредитно-грошової і податково-бюджетної політики. На думку прихильників цієї теорії, періодичність циклів співпадає з періодичністю виборів (біля п'яти років).

Річ у тім, що перед виборами дії політиків направлені на завоювання симпатій електорату. Це виражається у проведенні популістської економічної політики (збільшення державних витрат на соціальні цілі, зниження деяких податків із фізичних осіб), що у кінцевому рахунку може привести до спаду економічної активності. У період після виборів уряд намагається проводити більш прагматичну, раціональну політику, яка направлена на зростання рівня виробництва. Парламентські і місцеві вибори, які проводяться в останні роки в Україні, свідчать, що теорія політичного ділового циклу знаходить практичне підтвердження в нашій країні.

Причинами циклічності в названих теоріях можуть бути як зовнішні (**екзогенні фактори**), так і внутрішні (**ендогенні**).

До найбільш важливих екзогенних факторів відносяться:

а) відкриття й інновації, наприклад, суттєві зміни в технології виробництва (конвейер, мобільний телефон зв'язку й інше);

б) зміни в чисельності населення і його міграція;

в) відкриття нових земель і природних ресурсів;

г) війни, революції, політичні події;

д) сонячна активність, що впливає на урожайність сільськогосподарської продукції. Англійський економіст У.С.Джевонс зв'язав економічний цикл з 11-річним циклом сонячної активності. Він опублікував ряд праць, у яких досліджувався вплив сонячних плям на урожайність, на ціни на зерно і на торговий цикл.

Ендогенні фактори знаходяться всередині економічної системи, і на думку прихильників цієї точки зору, внутрішньо властиві ринковому господарству. Економічна система влаштована так, що слідом за піднесенням обов'язково наступить спад. П.Самуельсон відмічав, що в кожному піднесенні є «зерна» спаду.

На циклічний характер розвитку економіки впливає **принцип акселерації**. Цей принцип пояснює той факт, що певна зміна попиту у будь-який бік спричиняє значно більшу зміну у обсязі капіталовкладення, тобто інвестиції реагують на зміну попиту прискореною зміною, а це слід розглядати як фактор нестабільності економіки та каталізатор її кризових коливань.

Вперше на явище акселератора звернув увагу французький економіст Альбер Афтальйон. Він використав порівняння економіки з домашньою грубою. Спочатку грубу завантажують вугіллям. Оскільки згорання вугілля відбувається поступово, приміщення певний час не нагрівається, а груба все більше завантажується. Через деякий період часу у приміщенні встановлюється нормальна температура, але груба продовжує віддавати тепло і може трапитися так, що через певний час жара стане нестерпною.

Афтальйон використав порівняння економіки з грубою, щоб підкреслити, що всяке зростання попиту на предмети споживання здатне викликати більш значне розширення виробництва засобів виробництва, у результаті чого частина вироблених предметів споживання виявиться на ринку надлишковою.

За тривалістю економічні цикли поділяються на короткі, середні й довгі. Цикли, пов'язані з відновленням економічної рівноваги на споживчому ринку, називаються короткими. У цей період здійснюється перепрофілювання виробництва, створюється нова структура народного господарства, відбуваються внутрішньо – і міжгалузеві зміни. Такі цикли охоплюють від 2 до 4 років.

Середньострокові економічні цикли отримали назву циклів Жугляра, на ім'я французького економіста, який досліджував економічні коливання у другій половині XIX ст. Клемент Жугляр розглядав економічний цикл як закономірне явище, причини якого знаходяться у сфері грошового обігу, і перш за все, кредитних відносин. Кризу, як основну фазу циклу, Жугляр оцінював як оздоровлюючий фактор, який веде до зниження цін і ліквідації підприємств, створених для задоволення штучно створеного попиту. Неплатоспроможними виявляються перш за все підприємства, які не можуть розрахуватися з кредиторами. Жугляр вважав, що повторення всіх економічних процесів, викликаних банківською діяльністю, відбувається кожні 10 років.

На початку XX ст. у працях багатьох економістів була висловлена думка про існування **великих циклів кон'юнктури**. Найбільший вклад у розвиток даної теорії вніс російський науковець Кондратьєв. Його теорія викладена ним у 1926 р. у спеціальній доповіді «Великі цикли кон'юнктури». Кондратьєв визначив, що період великого циклу триває від 48 до 55 років, а звичайного – від 7 до 11 років. Головною причиною довгохвильових коливань Кондратьєв вважав наявність у складі сукупного капіталу особливих інерційних частин, що мають тривалий термін дії, великих засобів виробництва, транспортних засобів, кадрів кваліфікованої робочої сили. Кондратьєв визначив характерні риси великих циклів: їм властивий міжнародний характер, причому щодо європейських країн періоди циклів збігаються дуже близько; великі цикли не всезагальні, тобто вони не виявляються у динаміці всіх без винятку показників ринкової кон'юнктури. У цілому концепція російського науковця визнана як теорія, що містить комплексний опис феномена довготривалих коливань.

Циклічний характер розвитку економіки негативно впливає на процеси суспільного відтворення. Тому держава вимушена проводити **антициклічне регулювання**, тобто комплекс заходів ма-

кроекономічної політики, направлених на стабілізацію економіки. Найбільша присутність держави в економіці спостерігається у фазі спаду (криза, депресія). У цій фазі циклу всі заходи держави повинні бути спрямовані на стимулювання ділової активності (зниження ставок податків, надання пільг на нові інвестиції, проведення політики прискореної амортизації тощо). І навпаки, у період піднесення економічної кон'юнктури, держава з метою недопущення «перегріву» економіки і, пов'язаних із цим, негативних явищ господарського життя, проводить політику стримування, яка включає протилежні заходи в галузі податково-бюджетної і кредитно-грошової політики.

Більшість вітчизняних економістів погоджується з тим, що економічна криза 90-х років XX століття в Україні не вписується в традиційні теорії циклу. І пов'язане це, в основному з тим, що українська економіка у ці роки була далеко не ринковою. По суті у цей період часу тільки розпочався процес формування ринкової системи. А циклічний характер розвитку економіки, у його класичному варіанті, передбачає номіналістичну (ринкову) економіку.

Перехідний період 90-х років в Україні характеризувався катастрофічним спадом виробництва. Так, наприклад, ВВП за період із 1993 по 1999 роки скоротився на 60%. Скорочення обсягів виробництва супроводжувалося високим рівнем інфляції. Повністю розбалансованою виявилася грошова та фінансова системи. Дефіцит державного бюджету покривався прямою грошовою емісією Національного банку України. Відбулося катастрофічне падіння добробуту людей. І лише з 2000 року в Україні спостерігається позитивна економічна динаміка, тобто зростають ВВП, національний дохід, доходи населення. З якою фазою циклу можна пов'язати зростаючу економіку України? Це пожвавлення, чи піднесення? Відповідь – пожвавлення. Коли економіка України за основними макроекономічними показниками перевершить 1990 рік (найвищий рівень виробництва), то це і буде піднесення. Криза 90-х років XX ст. нанесла великої шкоди економіці України та мільйонам людей. Її доміантною ознакою є тривалий і затяжний характер, що вимагає величезних зусиль щодо стабілізації, а відтак і досягнення економічного піднесення.

3. ПРИЧИНИ БЕЗРОБІТТЯ І ЙОГО ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ

Історично першою школою, що зробила спробу пояснити виникнення безробіття була **класична політекономія (А.Сміт, Д.Рікардо)**. Представники цієї школи причину безробіття вбачали у надмірно високій зарплаті. Через постійне зростання зарплати підприємці не можуть забезпечити всіх бажаних роботою внаслідок того, що зростають їх витрати. Отже, виникає надлишок працездатних або безробіття.

Погляди представників класичної школи поділяють економісти **неокласичної теорії, та економіки пропозиції (Д.Гільдер, А.Лаффер)**. На їх думку, саме з допомогою зарплати встановлюється рівновага між пропозицією і попитом на робочу силу, а безробіття – неможливе, якщо на ринку праці існує рівновага.

Кейнсіанська школа розглядає ринок праці як явище постійної нерівноваги. Заробітна плата, на їх думку, не є інструментом регулювання ринку праці. Цю роль все більше повинна виконувати держава. Активно впливаючи на сукупний попит у бік його зниження або збільшення залежно від економічної кон'юнктури, вона може досягти рівноваги між пропозицією праці й попитом на неї. Отже, згідно з кейнсіанським вченням попит на робочу силу регулюється не коливаннями цін на працю, а сукупним попитом.

У поясненні причин безробіття вагоме місце в економічній теорії посідає **вчення монетаристів**. Прихильники цієї школи виходять з того, що існує жорстка структура цін на робочу силу. Головними дестабілізуючими факторами, що зумовлюють постійну нерівновагу є встановлення мінімального рівня оплати праці, а також постійні вимоги профспілок щодо підвищення заробітної плати. Інструментом, що здатний забезпечити рівновагу на ринку, є грошово-кредитна політика. Мова йде про облікові ставки центрального банку, розміри обов'язкових резервів комерційних банків. Маніпулюючи цими інструментами, можна впливати на економічну активність бізнесу, інвестиції, обсяги виробництва, а отже, і на рівень безробіття.

Розрізняють три види безробіття:

1. **Фрикційне**. Породжується постійним рухом населення з одного регіону в інший, від професії до професії, а також

зміною етапів життя (навчання, тимчасова робота, догляд за дитиною й інше). Фрикційне безробіття вважається неминучим і певною мірою бажаним. Його ще визначають як добровільне безробіття.

- 2. Структурне.** Має місце у випадку, коли попит і пропозиція на робочу силу не співпадають для різних видів праці й у різних регіонах. Причинами такого неспівпадання можуть бути зрушення в професійній структурі робочої сили і диспропорції між попитом на працівників певних професій і їх пропозицією. Так, закриття вугільних шахт в Україні привело до збільшення безробіття, оскільки далеко не всі із звільнених шахтарів можуть за недовгий час перекваліфікуватися і знайти нові місця роботи.

Різниця між фрикційним і структурним безробіттям полягає у тому, що у фрикційних безробітних є професійні навички, які вони можуть продати, а структурні безробітні не можуть відразу отримати роботу без перепідготовки, додаткового навчання, а то і переміни місця проживання. Фрикційне безробіття має більш короткостроковий характер, а структурне більш довготривале і тому вважається більш серйозним.

Питання про те, чи є безробіття в ринковій економіці добровільним або вимушеним – дискусійне. Точка зору представників неокласичної школи полягає у тому, що будь-яке безробіття є добровільним. Аргументується це тим, що навіть в умовах глибокої кризи завжди можна знайти роботу, можливо, з дуже низькою зарплатою і малопривабливу. І якщо висококваліфікований працівник не бажає виконувати малопривабливу роботу – то це його добровільне рішення. Інша точка зору полягає в тому, що якби безробіття в цілому було добровільним, то це не викликало б побоювань профспілок або держави відносно соціальної стабільності й стійкості економічної системи.

- 3. Циклічне** безробіття породжене загальним низьким попитом на робочу силу у всіх галузях, сферах, регіонах. Таке безробіття викликане загальним спадом, тобто фазою економічного циклу. Наприклад, найбільший спад в економіці США, за останні десятиріччя, припадає на 1983 рік. Рівень безробіття у цьому році зріс у 48 з 50 штатів.

Основний контингент безробітних у високорозвинутих країнах становлять звільнені працівники внаслідок структурних диспропорцій між

попитом на робочу силу та її пропозицією за кваліфікацією, професіями, розміщенням та інше. У цей контингент не зараховують працездатних громадян, які насправді ніколи роботу не шукають і задовільняються виплачуваною їм допомогою (так званий “неминучий осадок”). Таких у загальній чисельності безробітних на Заході досить багато.

В економічній теорії існує поняття **повної зайнятості**. Повна зайнятість не означає абсолютної відсутності безробіття. Економісти вважають фрикційне і структурне безробіття цілком неминучим. Тому рівень безробіття при повній зайнятості дорівнює сумі рівнів фрикційного і структурного безробіття, а циклічне безробіття дорівнює нулю. Рівень безробіття при повній зайнятості називається **природним рівнем безробіття**. Вперше цей термін уведений в економічну літературу монетаристами.

Природний рівень безробіття – це такий рівень, при якому фактори, що підвищують і понижують інфляцію і безробіття знаходяться у рівновазі. Річ у тім, що безробіття й інфляція функціонально пов’язані між собою оберненою залежністю. Якщо зростає рівень безробіття, то зменшується інфляція, і навпаки. Реальний обсяг національного продукту, який пов’язаний із природним рівнем безробіття, називається **виробничим потенціалом країни**. Повний або природний рівень безробіття виникає при незбалансованості ринків робочої сили, тобто, коли кількість шукаючих роботу дорівнює числу вільних робочих місць. Природний рівень безробіття являє собою певною мірою позитивне явище (він стримує інфляцію). Якщо число шукаючих роботу, перевищує вакансії, які є у наявності, значить ринки робочої сили незбалансовані й має місце циклічне безробіття.

Поняття природний рівень безробіття вимагає уточнення у двох аспектах:

- 1) цей термін не означає, що економіка завжди функціонує при природному рівні безробіття і тим самим реалізує свій виробничий потенціал. Рівень безробіття часто перевищує природний. Але може бути і навпаки. Наприклад, у США у 1943–1945 рр. рівень безробіття становив два відсотки. Цей рівень був значно меншим, ніж природний, що викликало інфляційні процеси в американській економіці;
- 2) природний рівень безробіття не обов’язково є постійним. Він підлягає перегляду внаслідок інституційних змін (змін у за-

конах і звичках суспільства). Наприклад, офіційна оцінка природного рівня безробіття в США в 1960-х рр. становила 4 відсотки. Надалі цей показник почав зростати. Чому?

По-перше, змінився демографічний склад робочої сили (зросла частка жінок і молоді).

По-друге, зріс соціальний захист населення (розмір допомоги, компенсацій з безробіття).

На думку більшості американських економістів, нині природний рівень безробіття знаходиться в інтервалі від 4 до 6 відсотків. У Західній Європі природний рівень безробіття суттєво вищий і в середині 1990-х рр. за різними даними коливався в межах від 7 відсотків (Німеччина) до 20 відсотків (Іспанія).

В Україні підрахунки природного рівня безробіття пов'язані зі значними труднощами. Перш за все відсутні достатньо чіткі критерії структурного і фрикційного безробіття, які дозволили б державним статистичним службам вести відповідні розрахунки. Облік безробітних взагалі, а в Україні зокрема, досить складна проблема, оскільки офіційно зареєстровані безробітні відображають далеко не повну картину безробіття. У зв'язку з цим такий показник, як природний рівень безробіття, сьогодні українськими офіційними статистичними службами не публікується.

Визначення рівня безробіття здійснюється наступним чином. Все населення країни зменшується на ту кількість осіб, які не досягли 16 років і осіб, що знаходяться у спеціалізованих закладах (психіатричних лікарнях, в'язницях), а також осіб, які вибули зі складу робочої сили (пенсіонери, студенти, надомники). Частина населення, яка залишилась, формує категорію робочої сили. Причому в склад робочої сили входять і працюючі, і безробітні.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \times 100\%$$

На практиці важко встановити фактичний рівень безробіття. Розрізняють:

- 1) **частково зайнятих** – в офіційній статистиці всі зайняті неповний робочий день входять в категорію повністю зайнятих. Вважаючи їх повністю зайнятими, офіційна статистика занижує рівень безробіття;

- 2) **працівники, які втратили надію на отримання роботи.** Безробітний, який активно не шукає роботу, вважається таким, що вибув зі складу робочої сили (по суті також занижується рівень безробіття);
- 3) **неправдива інформація.** Рівень безробіття може бути завищений у тому випадку, коли деякі непрацюючі стверджують, що вони шукають роботу, хоч це і не відповідає дійсності. Ці люди заносяться у групу «безробітних», а не вибулих зі складу робочої сили. Людина, яка працює у тіньовому секторі економіки може мати юридичне прикриття у формі «безробітного».

Головна «ціна» безробіття – невипущена продукція. Відомий вчений у галузі макроекономіки Артур Оукен (1928-1980) у своїх працях 1960 рр. математично виразив відношення між рівнем безробіття і відставанням обсягу ВВП. Це відношення, відоме як **закон Оукена**, показує, що якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний на один відсоток, то відставання обсягу ВВП складає 2,5 %. Слово «закон» відносно наведеної формули не слід сприймати як щось назавжди встановлене і непорушене. Ця залежність у довгостроковому періоді може змінюватись. Пояснимо закон Оукена на цифровому прикладі. У 1983 році рівень безробіття у США досяг 9,5 % (найвищий за останні десятиріччя), або на 3,5 % більше природного рівня (6%). Помноживши 3,5 % на коефіцієнт Оукена (2,5%), отримаємо відставання ВВП 1983 року у 8,75%. Іншими словами, якщо б у 1983 році був запезпечений рівень безробіття при повній зайнятості, ВВП був би на 8,75% більший, ніж фактичний. У зв'язку з світовою економічною кризою 2008-2010 років, у США рівень безробіття у 2010 році становив 9,5 %. Виходячи з того, що ВВП країни у цей період становив біля 14 трлн. дол., а природній рівень безробіття 6 %, то неважко підрахувати, що втрати США по закону А. Оукена становили 1 трлн. 122 млрд. доларів.

Україна належить до країн із високим рівнем безробіття. Згідно з Законом України «Про зайнятість населення» безробітними вважаються, працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку (або інших, передбачених чинним законодавством доходів) через відсутність відповідної роботи, зареєстровані у Державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та

здатні приступити до праці. У другій половині 2000-х років чисельність безробітних в Україні становила більше 7 % економічно активного населення країни. Специфічним проявом безробіття в Україні є висока частка людей, які працюють у режимі неповної зайнятості, тривалий час перебувають у неоплачуваних відпустках, або не отримують заробітної плати протягом тривалого часу.

Згідно з українським законодавством, статус безробітного з визначенням права на допомогу з безробіття надається на восьмий день після реєстрації громадянина у центрі зайнятості як такого, що дійсно шукає роботу і готовий приступити до її виконання. Громадяни, які були звільнені за ініціативою адміністрації у зв'язку з реорганізацією, ліквідацією підприємства або скороченням штату, щоб не втратити гарантії щодо соціального захисту, повинні зареєструватись у службі зайнятості протягом 7 днів із моменту звільнення.

Досвід економічно розвинутих країн показує, що з розвитком ринкових відносин та формуванням ринку праці важливою проблемою стає необхідність державного регулювання зайнятості населення, прийняття дієвих заходів недопущення зростання безробіття, здійснення кроків у напрямку формування ефективних механізмів соціального захисту незайнятого населення. Усунення диспропорцій, що часто виникають на ринку праці, стає можливим у разі задіяння цілого комплексу регулятивних інструментів – стимулювання економічного зростання, скорочення тривалості робочого часу, створення ефективної та гнучкої системи підготовки та перепідготовки кадрів, сприяння становленню малого бізнесу, різних форм самостійної зайнятості. Деякі з цих важливих економічних проблем будуть розглянуті у наступних темах.

ТЕМА 5.

ІНФЛЯЦІЯ І АНТИІНФЛЯЦІЙНА ПОЛІТИКА

ПЛАН

1. Суть і механізми інфляції.
2. Причини і наслідки інфляції.
3. Основні напрямки боротьби з інфляцією.

1. СУТЬ І МЕХАНІЗМИ ІНФЛЯЦІЇ

За походженням інфляція – явище, пов'язане з рухом грошей. **Термін інфляція** (від лат. Inflatio - роздування) вперше став уживатись у Північній Америці в період громадянської війни 1861-1865 рр. і означав процес розбухання паперово-грошового обігу. Широке поширення в економічній літературі поняття інфляція отримало у ХХ ст. після першої світової війни.

Найбільш загальне, традиційне визначення інфляції – перепо-внення каналів обігу грошовою масою зверх потреб товарообігу, що викликає знецінення грошової одиниці й відповідно зростання то-варних цін. **Інфляція призводить до підвищення загального рівня цін.** Але це не означає, що підвищуються обов'язково всі ціни. Деякі ціни можуть залишатись відносно стабільними, а інші – зменшуватись. Не всяке підвищення цін є показником інфляції. Ціни можуть підвищуватись внаслідок покращення якості продукції, погіршення умов добування паливно-сировинних ресурсів, змін суспільних по-треб. Але це, як правило, явище не інфляційне, а певною мірою логіч-не, виправдане зростанням цін на окремі товари. З іншого боку, якщо здійснюється систематичне зростання цін на серійну продукцію, без покращення її якості, то тут має місце чітко виражена інфляція.

Інфляція являє собою надзвичайно складний, суперечливий, не-достатньо вивчений процес. Більшість економістів під інфляцією ро-зуміють загальне підвищення рівня цін в економіці. Американський економіст П.Хейне, полемізуючи з цією точкою зору, зазначав, що не слід забувати, що змінюються ціни не тільки товарів, але і вимірних

ків їх цінності, тобто грошей. Інфляція – це не збільшення розмірів предмета, а зменшення довжини лінійки, якою ми користуємося. Беззаперечним є одне: падіння купівельної спроможності грошей і підвищення цін – тісно взаємопов'язані.

Інфляція вимірюється за допомогою індексу цін:

$$\text{Індек. даного року} = \frac{\text{Ціна ринкової корзини даного року}}{\text{Ціна аналогічної ринкової корзини базового року}} \times 100$$

Наприклад, 2005 р. беремо за базовий період і для нього встановлюємо рівень цін, рівний 100. У 2012 році індекс цін був рівний 154. Це означає, що у 2012 році ціни були на 54% вищі, ніж у 2005 році, а інакше кажучи, даний набір товарів, який у 2005 році коштував 100 грн., у 2012 р. уже коштував 154 грн. В Україні інфляція найвищою була у 1993 р. і становила 10 600%. Це означає, що ціна ринкової корзини 1993 року у порівнянні з аналогічною корзиною 1992 року зросла у 100 разів.

Механізми інфляції пов'язані перш за все з сукупним попитом і сукупною пропозицією. Проникаючи в економіку, інфляційна грошова маса осідає на боці попиту. Якщо це відбувається регулярно, виникає стійкий розрив між сукупним попитом і сукупною пропозицією, інфляційна нерівновага ринків.

Економісти розрізняють два типи інфляції:

- 1. Інфляція попиту.** Надлишковий попит приводить до підвищення цін при постійному реальному обсязі продукції. Суть інфляції попиту іноді пояснюють однією фразою: «Надто багато грошей полює за надто малою кількістю товарів». Основними причинами тут можуть бути розширення державних замовлень (воєнних і соціальних), збільшення попиту на засоби виробництва в умовах високого завантаження виробничих потужностей, зростання реальної заробітної плати. Внаслідок цього в обігу виникає надлишок грошей по відношенню до кількості товарів. Це і призводить до підвищення цін. Інфляцію попиту можна проілюструвати графічно (рис. 1)

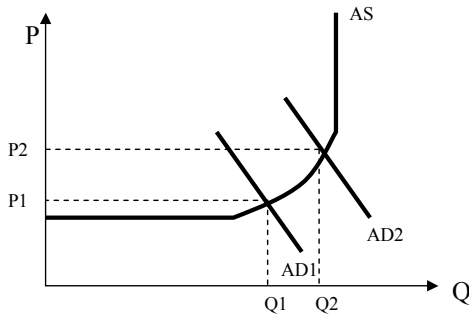

Рис. 1. Інфляція попиту

Збільшення грошової маси зрушує криву сукупного попиту вправо від AD1 до AD2 і, якщо економіка знаходиться на проміжковому або класичному відрізках кривої сукупної пропозиції, це веде до зростання цін, що представляє інфляцію попиту.

- Інфляція витрат.** Цей тип інфляції обумовлений зростанням витрат на одиницю продукції. У результаті зменшується пропозиція товарів і послуг у масштабі всієї економіки. Це зменшення пропозиції, у свою чергу, підвищує рівень цін. Витрати на одиницю продукції можуть спричинити зростання номінальної заробітної плати, цін на сировину і енергію, неефективна фінансова політика держави тощо. Інфляція витрат може бути зображена графічно (рис.2).

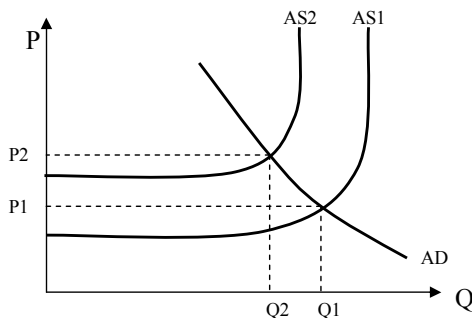

Рис. 2. Інфляція витрат

Зміщення кривої пропозиції вліво (AS1 до AS2) відображає збільшення витрат на одиницю продукції, зростають ціни (з P1 до P2), скорочується реальний обсяг виробництва (з Q1 до Q2).

На практиці нелегко відрізнити один тип інфляції від іншого, вони тісно взаємодіють, тому зростання заробітної плати, наприклад, може виглядати і як інфляція попиту, і як інфляція витрат.

Постійне зростання цін – не єдина ознака інфляції. Інфляційний розрив між попитом і пропозицією цілком може поєднуватись із стабільними, і навіть із понижувальними цінами (приклад командної економіки про це свідчить). Інфляційний процес може розвиватись у двох основних напрямках:

- 1) Якщо макроекономічна нерівновага у бік попиту виражається у постійному підвищенні цін, інфляцію вважають **відкритою**. Така інфляція проявляється у відкритому, явному зростанні цін. Вона типова для країн із ринковою економікою, де державне регулювання цін зведено до мінімуму.
- 2) Якщо макроекономічна нерівновага супроводжується всезагальним державним контролем над цінами, інфляція стає **придушеною**. Така інфляція характерна для планової, або командної, системи господарства. Придушена інфляція може супроводжуватись стабільним рівнем цін, але форми її прояву інші:
 - а) дефіцит товарів і послуг;
 - б) черги;
 - в) погіршення якості товарів.

Придушена інфляція супроводжується картковим розподілом і формуванням чорного ринку, на якому відкрито зростають ціни. Механізм придушеної інфляції пов'язаний із неминучим виникнення розриву між адміністративно встановленими цінами й вільними, які вирівнюють пропозицію з інфляційним попитом. З'являється могутній економічний стимул, який викликає переміщення товарних мас із офіційної економіки в тіньову, в яку провалюється багато чого із створеного працею всього народу.

Розрізняють три види відкритої інфляції:

1. **Помірна інфляція** – ціни зростають поступово (менше 10% в рік). Вартість грошей зберігається. Відсутній ризик підписання контрактів у номінальних цінах. У 2000-х роках для країн ЄС і США був характерним невисокий темп інфляції, а Японія зіткнулася з дефляцією, тобто зниженням загального рівня цін. Встановлений Європейським центральним банком допустимий рівень інфляції складає 2,75 % в рік. В Україні за період

із січня 1998 року по січень 2012 року індекс споживчих цін (індекс інфляції) переступив п'ятикратну величину і становив 519,8 %. Тобто купівельна спроможність гривні відносно грошових витрат населення, зменшилася вп'ятеро. Однак, у 2012 році в Україні була зафіксована дефляція у розмірі 0,2 %.

2. **Галопуюча інфляція** – ціни зростають до 200% в рік. Більшість контрактів «прив'язуються» до зростання цін, тобто індексуються, або до іноземної валюти. Гроші прискорено матеріалізуються в товари. Іноді зустрічається і термін «висока інфляція», під яким потрібно розуміти річні темпи інфляції не менше 100% в рік.
3. **Гіперінфляція** – темп зростання цін перевищує 200% в рік. Найбільш відоме визначення гіперінфляції Ф.Кейгена. Американський економіст Ф.Кейген у 1956 р. визначив гіперінфляцію як інфляцію, яка розпочинається у тому місяці, коли зростання перевищує 50%. Якщо щомісячний темп інфляції складає 50%, то, використовуючи складні відсотки, можна визначити, що за рік ціни зростуть більш, ніж на 13 000%.

У інфляції є дуже неприємний механізм **інфляційного очікування**. Виробники і торговці, розраховуючи на підвищення цін, починають зменшувати реалізацію товарів і послуг (на державних підприємствах приховувати товари), сподіваючись згодом збути їх дорожче. Споживачі навпаки нарощують поточний попит і зменшують збереження, а це призводить до чергового підвищення цін. Наприклад, механізм інфляційного очікування призвів до того, що в торгівлі України на 1 грудня 1992 року у порівнянні з попереднім роком залишки м'яса, птиці, олії збільшилися в 1,5 раза, ковбасних виробів – у 4,1, маргаринової продукції – в 2,1, цукру – в 2,1 раза. А це був час, коли економіка знаходилася у стані гіперінфляції й попит на товари і послуги був надзвичайно високий.

В основі іншого механізму відкритої інфляції лежить взаємозв'язок витрат і цін. Підвищення цін вимагає підвищення заробітної плати, щоб не зменшились реальні доходи людей. А підвищення заробітної плати призводить до зростання витрат виробництва, що, в свою чергу, вимагає чергового підвищення цін. Таку ситуацію називають **інфляційною спіраллю «зарплата – ціна»**. Якщо вона розкручується, то зупинити з кожним новим обертом її все важче.

Люди прагнуть передбачити можливі зміни загального рівня цін. Тому прийнятно розрізняти і такі види інфляції, як **прогнозована і непрогнозована**. Прогнозована інфляція – темп інфляції, який очікується через певний період часу. Непрогнозована (неочікувана) інфляція – перевищення фактичного темпу інфляції над очікуваним. Якщо очікуваний темп інфляції 5% в рік, а фактичний виявився рівним 10% за цей же рік, то непередбачений темп інфляції становить 5%. Виробники продукції закладають очікуваний темп інфляції в ціни на свою продукцію. Робітники через профспілки враховують її в колективних договорах. Кредитори враховують інфляцію при визначенні номінальної ставки відсотка, надаючи позики.

Інфляція чинить серйозний вплив на зайнятість. У 1958 р. професор Лондонської школи економіки О.Філіпс (1914-1975), використовуючи дані статистики Великобританії за 1861-1956 рр. побудував криву, яка відображає залежність між зміною ставок заробітної плати і рівнем безробіття. При цьому було встановлено, що збільшення безробіття в Англії зверх 2,5 – 3% призводило до різкого сповільнення зростання цін і заробітної плати. Звідси випливав висновок, що зменшення безробіття супроводжується підвищенням цін і заробітної плати. Інакше кажучи, нація може знизити рівень безробіття за рахунок прискорення темпів інфляції.

У подальшому американські економісти П.Самуельсон і Р.Солоу модифікували криву Філіпса, замінивши ставки заробітної плати на темпи зростання товарних цін. Крива Філіпса має такий вигляд (рис.3).

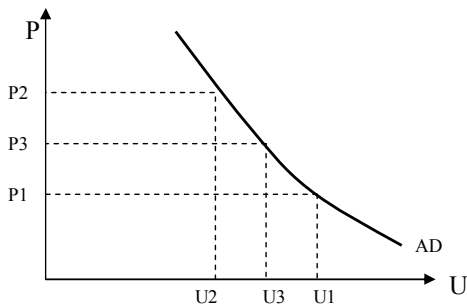

Рис.3. Крива Філіпса

На осі абсцис показаний рівень безробіття, на осі ординат – темпи зростання товарних цін. Крива відображає сполучення цих параметрів. Якщо уряд країни розглядає рівень безробіття U_1 (йому відповідає темп зростання цін P_1) як надзвичайно високий, то для його пониження проводяться бюджетні й грошово-кредитні заходи, які стимулюють попит. Це веде до розширення виробництва, створення нових робочих місць. Норма безробіття понижується до величини U_2 , але однозначно зростають темпи інфляції до P_2 . Нові умови можуть викликати «перегрів» економіки, серйозні кризові явища, що змусить уряд ввести кредитні обмеження, скоротити витрати з державного бюджету тощо. У результаті темпи зростання цін знизяться до рівня P_3 , а безробіття зросте, його норма складе U_3 .

Практика економічного регулювання показала, що крива Філіпса може бути застосована для економічної ситуації в короткострокові періоди, оскільки в довгостроковому плані (5-10 років), незважаючи на високий рівень безробіття, інфляція продовжує зростати. Вважається також, що крива Філіпса може бути використана для економічного аналізу альтернативи інфляції і безробіття лише в умовах помірної інфляції з постійним темпом.

Із кінця 60-х років ХХ ст. в економічно розвинутих країнах ціни зростали постійно, навіть у періоди економічних спадів. Таке явище отримало назву **стагфляції**, що означає інфляційне зростання цін в умовах стагнації, економічної кризи.

Історія утримує немало прикладів, які здавалось свідчать про те, що інфляція має не тільки мінуси, але й плюси. Дійсно, нерідко буває, що відкрита інфляція викликає сліпу реакцію ринкових механізмів, стимулює пожвавлення на товарних ринках, веде до підвищення ділової активності, розширення виробництва і зайнятості. В 60-ті і на початку 70-х років ХХ ст. уряди багатьох розвинених держав навмисне провокували інфляційні механізми, використовуючи їх в якості засобу короткострокового регулювання економіки.

Більшість економістів вважають, що формування планів інфляційного стимулювання економіки можна порівняти з «лікуванням» важко хворого наркотичними препаратами. Сьогодні є достатньо підстав стверджувати, що інфляція – феномен негативний. Винуватцем інфляції є держава, жертвою – населення, причому жертвою беззахисною, яка не може самостійно вирішувати цю проблему.

2. ПРИЧИНИ І НАСЛІДКИ ІНФЛЯЦІЇ

Зростання цін зумовлено різними причинами. Зазначимо найважливіші з них, пам'ятаючи, що інфляція пов'язана з цілим спектром диспропорцій.

1. Інфляція зароджується на грошовому ринку, і саме у **деформаціях** грошового ринку слід перш за все шукати її корені. Зокрема, вона відбувається тоді, коли центральний банк проводить неправильну грошову політику, нагнітаючи у обіг надлишкову, тобто не забезпечену товарами масу грошей. Центральний банк нарощує обсяги грошової маси для пом'якшення економічного спаду, або для зупинки прогресуючого пониження курсу акцій на фондовій біржі, або коли надає позики уряду, якими покривається дефіцит державного бюджету. Центральний банк збільшує пропозицію грошей, а значить понижується їх «ціна» – ставка банківського відсотка, дешевшим стає кредит, що у кінцевому рахунку стимулює збільшення грошової маси в країні й генерує інфляційні тенденції.
2. Інфляційні процеси неминучі у тому випадку, коли витрати держави перевищують її доходи. Це виражається в **дефіциті держбюджету**. Якщо цей дефіцит фінансується за рахунок позик у центральному емісійному банку, іншими словами, за рахунок активного використання «друкованого верстату», це призводить до зростання маси грошей в обігу (згадайте кількісне рівняння обміну $G \cdot O = T \cdot C$). Сама схема запозичення виглядає наступним чином. Уряд випускає цінні папери (облігації) і реалізує їх на фондовому ринку. Одним із активних покупців державних позик виступає центральний банк країни. Відбувається обмін грошей на незабезпечені, по суті, товарами цінні папери, що генерує інфляційні тенденції.
3. Інфляційне зростання цін може відбуватись, якщо фінансування інвестицій не призводить до нарощування сукупної пропозиції в країні. Особливо інфляційно небезпечними є інвестиції, пов'язані з **мілітаризацією економіки**: а) воєнний сектор створює постійну напругу у витратній частині державного бюджету; б) воєнна економіка поглинає матеріальні, інтелектуальні

- ресурси, які можна використати для виробництва товарів загального призначення; в) зайняті у воєнному виробництві збільшують сукупний попит, не сприяючи нарощуванню пропозиції. Річ у тім, що воєнну продукцію не купують громадяни, а на її виробництво і на утримання армії фінансуються значні кошти. Зростання воєнних витрат є однією з головних причин хронічних дефіцитів державного бюджету і збільшення державного боргу у багатьох країнах, для покриття якого держава збільшує грошову масу. Нині в Україні здійснюється реформування армії. Передбачається її скорочення з майже 1 млн. чол. (у радянські часи) до 100 тисяч. Ці структурні зміни у цілому позитивно впливають на інфляційні тенденції в країні.
4. Багато шкіл сучасної економічної теорії інфляційні тенденції пов'язують **зі зміною структури попиту**. Ця структура все менше нагадує умови досконалої конкуренції, коли на ринку діяла велика кількість виробників, продукція характеризувалася однорідністю, перелив капіталу не був утруднений. Сучасний ринок – це значною мірою олігополістичний ринок, а олігополіст (недосконалий конкурент) володіє певною ступінню влади над ціною. Якщо навіть олігополії (монополії) не починають інфляції, але вони її активно продовжують і посилюють. Щоб зберегти домінуюче положення на ринку, вони намагаються не тільки встановити і підтримати високі ціни, але і скоротити розміри виробництва і пропозиції. Недосконалий конкурент прагне обмежити приплив нових виробників у галузь олігополістів, підтримуючи тривалу невідповідність сукупного попиту і сукупної пропозиції
 5. Основні причини інфляції концентруються всередині національної економіки, але є і такі, що знаходяться за її межами. Мова йде про **перенесення інфляції каналами світової торгівлі**. Зі зростанням «відкритості» економіки тієї чи іншої країни, більшою участю країни у світогосподарських зв'язках, збільшується небезпека «імпортованої» інфляції. Наприклад, у середині 60-х років ХХ ст. світові ціни на нафту становили 2,5 – 3 дол. США за барель. На сьогодні ціни коливаються на позначці 100 – 110 доларів. Така суттєва зміна цін на енергоносії викликала зростання цін на імпортовану нафту і – по технологічному

ланцюгу – на інші товари. У 1993 році рівень гіперінфляції в Україні становив 10 600%. На це суттєво вплинула і зміна цін на імпортовані енергоносії. Якщо на початку 1993 р. ціни на імпортовану з Росії нафту складали 27%, а на газ – 7%, то вже на кінець року – до 100% світового виміру. Рекордна інфляція 1993 року, що завдала нашій економіці чи не найвідчутнішого удару, пов’язана перш за все з цим фактором. Можливості боротьби з «імпортованою» інфляцією достатньо обмежені. Можна, наприклад, ревальвувати власну валюту і зробити імпорт нафти і газу більш дешевим. Але ревальвація спричинить одночасно подорожчання експорту вітчизняних товарів, а це означає зниження конкурентноздатності на світовому ринку.

Багато причин інфляції відмічається практично у всіх країнах світу. Однак комбінація різних факторів цього процесу залежить від конкретних економічних умов. Наприклад, після Другої світової війни в Західній Європі інфляція була пов’язана з гострим дефіцитом багатьох товарів. У наступні роки головну роль у розкручуванні інфляційних процесів стали відігравати державні витрати, співвідношення «ціни – заробітної плати», перенесення інфляції з інших країн й інші фактори. Що стосується України, то поряд із загальними закономірностями, інфляцію генерують і специфічні чинники: диспропорційність в економіці як наслідок тривалого перебування суспільства в умовах командно-адміністративної системи, висока ступінь монополізації виробництва, значна частка воєнних витрат у ВВП, низька питома вага заробітної плати у національному доході й інші особливості.

НАСЛІДКИ ІНФЛЯЦІЇ

Соціально-економічних наслідків інфляції є багато, і вони зачіпають широкий спектр економічних, соціальних і політичних відносин. Найважливіші з них наступні:

- 1. В умовах інфляції скорочуються реальні цінності особистих збережень.** Якщо інфляція має відкритий характер, у гіршому становищі опиняється населення, яке зберігає гроші на банківських рахунках або вкладає у облигації. Ця категорія населення отримує фіксовані доходи. У трохи кращому

положенні знаходяться володарі акцій – вони мають надію хоч і на інфляційне, але все-таки підвищення доходу (зростання дивідендів, виплачених за акції). Втрати власників грошових засобів (готівкових грошей і депозитів) у результаті інфляції називаються інфляційним податком. Наприклад, якщо річний темп інфляції складає 12%, а за депозит ви отримуєте 10% річних, то реальна відсоткова ставка буде складати $10\% - 12\% = -2\%$. Інакше кажучи, якщо ваш депозит складає 1000 грн., то ви «заплатили» інфляційний податок у розмірі 20 грн. Але якщо б ви не розмістили гроші в банку, то ваші збереження обезцінились би на всю величину інфляційного податку – 12%, або 120 грн. Найменші збитки несуть ті, хто встиг помістити збереження у так звані антиінфляційні товари. У всьому світі до них відносяться нерухомість, антикваріат, дорогоцінні метали і вироби з них. Ціни на антиінфляційні товари зростають швидше, ніж знецінюються товари.

- 2. Відбувається соціальне розшарування населення,** поглиблення майнової нерівності. Люди, які живуть на нефіксовані доходи, можуть виграти від інфляції. Номінальні доходи таких сімей можуть випереджати рівень цін, або вартість життя. У результаті чого їх реальні доходи збільшаться. Сюди можна віднести високорентабельні галузі народного господарства, де існує високий попит на продукцію і де доходи не фіксовані. В той же час певні категорії найманих працівників можуть опинитись у ситуації, коли зростання рівня цін буде випереджувати зростання їх грошових доходів. Правда, може існувати протиінфляційна компенсація доходів, але вона ніколи не буває стовідсотковою. Більше того, із-за ідентифікації доходів (зарплат, пенсій, стипендій) інфляція все більше стає інерційним процесом. Звичайно, будь-яка людина має задоволення, коли їй підвищили номінальну зарплату або пенсію у зв'язку з інфляційними процесами. Але люди дуже швидко переконаються у тому, що за більш великі суми грошей можна купити все меншу кількість товарів.

В Україні сьогодні відбувається швидке поглиблення майнової нерівності. Це відбувається тому, що немало благ відноситься до ряду товарів нееластичного попиту. Хліб, сирники, молоко, комуналь-

ні послуги потрібні і бідним і багатим. Але якщо для бідних постійне подорожчання таких товарів обертається прямим зниженням життєвого рівня, то для багатих воно веде лише до скорочення збережень.

3. **Інфляція також перерозподіляє доходи між дебіторами і кредиторами.** Зокрема, непередбачувана інфляція приносить вигоду дебіторам (отримувачам позики) за рахунок кредиторів (позикодавачів). Із-за інфляції отримувачу позики дають «дорогі гроші», а розраховується він «дешевими грошима». В Україні, наприклад, дуже виграли люди, які напередодні зростання цін 1992-1993 рр. отримали державні позики під забудову. Деякі країни (наприклад, Бразилія) широко використовували інфляцію, щоб зменшити реальну вартість своїх боргів. Будь-яка інфляція всередині країни приводить до зменшення реальної вартості її валюти, але не вартості боргу, який необхідно виплатити. Проблема виплати боргів населенню є надзвичайно актуальною і в Україні. Річ у тім, що на рахунках ощадбанку СРСР населення України мало заощадження, які перевищували 130 млрд. рублів. Ці гроші в умовах гіперінфляції 1992-1993 рр. українці по суті втратили. І сьогодні держава шукає механізми якщо не повного, то хоча б часткового повернення втрачених заощаджень.
4. **При інфляції страждає система оподаткування.** Жодній країні світу не вдалося повністю коректувати доходи у міру наростання інфляції. Високі темпи зростання загального рівня цін негативним чином впливають на фіскальну систему із-за так званого ефекту Танзі-Олівера (латиноамериканські економісти, які звернули увагу на цей ефект в 70-х рр. ХХ ст.). Річ у тім, що інфляція знецінює надходження від оподаткування. Так, якщо податки нараховуються, наприклад, в III кварталі, а виплачуються в IV кварталі року, то при високому рівні інфляції падає реальне значення податкових надходжень у бюджет.
5. У періоди активної інфляції спостерігається **сповільнення економічного розвитку**: оскільки передбачити рух цін і витрат практично неможливо, ціни перестають давати правильні сигнали для капітальних вкладень, дезорієнтують їх, і тому підприємці утримуються від великих капітальних витрат із тривалими строками окупності. Підприємцю важко

передбачити темпи зростання номінальної ставки відсотка, заробітної плати, цін на сировину. Інвестувати гроші в реальний сектор економіки стає нераціонально. Вигідніше займатися спекуляцією – перепродажем товарів, грою на фондовому ринку тощо. Таким чином, інфляція веде до скорочення реального ВВП, а в більш довгостроковому періоді і до руйнування національного багатства країни.

- 6. Інфляція призводить до неминучих галузевих і регіональних диспропорцій**, знецінює не тільки гроші, але й всю систему регулювання ринкового господарства. В умовах інфляції ціни на товари, відсоткові ставки, номінальна заробітна плата не надають об'єктивних цінових сигналів, а перетворюються на такий собі «інформаційний шум». Господарство стає все менш керованим і все більш актуальними стають гасла «замороження цін», «заборона спекуляції» і т.п. Зростає загроза переходу до авторитарного або тоталітарного режиму, особливо в умовах гіперінфляції. Достатньо згадати Німеччину 1933 р., коли до влади прийшли фашисти, нескінченні воєнні перевороти в латиноамериканських країнах в 1960-х рр. Серед економістів популярним є вираз «інфляція – економічна мати фашизму».

3. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ БОРОТЬБИ З ІНФЛЯЦІЄЮ

В економічній теорії є досить аргументована думка про те, що інфляційна хвороба в принципі невиліковна. Причина у тому, що сучасна **ринкова економіка інфляційна самою своєю «конструкцією»**. Для того, щоб економіка мала неінфляційний характер потрібне дотримання ряду умов:

1. Постійна рівновага державного бюджету.
2. Центральний банк повинен відмовитись від проведення короткострокового макроекономічного регулювання, яке стимулює інфляцію (наприклад, обслуговування державного боргу).
3. Існує державна монополія (центральний емісійний банк) на випуск грошей. А там де існує монополія можливі помилки

суб'єктивного характеру (раптовий випуск грошової маси). Зробити грошовий ринок конкурентним неможливо.

4. Для того, щоб зберегти економіку від інфляції, держава повинна утримуватись від активного втручання у розподіл доходів. Такий розподіл у кінцевому рахунку негативно впливає на ефективність суспільного виробництва.
5. Психологія населення повинна бути позбавлена всіх ознак інфляційних очікувань.

Практично дотримання цих умов у будь-якій країні світу неможливе. Тому потрібно відмовитись від ілюзій про те, що існують чудодійні ліки, які вилікують від інфляції. Їх просто нема. Мова може йти лише про встановлення надійного контролю над інфляцією, утримання помірного темпу зростання цін.

Оцінюючи характер сучасної антиінфляційної політики, можна виділити в ній два підходи. У рамках першого підходу (його розробляють представники сучасного кейнсіанства) передбачається **активна бюджетна політика** – маневрування державними витратами і податками з метою впливу на платоспроможний попит. При інфляційному, надлишковому попиті держава обмежує свої витрати і підвищує податки. У результаті скорочується попит, знижуються темпи інфляції. Однак одночасно обмежується і зростання виробництва, що може призвести до застою і навіть кризових явищ в економіці, до розширення безробіття. Такою є для суспільства ціна стримування інфляції.

Другий підхід рекомендується економістами неоліберального напрямку (монетаризм, концепція економіки пропозиції й інші), які висувають на перший **план грошово-кредитне регулювання** за допомогою якого можна непрямо і гнучко впливати на економічну ситуацію. Цей вид регулювання проводиться формально непідконтрольним уряду центральним банком, який змінює кількість грошей в обігу і ставку позичкового відсотка, впливаючи таким чином на економіку.

Великий досвід проведення антиінфляційних заходів у західних країнах показує доцільність поєднання довготривалої і короткострокової політики. Схематично комплекс заходів антиінфляційної політики може бути представлений наступним чином.

Довготривала політика (антиінфляційна стратегія) включає такі основні компоненти:

1. **Гасіння інфляційних очікувань**, перш за цінових. Інфляційні очікування переборюються там, де використовуються щонайменше дві умови: а) всебічне зміцнення механізмів ринкової системи; б) існування уряду, який непохитно притримується курсу на поступове викорінення некерованої інфляції і користується довір'ям більшості населення. У інфляційній обстановці, тим більше в умовах гіперінфляції, країна не може дозволити собі утримувати уряд, до якого немає довіри. Довіряють не «доброму», а сильному уряду, який доказав свою рішучість і здатність протистояти інфляції. Для ліквідації спіралі «заробітна плата – ціна» необхідно впливати на очікування економічних суб'єктів таким чином, щоб рівень інфляції у майбутньому в їх уяві від періоду до періоду знижувався. При проведенні жорсткої політики «дорогих» грошей і стримуванні сукупного попиту відбувається спад виробництва і, відповідно, збільшується безробіття. У соціальному плані така політика досить непопулярна: переломити інфляційні очікування можливо при високому рівні безробіття. Багато вчених вважають такі кроки соціально небезпечними, але економічно виправданими.
2. Невід'ємним компонентом антиінфляційної стратегії є **довгострокова грошова політика**. Її відмінна особливість – введення жорстких лімітів на щорічні прирости грошової маси. В інфляційній обстановці нема і не може бути причин, які змушують перевищити грошовий ліміт.

Здійснення антиінфляційної грошової політики по силам лише сучасній банківській системі, очолюваній незалежним від виконавчої влади центральним банком. Інструменти організації режиму грошових обмежень, які є у розпорядженні центрального банку:

- а) **ставка міжбанківського кредиту (облікова ставка)**. Під нею потрібно розуміти відсоток за кредит, який центральний банк надає всім іншим банкам. Якщо, наприклад, спостерігається прискорення інфляції, центральний банк, як правило, починає підіймати ставку, а це призводить до зменшення грошової маси в обігу і рівня інфляції в економіці.
- б) **норма обов'язкових резервів**. У відповідності з нею розраховується грошова сума, яку комерційний банк не має

права давати у позику і зобов'язаний тимчасово тримати на своєму рахунку у центральному банку. У інфляційній ситуації, коли потрібно зменшити зростання грошової маси, центральний банк підвищує норму обов'язкових резервів.

в) операції з державними борговими зобов'язаннями на ринку цінних паперів. Якщо центральному банку необхідно збільшити кількість грошей у обігу, тоді він, з'являючись на ринку цінних паперів, починає скуповувати державні боргові зобов'язання. Протидіючи інфляції центральний банк навпаки починає продавати державні зобов'язання. Продаючи державні цінні папери (облігації), банк вилучає з обігу гроші, які в результаті такої операції осідають у резервах центрального банку.

Центральний банк у регулюванні інфляції може багато, але аж ніяк не все. Ринкове господарство побудоване так, що центральний банк не здійснює повний контроль над рухом грошової маси. У обігу постійно знаходяться гроші, не тільки випущені центральним банком, але й інші, вироблені комерційними банками. Мова йде перш за все про банківські чеки, кредитні картки, векселі, сертифікати тощо. У ринковій економіці також має місце процес мультиплікаційного розширення банківських депозитів, який призводить до збільшення кількості грошей в обігу (про це йдеться в одній із наступних тем). Центральному банку цей процес важко регулювати.

3. Стратегічним завданням антиінфляційного регулювання є **скорочення бюджетного дефіциту** з перспективою його повної ліквідації. Вирішення цього завдання досягається двома шляхами – збільшенням доходів і зменшенням витрат держави. Перевага надається другому варіанту. Сучасна податкова система еволюціонує у бік лібералізації, зниження ставок податку. Уряд повинен у економіки менше брати, і менше їй давати з державної скарбниці. Найбільш суттєві рекомендації в галузі сучасної податкової політики здійснені вченими школи економіки пропозиції (А.Лаффер).
4. Ефективна антиінфляційна стратегія повинна бути побудована так, щоб звести до мінімуму вплив на національну економіку **зовнішніх інфляційних імпульсів**. Зокрема, завдання полягає в зменшенні інфляційного впливу на економіку

переливів іноземного капіталу у вигляді короткострокових кредитів і позик уряду за кордоном для фінансування бюджетного дефіциту. Іноземні кредити і позики збільшують грошову масу в країні, що генерує інфляційні тенденції.

Для України надзвичайно важливим є завдання переведення зовнішньоекономічних зв'язків на ринкові засади. Наприклад, поставки газу з Росії й Туркменістану протягом багатьох років оберталися багатомільярдними сумами боргу. В той же час, проблеми розрахунків за поставлену в Україну нафту і нафтопродукти, вирішені ще у 1994 році. І це пояснюється тим, що у цих поставках поряд із державними організаціями активну участь беруть комерційні структури.

Короткострокова політика (антиінфляційна тактика) направлена на тимчасове зниження темпів інфляції. Тут успішний результат можливий у випадку **розширення сукупної пропозиції без збільшення сукупного попиту**. З цією метою держава надає позики тільки підприємствам, які випускають додатково до основного виробництва побічні товари і послуги. Вона може приватизувати частину своєї власності й таким чином збільшити надходження в державний бюджет і полегшити вирішення проблеми його дефіциту, а також знизити інфляційний попит за рахунок продажу більшої кількості акцій нових приватизованих підприємств. Сприяє зростанню пропозиції масовий імпорт споживчих товарів.

Певний вплив на темпи інфляції справляє **зменшення поточного попиту при незмінній пропозиції**. Це може бути досягнуто за рахунок підвищення відсоткових ставок за вкладками, які стимулюють більш високу норму збереження. Згадайте, попит на гроші з боку активів змінюється обернено пропорційно ставці відсотка.

У зв'язку з антиінфляційною політикою гостро стоїть питання про **витрати боротьби з інфляцією**. Для України це питання є надзвичайно актуальним. Чи були антиінфляційні заходи 1990 рр. найбільш ефективними в нашій країні? Чи є вони ефективними сьогодні? І якою ціною досягається інфляційна стабілізація? З точки зору інтересів суспільства, боротьба з інфляцією може призвести до значних втрат у народному господарстві, тобто до зростання безробіття і спаду виробництва. За деякими підрахунками, для зниження інфляції на 1% безробіття повинно бути протягом року на 2% вищим свого природного рівня, при цьому реальний ВВП зменшується на 5% у

порівнянні з потенційним. Для України проблеми інфляції не можуть вирішуватись тільки засобами монетарної стабілізації. Якщо не будуть досягнуті високі темпи розвитку економіки, то за стримування зростання загального рівня цін, необхідно буде платити «дорогою ціною». При скороченні виробництва падає його ефективність, а це, безперечно, веде до зростання собівартості й відповідно – росту цін.

Уряди багатьох країн, починаючи з 60-х років ХХ ст., проводили так звану політику цін і доходів, головне завдання якої, по суті, зводилось до обмеження зростання заробітної плати. Оскільки ця політика означає адміністративну, а не ринкову стратегію боротьби з інфляцією, то вона не завжди досягає оголошеної мети. На протязі 1990-х років таку стратегію проводив уряд України. Причому не тільки обмежувалось зростання заробітної плати, а й мали місце постійні затримки з її виплатою. І це робилось всупереч тому, що за чинними у суспільстві законами зароблена заробітна плата повинна бути виплачена вчасно. В цілому такі методи регулювання інфляції малоефективні.

Необхідно зазначити, що в перші роки ринкових перетворень в українського населення сформувались стійкі інфляційні очікування. Ситуація була дещо змінена високим рівнем безробіття і великою трудовою еміграцією українців за кордон. Сьогодні потрібно здійснити значні зусилля для нарощування сукупної пропозиції через боротьбу з монополізмом і посиленням рівня конкурентоспроможності економіки. Це зробити складно в країні, де громадяни не звикли до жорсткої конкуренції, до мобільності у зміні професії, місця проживання. Тому для боротьби з інфляцією в Україні необхідно здійснити не тільки економічні, але й інституціональні й політичні реформи.

ТЕМА 6.

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

ПЛАН

1. Необхідність державного втручання в економіку.
2. Цілі і форми державного регулювання економіки.
3. Податкова політика держави.

1. НЕОБХІДНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ В ЕКОНОМІКУ

У класичній теорії А.Сміта державі належала роль «нічного вартового» в економічній системі, яка за своєю природою здатна до самоорганізації, саморозвитку та саморегулювання. Гнучкими економічними регуляторами виступають ціни, відсоток та заробітна плата. Названі змінні величини урівноважують економічну систему, забезпечуючи властивий їй природний порядок. Однак в 20-30 рр. XX ст. ринок не зміг довести свою повну ефективність у розподілі ресурсів. Проблеми, які виникли у період Великої депресії, показали, що ринок не може вирішити багатьох питань суспільного відтворення.

Відомий американський учений у галузі економіки державного сектору Дж.Е.Стігліц називає **шість обставин**, пов'язаних із відмовою ринку, **які обгрунтовують діяльність уряду**:

1. Неefективність конкуренції.
2. Необхідність виробляти товари суспільного споживання.
3. Екстерналії.
4. Неповні ринки.
5. Недостовірність інформації.
6. Безробіття, інфляція і дисбаланс.

Пояснимо коротко кожен з названих причин.

1. Для того, щоб ринок виконував «невидимою рукою» ефективний розподіл ресурсів, необхідно існування конкуренції. Монополія, яка утворюється самим процесом конкурентної

боротьби, може отримувати максимально високий прибуток завдяки обмеженню обсягів виробництва. Якби монополіст не обмежував виробництво і збут, то він вимушений би був знизити ціну. Обмежуючи обсяг виробництва і продажу та піднімаючи ціни, монополіст реалізує свій економічний інтерес. Разом із тим він не додає необхідних товарів суспільству, порушуючи **парето-ефективність ринку**. Розподіл, ефективний по Парето, означає, що не можна покращити добробут одного члена суспільства, не погіршивши при цьому добробут іншого члена суспільства.

2. Тепер розглянемо другий випадок порушення функціонування ринку, який пов'язаний з існуванням суспільних благ і послуг. Всі блага, які ми споживаємо, умовно можна поділити на приватні та суспільні. Приватні блага – це блага індивідуального споживання. Прикладом приватних благ можуть слугувати предмети особистої гігієни, взуття, одяг й інші. На товари індивідуального споживання поширюється **принцип вилучення**, який вказує, що ті, хто бажає і в змозі платити зрівноважену ціну, отримують продукт, інші усуваються від можливості його споживання.

Але існують суспільні блага і послуги, на які не розповсюджується принцип вилучення. Ці блага неподільні, вони складаються з великих одиниць, які не можуть бути продані індивідуальним покупцям і тому ринкова система їх не виробляє і не бажає виробляти. Класичний приклад маяк. Будівництво маяка буде економічно обґрунтованим, якщо вимоги (менше корабельних аварій) перевищать виробничі витрати. Але практично не має способу вилучення для деяких кораблів можливості користування вигодами від маяка. Сигнальне світло маяка служить орієнтиром для всіх човнів.

В економічній теорії існує проблема **«фрірайдера»**: люди можуть користуватись вигодами деякого продукту і при цьому не несуть ніяких витрат на його виробництво. Тут ми маємо справу з послугою, яка приносить суттєву вигоду, але на виробництво якої ринок не стане виділяти ресурси. Такими видами суспільних благ є національна оборона, регулювання повені, боротьба з комахами й інше. Таким чином, щоб суспільство могло користуватись такими благами і послугами, забезпечити їх повинен державний сектор, а фінансувати

їх виробництво слід за допомогою системи примусових стягнень у формі податків.

Держава забезпечує суспільство багатьма товарами і послугами, до яких принцип виключення може бути застосований (автомагістрали, поліцейська і пожежна охорона, бібліотеки і музеї, профілактичне медичне обслуговування). Такі товари і послуги іноді називають **квазісуспільними**. Однак, як уже зазначалось, ринкова система не буде виробляти їх у достатній кількості. Проводяться дискусії у багатьох країнах, наприклад, про статус державної системи охорони здоров'я і житлового будівництва. Чи повинні ці блага індивідуального користування забезпечуватись через ринкову систему, чи це квазісуспільні блага, які держава повинна надавати людям?

В умовах, коли ринкова система не виділяє ресурси на суспільні блага, а на квазісуспільні виділяє їх недостатньо, яким же повинен бути механізм, який забезпечує їх виробництво? У демократичних державах види і обсяги виробництва різних суспільних благ визначаються політичними методами, тобто шляхом голосування за певну політико-економічну програму. І тут існують різні підходи у різних країнах.

3. **Екстерналії** виникають тоді, коли деякі вигоди або витрати, пов'язані з виробництвом або споживанням товару (послуги), «переміщуються» до третіх осіб, тобто осіб, які не є безпосередніми покупцями або продавцями. Екстерналії називаються також побічними ефектами, оскільки вони являють собою вигоди і витрати, які випадають на долю індивіда чи групи, що не є учасниками ринкової угоди.

Найбільш очевидні **негативні екстерналії** пов'язані з забрудненням навколишнього середовища. Хімічні підприємства, м'ясокомбінати, цементні заводи і т.ін. забруднюють повітря, воду і від цього страждає усе населення. Заощаджуючи на очисних спорудах, безвідходних технологіях, фільтрах виробник зменшує свої витрати, роблячи свої товари дешевими і конкурентоспроможними. Водночас виробник перекладає заощаджені ним витрати на інших суб'єктів, які дихають забрудненим повітрям, п'ють воду, яка завдає шкоди їхньому здоров'ю, і змушують витратити кошти на встановлення домашніх фільтрів для очищення води, купувати ліки для пом'якшення наслідків проживання в умовах нездорового довкілля, споживання екологічно забруднених продуктів і т.ін.

Держава може впливати на негативні екстерналії декількома методами.

По-перше, прийняттям законів, які забороняють забруднення навколишнього середовища, можна зобов'язати підприємства придбати додаткове обладнання, яке запобігає шкідливим викидам. Це збільшує витрати виробництва і веде до зменшення пропозиції, а в деяких випадках і до закриття підприємств – забруднювачів навколишнього середовища.

По-друге, держава може ввести податки на шкідливі викиди (з розрахунку на одиницю готової продукції). Цей захід зменшує обсяг пропозиції продукції, яка забруднює навколишнє середовище.

По-третє, держава може організувати функціонування **ринку прав на забруднення навколишнього середовища**. Державні ліцензії на скидання відходів виступають об'єктом купівлі–продажу на ринку на основі попиту і пропозиції на них. Забруднювачі, які купили такі ліцензії, але скоротили на період їх дії шкідливі викиди, можуть залишок з ліцензії продати на ринку, а якщо вони повністю звільняться від викидів відходів, то можуть продати ліцензію тим, хто не вкладається у дозволені норми забруднення.

Крім негативних екстерналій існують і **позитивні екстерналії**, коли вигоду отримує не тільки безпосередній споживач даного блага, але й «треті особи». Під «третіми особами» тут, як правило, розуміють суспільство в цілому. Наприклад, освіта, запобігання інфекційними хворобами приносять всеохоплюючу і суттєву вигоду для всього суспільства. Економіка у цілому виграє від більш продуктивної робочої сили. Освіта взагалі впливає на поведінку людини, наприклад, зменшується кількість злочинів. Чим більше здорових, освічених і культурних людей буде у суспільстві, тим більше передумов для розвитку має таке суспільство.

Вплив на позитивні екстерналії держава може здійснювати шляхом стимулювання тих, хто виробляє такі блага, тобто запроваджуючи систему винагород.

4. Поняття неповних ринків увів в економічну науку американський економіст, лауреат Нобелівської премії К.Ерроу. **Неповні ринки** – це такі ринки, які не забезпечуються належною кількістю товарів і послуг, навіть якщо ціна пропозиції менша за ціну, яку споживач готовий запропонувати. До неповних

ринків найчастіше відносять страховий і кредитний ринки. Річ у тім, що приватні страхові компанії відмовляються від страхування багатьох ризиків. Такими, наприклад, є ризики страхування від паводків, землетрусів, війн, терористичних актів, гіперінфляції тощо. Страхування кредитних ризиків в умовах депресивної економіки, коли велика кількість банкрутств серед банків, робить неприйнятним страхуванням таких ризиків приватним сектором.

5. **Асиметричність інформації** означає, що існують відмінності в інформації, якою володіють сторони при здійсненні ринкової угоди. Наприклад, продавець знає, що товар, який він намагається збути, має прихований дефект, а покупець не проінформований про це. Інформація про якість товару розподілена асиметрично. В результаті покупець переплачує за товар низької якості.

Роль держави полягає в тому, що вона може зобов'язати надавати визначену законодавством інформацію щодо якісних характеристик тих товарів і послуг, які пропонуються на приватних ринках. Така інформація має поширюватись безкоштовно, або споживачами має бути оплачена тільки трансляція інформації. Крім того, держава встановлює певні стандарти якості продукції, слідкує за їх дотриманням і проводить інші адміністративні заходи щодо припинення функціонування ринку і покарання недобросовісних економічних суб'єктів.

6. Ринок не гарантує стійкого поступального зростання економіки в національному масштабі. Періодичні злети і падіння обсягів національного виробництва і доходу, високий рівень безробіття та інфляції, обертаються для суспільства високими соціально-економічними втратами. У зв'язку з цим держава повинна проводити **стабілізаційну** макроекономічну політику.

Окрім згаданих, існують ще деякі причини, що обумовлюють необхідність втручання держави в економіку. У суспільстві повинно існувати правове функціонування ринкового механізму. На державу покладається завдання захисту прав виробників і споживачів, діючих на ринку. Насамперед повинно бути забезпечено **право власності**. Власник, не впевнений у недоторканності своєї власності, буде побоюватися її відчуження, обмеження своїх прав на неї і не зможе використати повною мірою творчий і матеріальний потенціал. Тому

необхідна наявність законодавства, яка забезпечує право власності. На таку необхідність ще у 18 ст. звертав увагу А.Сміт, який у своїй першій великій науковій праці «Теорія моральних почуттів» відмічав: «До тих пір поки нема власності, не може бути і держави, мета якої якраз і полягає в тому, щоб охороняти багатство і захищати заможних від бідняків».

Ринкова економіка – це система **добровільного обміну**. Важливо забезпечити цю добровільність, створюючи стабільні «правила гри», захист прав власності. Ринки взагалі не можуть розвиватись без гарантії ефективного дотримання прав власності. А такі гарантії можливі тільки при певних умовах. Основні з них такі:

- захист громадян від розкрадання, насильства й інших форм відчуження власності й недобровільного обміну;
- захист від свавілля уряду (діапазон може бути достатньою широким – від введення придушуючих дійову активність податків до корупції);
- наявність справедливої і передбачувальної судової системи.

Перераховані умови можливі тільки в державній системі, де чітко реалізований **принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову**. Ця система «стримування і противаг», якщо вона створена і ефективно функціонує, захищає права громадян не тільки від «приватних» грабіжників і бандитів, але й здирників у державному секторі економіки.

Важливу роль у правовому забезпеченні має державна протидія необмеженій владі монополій. В економічно розвинутих країнах розроблене антимонопольне законодавство, яке обмежує діяльність недобросовісних конкурентів. Розроблені закони відносно захисту інтелектуальної власності, діяльності банківської сфери й інших галузей економіки.

Особлива роль покладена на державу у сфері соціальної політики, направленої на більш справедливий розподіл доходів у суспільстві. Ринкова економіка відтворює суттєву нерівність у суспільстві. Ринковий механізм відправляє товар тому, хто платить гроші. А це означає, що багаті люди володіють набагато більшою кількістю «грошових голосів», ніж бідні. Звідси робиться висновок, що ринкова система може виділяти ресурси на виробництво дорогих предметів для багатих за рахунок ресурсів на виробництво товарів першої необ-

хідності для бідних. Держава може змінити цю ситуацію при допомозі **перерозподільчої політики**, яка проявляється:

- 1) у трансфертних платежах (передача права володіння), які забезпечують допомогу безробітним, інвалідам, малозабезпеченим і т.ін.;
- 2) уряд змінює також розподіл доходів шляхом ринкового втручання, тобто шляхом модифікації, які встановлюються ринковими силами. Наприклад, гарантування цін фермерам, законодавче встановлення мінімальної заробітної плати – уряд підвищує таким чином доходи певних груп населення.

Держава, проводячи політику перерозподілу доходів (стягуючи більш високу ставку з багатих і передаючи частину отриманих доходів із державного бюджету бідним) сприяє соціальній стабільності й створенню рівних умов для належного існування всіх громадян країни.

Таким чином, держава в ідеалі є інститутом, який доповнює і корегує ринковий механізм. Активність держави спрямовується на компенсацію неспроможності ринку забезпечити парето-ефективну економіку.

2. ЦІЛІ І ФОРМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

У всіх економічних системах держава регулює економіку. Державне регулювання економіки (ДРЕ) в умовах ринкового господарства являє собою систему типових заходів законодавчого, виконавчого і контролюючого характеру, які здійснюються державними установами і суспільними організаціями з метою стабілізації існуючої соціально-економічної системи.

У сучасних умовах ДРЕ є складовою частиною процесу відтворення. Воно вирішує різні завдання: це, наприклад, стимулювання економічного зростання, регулювання зайнятості, заохочення прогресивних зрушень у галузевій і регіональній структурі, підтримка експорту. Конкретні напрями, форми, масштаби ДРЕ визначаються характером та гостротою економічних і соціальних проблем в тій чи іншій країні в конкретний період.

Внаслідок певних обставин найбільш розвинутий механізм ДРЕ склався в деяких країнах західної Європи (Франції, ФРН, Нідерландах, Скандинавських країнах, Австрії, Іспанії), в Японії, ряді країн Азії і Лагінської Америки, що швидко розвиваються. Менш розвинуте ДРЕ в США, Канаді, Австралії, де, на відміну від Європи, не було соціально-економічних потрясінь, аналогічних наслідкам Другої світової війни, виникненню табору соціалізму, а потім його розпаду. У цих країнах приватний капітал займав домінуючі позиції. Однак і в цих країнах ДРЕ відіграє помітну роль, особливо в періоди погіршення кон'юнктури, при високих показниках безробіття й інфляції.

Особливо важлива роль ДРЕ в країнах, що розвиваються, які створюють незалежну економіку, в колишніх соціалістичних країнах, які здійснюють перехід від планового господарства на базі державної власності до ринкового господарства на базі приватної власності.

Визначаючи необхідність втручання держави в економічне життя, ми не уточнювали, які саме цілі ставить перед собою уряд. А цих цілей може бути достатньо багато.

Для вироблення **оптимальної економічної політики** держава повинна враховувати:

- кінцеві цілі макроекономічної політики;
- конкретні цільові показники (наприклад, рівень зайнятості й інфляції, граничний дефіцит державного бюджету і платіжного балансу і т.ін.);
- інструменти макроекономічної політики.

Одним із перших глибокий аналіз цілей й інструментів економічної політики держави здійснив голландський економіст Ян Тінберген (1903-1994) у своїй роботі «Теорія економічної політики» (1952р.). Я.Тінберген займався розробкою економічної політики, яка за своїми показниками є нормативною, тобто він аналізував, що повинна робити держава.

Держава має виконувати такі **головні економічні функції**:

- 1) законодавче забезпечення функціонування ринкової та бюджетної систем;
- 2) захист конкурентного середовища;
- 3) перерозподіл національного доходу та багатства;
- 4) вплив на перерозподіл ресурсів із метою зміни структури національного виробництва і продукту;

- 5) контроль рівня зайнятості та інфляції;
- 6) стимулювання економічного зростання.

Економічні функції держави реалізуються через її економічну політику. **Економічна політика** – це система макроекономічних цілей та засобів і методів їх досягнення. Як правило, в країнах із ринковою економікою основними цілями є досягнення певних темпів зростання ВВП, рівня зайнятості, стабільності цін і т.ін.

По відношенню один до одного цілі макроекономічної політики можуть бути:

- **взаємовиключаючими:** у короткостроковому періоді - це зниження податків і збільшення соціальних виплат;
- **взаємодоповнюючими:** зростання ВВП і помірні темпи інфляції;
- **нейтральними:** зростання рівня зайнятості й відповідно зниження рівня безробіття до певних меж не чинить впливу на ставки заробітної плати і, отже, не провокує інфляцію.

Я.Тінберген звертав особливу увагу на проблему визначення точних співвідношень між залежними змінними (цілями економічної політики) і незалежними змінними (інструментами економічної політики). Однією з серйозних проблем державної стабілізації економіки є лаги регулювання. Вони виникають тоді, коли між прийняттям рішень урядом і результатом, тобто ефектом від прийнятих рішень, проходить певний час (лаг). Мова йде про ефект запізнювання. Тому уряд повинен прогнозувати не тільки результати своїх макроекономічних рішень, але і час їх реального впливу на економіку.

Найважливіші лаги регулювання:

1. Лag розпізнавання: час, який потрібний для усвідомлення проблеми регулювання. Тут важливі компетентність уряду, зворотній зв'язок із суспільством і експертами, стан макроекономічної науки. Лag розпізнавання пов'язаний із недостатньо швидкою обробкою інформації. Так дані, які свідчать про те, що в економіці настав спад, можуть надійти до уряду від державних статистичних служб через квартал, або пізніше початку розгортання спаду.

2. Лag вирішення: час, який проходить між усвідомленням проблеми і прийняттям конкретного рішення. Навіть після отримання урядом даних про спад в економіці, потрібен час, щоб виробити конкретні рішення для його подолання і провести певні закони через

парламент. Відомо, що закони в парламенті проходять ряд читань – перше, друге, третє, – перш, ніж будуть прийняті.

3. Лаг впливу: час протягом якого ціль (об'єкт) державного регулювання починає реально змінюватись під впливом того чи іншого інструмента макроекономічної політики. Наприклад, у боротьбі з інфляцією уряд скоротив грошову масу в економіці країни. Однак, зниження темпів інфляції відбудеться не відразу, а через деякий час.

У процесі державного регулювання використовуються різні методи. Методи державного регулювання – це способи впливу держави на сферу підприємництва, інфраструктуру ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення умов ефективного їх функціонування. За формами впливу методи державного регулювання поділяються на дві групи: методи прямого впливу та методи непрямого впливу.

Пряме втручання держави в економіку здійснюється за допомогою інструментів адміністративного характеру, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання. Останні спрямовані на регулювання темпів зростання та структуру економіки, обсягів виробничого сектору економіки та ін. У цілому можна сказати, що основними є: державні бюджетні витрати, макроекономічні плани та цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, ліцензії, квоти, різні штрафні санкції і т.ін.

Методи непрямого регулювання – це методи, які регламентують діяльність суб'єктів ринку не прямо, а опосередковано, через створення певного економічного середовища, яке спонукає їх діяти в потрібному державі напрямку. Держава втілює в життя свої рішення за допомогою мотивації. У даному контексті мотивація – це процес спонукання суб'єктів ринку до діяльності в напрямку державних пріоритетів. Залежно від цілей втручання заходи економічної політики можуть бути направлені на:

- стимулювання капіталовкладень і відновлення (якщо це можливо) рівноваги між збереженнями й інвестиціями;
- забезпечення повної зайнятості;
- стимулювання експорту й імпорту товарів, капіталів і робочої сили;
- вплив на загальний рівень цін із метою його стабілізації;
- підтримка стійкого економічного зростання;
- перерозподіл доходів і деякі інші цілі.

Для проведення цих різноманітних заходів держава використовує головним чином фіскальну і кредитно-грошову політику. **Фіскальна політика** – це бюджетна політика. Її можна визначити як політику, яка проводиться шляхом маніпулювання державними доходами (перш за все податками) і витратами. **Кредитно-грошова політика** – це політика, яка здійснюється шляхом регулювання грошової маси в обігу й удосконаленні кредитної сфери. Обидва ці напрямки державної політики тісно пов'язані один із одним. Більш детально про це мова буде йти у наступних темах даного курсу.

Вищою формою державного регулювання економіки є **економічне програмування**. Його завдання – комплексне використання всіх елементів ДРЕ. У міру ускладнення завдань із регулювання господарства уряди багатьох країн стали формувати короткострокові, середньострокові й довгострокові програми, ухвалювати завдання і порядок їх вирішення і створювати органи, які відповідають за виконання цих рішень, виділяти необхідні засоби і визначати порядок фінансування.

Об'єктами таких цільових програм є галузі (наприклад, сільське господарство), регіони; соціальна сфера (наприклад, соціально-економічна адаптація переселенців, їх забезпечення роботою і житлом), різні напрямки науково-технічних досліджень. Програми бувають звичайні й надзвичайні. Звичайні середньострокові загально-економічні програми складаються, як правило, на п'ять років із щорічним коректуванням. Надзвичайні програми розробляються в критичних ситуаціях, наприклад, в умовах кризи, масового безробіття, високого рівня інфляції. В інструментарії їх здійснення чільне місце займають засоби адміністративного регулювання.

Рівень розвитку державного програмування в окремих країнах різний. Практично у всіх країнах ринкової економіки здійснюються **цільові програми**. Одна з найдавніших цільових програм – регіонально-енергетична, розроблена для освоєння басейну р.Тенесі в США, а також програми розвитку ядерної енергетики у Франції, господарського розвитку півдня Італії. В Україні розроблені цільові програми розвитку енергетики, сільського господарства й інших галузей і сфер економіки. Наприклад, у 2005 році прийнята програма «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року».

Державне економічне програмування виявилось достатньо ефективним для вирішення багатьох господарських і соціальних завдань, однак у цієї ефективності є об'єктивні межі. В умовах ринкової економіки програмування може бути тільки індикативним, тобто носити цільовий рекомендаційно–стимулюючий характер. Проте воно виявилось достатньо ефективним засобом вирішення господарських завдань різного рівня. Якщо державні програми часто і не реалізовувались повністю, вони все-таки забезпечували соціально-економічний розвиток у бажаному напрямку. Не менш важлива і та обставина, що програмування дозволяє комплексно використати всі засоби ДРЕ, уникнути суперечностей і неузгодженостей регулюючих заходів окремих державних установ. Економічне програмування в окремих країнах Західної Європи розвивається в напрямі все більшої взаємної координації економічної політики країн ЄС.

Особливий напрямок у ДРЕ становить вплив держави на процеси **ціноутворення** в економіці. Всупереч розповсюдженій думці про те, що в країнах ринкової економіки ціноутворення відбувається стихійно, в дійсності ціни виявляються об'єктом постійної уваги і регулювання з боку держави. Вплив на ціни служить глобальним цілям ДРЕ, цілям кон'юнктурної і структурної політики боротьби з інфляцією, посиленням національної конкурентоспроможності на світових ринках і пом'якшенням соціальної напруги. Вплив державної економічної політики на інші об'єкти регулювання, у свою чергу, відбивається на процесах формування цін.

Конкретні акції в галузі ціноутворення можуть мати короткострокові або навіть екстрені цілі, які можуть у даний конкретний момент не збігатися з іншими цілями, але у кінцевому рахунку вони завжди служать генеральній цілі державного регулювання – оптимізації темпів і пропорцій економічного розвитку і стабілізації соціальної системи. Тарифи на послуги державних залізниць, пошти, телеграфу, державні монопольні ціни на «акцизні» товари (тютюнові й алкогольні вироби), продаж продовольства із державних запасів у неврожайні роки, митна політика і непряме оподаткування – ось далеко не повний перелік заходів державного регулювання цін за останні 100-150 років.

Загальна тенденція у світі така, що у силу об'єктивних причин економічна роль держави зростає. Однак, до певної межі. Надмірне

втручання держави в економіку теж приводить до негативних наслідків, бо підривається дія ринкових механізмів регулювання економіки.

Тому в сучасних умовах у високорозвинутих країнах світу відбувається перехід до повної системи управління економікою. В її основу покладено економічну доктрину, яка отримала назву **неолібералізм (неоконсерватизм)**. Цю доктрину представляють такі відомі світові економічні школи як монетаризм, школа економіки пропозиції, раціональних очікувань. Вони виходять із класичного уявлення про капіталізм як систему, що самонастроюється, регулятором її є ринок. Неолібералізм, на відміну від неокласичної школи початку ХХ століття, що виходила з принципу невтручання держави в економічне життя, допускає участь держави у регулюванні економіки, проте суттєво обмежує безпосередню активну виробничу діяльність держави. У нових умовах ринок і держава почали відігравати важливу роль у регулюванні сучасної економіки. П.Самуельсон підкреслював, що ринковий механізм визначає ціни і виробництво у багатьох сферах, у той час як держава регулює ринок через оподаткування, витрати тощо. В цьому контексті заслуговують на увагу слова відомого угорського економіста Яноша Корнаї: «Не слід будувати берлінську стіну між ринком і державою». Ринок і держава – дві могутні сили, які не протистоять одна одній, а доповнюють одна одну в ході економічного розвитку.

Таким чином, надмірне поширення регулюючої діяльності держави має негативні наслідки, що проявляються у зниженні показників соціально-економічного розвитку суспільства, але негативні наслідки має і надмірне згоргання регулюючої ролі держави в економічній і соціальній сфері.

В Україні, в силу специфіки економіки перехідного періоду, економічна роль держави зростає. А із завершенням перехідного періоду, коли ринкові механізми запрацюють на повну силу, роль держави в економічному житті нашої країни **послаблюватиметься**. А сьогодні поглиблення ринкової трансформації економіки потребує утвердження нормативно-правової бази, завершення процесу формування у країні ефективної ринкової інфраструктури, підготовку кадрів, здатних працювати у нових умовах. Важливим також у цьому плані є зміцнення інституту приватної власності, захист національного капіталу, стимулювання підприємництва, малого бізнесу. Держава має відігравати основну роль у вирішенні цих завдань.

До принципово важливих функцій української держави належить забезпечення **екологічної безпеки** як однієї з невід'ємних складових національної безпеки загалом. Це актуально, враховуючи наслідки Чорнобильської катастрофи і погіршення екологічної ситуації в Україні в цілому. Головною метою екологічної політики держави має стати формування і реалізація стратегії національного природокористування і захисту навколишнього середовища.

На певному етапі розвитку важливим завданням держави є створення сприятливих інституційних передумов реалізації завдань європейської інтеграції та утвердження в Україні соціально-орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку.

3. ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Розглядаючи роль держави в ринковій економіці, ми виділили основні напрямки державного втручання в економіку: надання суспільних благ, захист конкурентного середовища, перерозподіл національного доходу та багатства, підтримка макроекономічної стабільності й т.ін. Виконання будь-яких функцій держави вимагає фінансових засобів. Отримати їх можна тільки з допомогою податків.

Податок – це обов'язковий збір, який стягується державою з юридичних і фізичних осіб. Відмінною ознакою податків є їх примусовий характер. Це означає, що фізичні або юридичні особи зобов'язані згідно з законом сплачувати податки незалежно від свого бажання. Порушення цього зобов'язання пов'язано з покаранням, яке передбачене законами тієї чи іншої країни.

Протягом усієї історії людства жодна держава не могла існувати без податків. За допомогою податків держава отримує ресурси, необхідні для виконання своїх суспільних функцій. П.Самуельсон у підручнику “Економікс” відзначає: “У далекому минулому податки встановлювалися тими, хто був при владі, виключно заради їхньої вигоди, й оподаткувалися ті, хто не був при владі”.

У розвиненій ринковій економіці податкова система побудована на інших принципах. Основні серед них такі:

- 1. Платоспроможність.** Рівень податкової ставки повинен встановлюватись із урахуванням можливостей платника податків,

тобто рівня доходів. Податок повинен бути однаковим для осіб з однакою платоспроможністю. Люди з різним рівнем доходів повинні сплачувати різні податки. **Пропорційний податок** (часом його називають податком з однакою ставкою) означає, що ставка податку є однакою для всіх платників. Наприклад, прибутковий податок для всіх фізичних осіб в Україні з 1 січня 2004 року становить 13 відсотків з 1 січня 2007 року – 15 відсотків. Це і є пропорційний податок. **Прогресивний** податок означає, що ставка податку є вищою для тих, хто має вищий рівень багатства чи доходів. **Регресивний податок** означає, що бідні люди платять більшу ставку податку, ніж люди з вищим рівнем багатства чи доходів. Сюди належать непрямі податки, тобто податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, митні збори та інші. Оскільки вони перекладаються через ціни на споживчі товари однаковою мірою на осіб з високими і низькими доходами, то поглинається відносно більш висока частка доходів низькооплачуваних верств.

- Ефективність.** Податок не повинен перешкоджати активності виробника. Податок повинен стимулювати людей до роботи і до інвестицій у новий бізнес. Він повинен більшою мірою стимулювати більш ефективного виробника, ніж менш ефективного виробника. Відомий американський вчений у галузі оподаткування А.Лаффер ще в середині 70-х років ХХ ст. показав, що податкові надходження є одночасно продуктом і податкової ставки, і податкової бази (суми доходів). У міру того, як податкова ставка зростає, база скорочується.

Лаффер зробив висновок про те, що завдання поживлення ділової і перш за все інвестиційної активності потрібно вирішувати шляхом радикального полегшення податкового навантаження. На його думку, у вигляді податків не можна вилучати у бюджет понад 30% всієї суми доходів підприємців і населення. Високі податки не збільшують, а зменшують надходження в бюджет.

- Простота.** Система і процедура виплати податків повинна бути простою, зрозумілою і зручною для платників і економічною для установ, які збирають податки. Легко збирати податки з заробітної плати, акцизи і податки на додану вартість, митні збори на кордоні. Важко – податки

з корпорацій (можливість зниження прибутку за рахунок штучного підвищення собівартості, пільги, відрахування у різні фонди), доходи приватних підприємців, осіб вільних професій, рантиє, податок на нерухомість і т.д.

4. **Обов'язковість сплати податків.** Податкова система не повинна залишати сумнівів у платника податків у неминучості платежу. Система штрафів і санкцій, суспільна думка в країні повинні бути такими, щоб несплата або несвоєчасна сплата податків були менш вигідними, ніж своєчасне і чесне виконання обов'язків перед податковими органами.
5. Оподаткування повинно мати **одноразовий характер**. Багаторазове оподаткування доходу або капіталу недопустиме.
6. Податкова система повинна **бути гнучкою і легко адаптуватися** до змін суспільно-політичних потреб.
7. **Диференційованість** в оподаткування різних сфер діяльності. Наприклад, не можна брати однакові податки з підприємств виробничої сфери і з закладів посередницької сфери, в яких практично немає основних фондів, а отже, і необхідності їх відтворення. Це дозволяє брати з них більший відсоток податків.
8. **Пільговість** для малозахищених підприємств, підприємств окремих видів діяльності, деяких інвестицій. Податкові пільги, як і податки встановлюються законодавчими актами (культурні заклади, благодійні організації, підприємства інвалідів або ветеранів війни, малі підприємства, що виготовляють товари народного споживання і т.д.).

Сучасні податкові системи будуються на основі прагматичних компромісів, які враховують елементи вигоди і жертвування. Елемент вигоди – різні люди повинні оподатковуватися пропорційно до тієї вигоди, яку вони можуть очікувати від держави. Елемент жертвування – податки повинні перерозподілятися в інтересах суспільства.

Розрізняють **прямі та непрямі податки**. Прямими податками обкладаються безпосередньо фізичні й юридичні особи, а також їх доходи, непрямими – ресурси, види діяльності, товари і послуги. У тих випадках, коли мова йде про прямі податки, сума податку вноситься безпосередньо платником податків в казну. При непрямому оподаткуванні сума податку входить у ціну реалізованого товару чи послуги.

Найбільш важливим різновидом прямих податків є **прибутковий податок**, який включає в себе податок на доходи фізичних осіб, а також податок на прибутки корпорацій. Виробничі об'єднання, підприємства, а також власники капітала сплачують податок на основі пред'явлених ними декларацій. **Податкова декларація** являє собою заяву платника податків про розміри його доходів. Податки з осіб найманої праці стягуються при виплаті їм і заробітної плати.

Важливе місце в системі оподаткування займає **податок із корпорацій**, який бере свій початок з періоду Першої світової війни. Податки стягуються з чистого прибутку акціонерних компаній, тобто валового прибутку за вирахуванням знижок (наприклад, прискореною амортизацією, знижок на виснаження надр, платежів у благодійні фонди і т.ін.). Обкладення податками прибутку корпорацій відбувається у більшості країн за пропорційними ставками.

До розряду прибуткових податків відносяться також **майновий податок і податок на угоди з капіталом**. У першому випадку податок стягується з вартості майна (земля, будівлі) і виплачується як фізичними, так і юридичними особами. Податок на угоди з капіталом стягується, головним чином, із доходів від фондових операцій, купівлі–продажу цінних паперів.

Крім прибуткових податків, важливу роль в одержавленні національного доходу відіграють непрямі податки, які являють собою надбавки до ціни відповідних товарів чи послуг. Платником цих податків стає в кінцевому рахунку споживач (покупець) цих товарів.

Непрямі податки існують сьогодні в трьох головних різновидах – акцизи, фіскальні монопольні податки, а також митні збори. **Акцизи** являють собою надбавку до ціни товарів або тарифа за послуги. В залежності від особливостей тієї чи іншої країни акцизами обкладаються найбільш різні види товарів масового споживання, а також послуги транспорту, зв'язку, комунального обслуговування і т.ін. У сучасних умовах все більш широке розповсюдження отримує різновидність акцизу, яка отримала назву податку на додану вартість (ПДВ). При цьому податком обкладається не уся виручка від реалізації даного товару, а тільки вартість, додана на даному етапі виробничої діяльності.

Фіскальний монопольний податок являє собою непрямий податок на ті товари, виробництво яких є монополією держави. В за-

лежності від конкретної специфіки тієї чи іншої країни це можуть бути тютюнові вироби, спиртні напої, сіль і т.ін. Надходження від фіскального монопольного податку йдуть, як правило, в державний бюджет, а в деяких країнах частково і в бюджети місцевих органів влади.

До числа непрямих податків відносяться також **митні збори**, які стягуються при перевезенні товарів через державний кордон. Найбільш важливу роль у сучасних умовах відіграють митні збори, які стягуються при імпорті іноземних товарів. Це важлива стаття при формуванні державного бюджету багатьох країн, в т.ч. і для України. За допомогою механізму митних зборів держава може досить ефективно обмежувати імпорт тих або інших товарів, захищаючи свій внутрішній ринок від іноземної конкуренції.

Податки виконують три важливі функції:

1. Забезпечення фінансування державних витрат (**фіскальна функція**).
2. Підтримання соціальної рівноваги шляхом зміни співвідношення між доходами окремих соціальних груп з метою згладжування нерівності між ними (**соціальна функція**).
3. Державне регулювання економіки (**регулююча функція**).

У всіх державах, при всіх суспільних формаціях податки у першу чергу виконують фіскальну функцію, тобто забезпечують фінансування суспільних витрат, насамперед витрат держави.

Протягом останніх двох десятиріч помітний розвиток отримали соціальна і регулююча функції. Податки відіграють важливу роль у соціальному житті. Про податки йдуть суперечки на всіх рівнях, і мало хто задоволений видами і рівнем податків. Наприклад, податки на прибутки корпорацій (фірм) і на особисті доходи, як правило, розраховуються за прогресивною шкалою, що відповідає принципу справедливості. Однак саме ці податки є предметом політичної боротьби. Ліві партії, профспілки вважають, що шкала прогресії є недостатньою. Праві партії та підприємці – надто великою. Соціальну функцію виконують податки і при наданні податкових пільг окремим верствам населення.

Регулююча функція податків полягає в наступному:

1. Установлення і зміна системи оподаткування.
2. Визначення податкових ставок, їх диференціація.

3. Надання податкових пільг – звільнення від податків частини прибутків і капіталу з умовою їх цільового використання у відповідності до завдань державної економічної політики.

Система оподаткування складається з двох великих підсистем: оподаткування доходів громадян (фізичні особи) і оподаткування прибутку (доходів) юридичних осіб (підприємств, об'єднань, організацій). Ці підсистеми, як свідчить світова практика, повинні бути тісно взаємопов'язані і взаємозалежні, зміна ставок умов оподаткування і пільг в одній із них повинна призводити до перегляду іншої. У різних країнах різний розмір податків. Він визначається моделлю розвитку економіки, а також співвідношенням тих, хто працює, і тих, хто не працює, обсягом безоплатних послуг, витрат на оборону тощо.

Податкова система у ринковій економіці включає в себе такий важливий елемент, як **підсистема податкових органів** (податкова інспекція, податковий слідчий апарат, незалежна комісія з контролю діяльності податкової інспекції). Підприємства зобов'язані подавати до інспекції декларації про доходи, баланси та інші документи. Окремі громадяни також подають декларації раз на рік – кожен має ретельно вести реєстр своїх доходів.

Податки виступають важливим регулюючим інструментом в системі ринкового господарства. Вони функціонально пов'язані з фінансами і державним бюджетом. Зміна структури податків впливає на фінансові й бюджетні відносини в суспільстві. Уряд будь-якої економічно розвинутої країни повинен володіти інструментами макро-економічної політики (фінанси, бюджет, податки і т.д.), чітко уявляти її цілі й наслідки.

ТЕМА 7.

МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА У СИСТЕМІ СПОЖИВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ

ПЛАН

1. Класична теорія макроекономічної рівноваги.
2. Споживання і збереження в масштабах національної економіки: кейнсіанський аналіз.
3. Інвестиції і збереження: проблема рівноваги. Модель «IS» (інвестиції - збереження).
4. Мультиплікатор в ринковій системі господарства.
5. Парадокс ощадливості. Похідні інвестиції.

1. КЛАСИЧНА ТЕОРІЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОВАГИ

Дуже важливим методом дослідження економічної теорії є метод зрівноваженого аналізу. Цей принцип виступав як постулат при рівності попиту і пропозиції на окремому товарному ринку, на сукупних товарних ринках, на взаємопов'язаних між собою ринках – товарів, праці, капіталу.

Ефективне виробництво для кожного суспільства передбачає рівновагу між доходами і витратами суспільства. Це своєрідне вираження рівноваги між сукупною пропозицією і сукупним попитом. При цьому найважливішим питанням є вияснення наступної обставини: чи володіє ринковий механізм здатністю забезпечити рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції при повній зайнятості? Класична, а також неокласична теорія, з одного боку, і кейнсіанська – з іншого, по різному відповідають на це запитання. У лекції при аналізі різних моделей макроекономічної рівноваги особлива увага буде звернута на відмінність підходів кейнсіанської і неокласичної школи до цієї проблеми.

І ще одне зауваження. І теорія Дж.Кейнса і сучасна неокласична школа підкреслюють величезне значення психологічних факторів

в економіці («схильність», «перевага», «очікування», «прагнення» і т.ін.).

Формально ніхто з представників класиків (Д.Рікардо, А.Сміт, А.Маршал і інші) не оперували макроекономічними категоріями. Для цих економістів був характерним мікроекономічний аналіз, однак, в їх поглядах і підходах досить визначено прослідковуються чіткі уявлення про функціонування ринкової системи досконалої конкуренції в цілому.

Представники класичного напрямку розглядували модель загальноєкономічної рівноваги тільки в короткостроковому періоді для умов досконалої конкуренції. В основі цієї моделі лежить **«закон ринків»** французького економіста Жана-Батиста Сея, суть якого зводиться до наступного твердження: пропозиція товарів створює свій власний попит, або, іншими словами, вироблений обсяг продукції автоматично забезпечує дохід, рівний вартості всіх створених товарів, а отже, достатній для його повної реалізації. Це означає, що:

- 1) метою володаря доходу є не отримання грошей як таких, а придбання різних матеріальних благ, тобто отриманий дохід витрачається повністю;
- 2) витрачаються тільки власні грошові засоби.

Виражаючись сучасною економічною мовою, ВВП, розрахований методом сумування доданої вартості, співпадає з величиною ВВП, розрахованої методом сумування доходів. А якщо так, то ніяке перевиробництво в економіці неможливе.

Але виникає питання (сумнів): на чому засноване твердження, що весь дохід обов'язково буде витрачено? Досить розумно передбачити, що якась частина отриманого доходу не буде витрачена його володарем і набере форму збережень, що в свою чергу викличе відповідне скорочення в обсязі сукупного попиту і приведе до скорочення зайнятості. Таке передбачення зразу ж ставить під удар справедливість закону Ж.Б.Сея, так як вилучення частини засобів із потоку «доходи-витрати» неминуче приведе до недоспоживання, а отже, до порушення існуючої рівноваги між сукупною пропозицією і створюваним нею сукупним попитом.

Розуміючи справедливість висловленого вище передбачення, представники класичного напрямку розробили теорію загальноєкономічної рівноваги, яка автоматично забезпечує рівність доходів і ви-

трат при повній зайнятості і не суперечить дії закону Ж.Б.Сея. Вихідним моментом цієї теорії є аналіз таких категорій, **як відсоткова ставка, заробітна плата, рівень цін у країні**. Ці ключові змінні, які в уявленні класиків являються гнучкими величинами, забезпечують рівновагу на ринку капіталу, ринку праці й грошовому ринку. Відсоток зрівноважує попит і пропозицію інвестиційних засобів (рис.1).

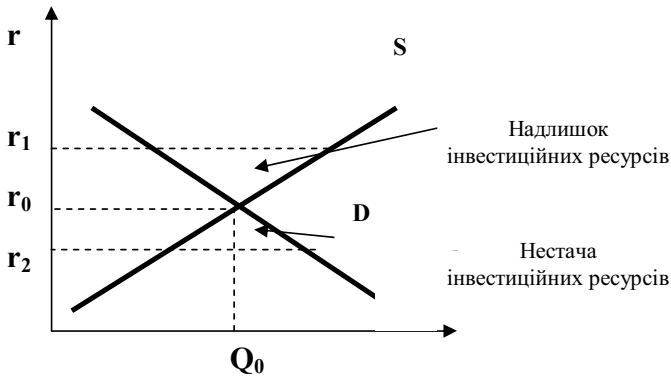

Рис.1. Рівновага на ринку капіталу

r – ставка відсотка;

Q – кількість інвестиційних ресурсів;

D – попит на інвестиційні ресурси;

S – пропозиція інвестиційних ресурсів;

r_0 – рівень відсотка, який забезпечує рівність обсягів попиту і пропозиції на інвестиційні ресурси;

r_1 і r_2 – відхилення від рівності.

При рівні відсотка r_1 утворюється надлишок інвестиційних ресурсів і ринковий механізм через конкуренцію між бажаними запропонувати ці ресурси знижує відсоткову ставку з r_1 до r_0 . По тій же схемі здійснюється зростання відсоткової ставки з рівня r_2 до r_0 . Тільки у цьому випадку утворюється конкуренція між бажаними придбати інвестиційні ресурси. Якщо бажаних їх придбати по r_2 більше, ніж бажаних за цією ставкою запропонувати, то згідно з законом попиту r_2 буде рухатись у напрямі r_0 .

Гнучка заробітна плата зрівноважує попит і пропозицію на ринку праці, так що скільки–небудь тривале існування вимушеного

безробіття просто неможливе. Вплив заробітної плати на рівновагу на ринку праці здійснюється за тією же методикою, що і на ринку капітала. **Гнучкі ціни** забезпечують «очищення» ринку від пропозиції, так що тривале перевиробництво також виявляється неможливим. Якщо попит на товар недостатній, ціна на нього понижується до тих пір, поки не буде здійснена купівля-продаж. Збільшення грошової маси в обігу нічого не змінює в реальному потоці товарів і послуг, роблячи лише вплив на номінальні вартісні величини.

Таким чином, ринковий механізм у теорії класиків сам здатний виправляти дисбаланси, які виникають у масштабах національної економіки і втручання держави виявляється непотрібним. А раз так, то може здатися що навряд чи можливо розглядати класичну теорію як аналітичну базу макроекономічної політики держави. Однак, такий висновок був би поспішним. Адже принцип невтручання держави – це також макроекономічна політика, і рекомендації сучасних економістів–прихильників неокласичного напрямку базуються на висновках класичної школи.

У кінці 1920-х початку 1930-х років економіка капіталістичних країн зіштовхнулася зі стійким і надзвичайно тривалим станом макроекономічної нерівноваги, відомим під назвою Велика депресія. Класична теорія у тому вигляді, як вона сформувалась більше 100 років тому, до початку 1930-рр. виявилась неспроможною пояснити кризові процеси. Це прагнув зробити Джон Мейнард Кейнс у своїй знаменитій праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936р.).

2. СПОЖИВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ В МАСШТАБАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ: КЕЙНСІАНСЬКИЙ АНАЛІЗ

Одна з найбільш відомих і визнаних шкіл економічної теорії, яка запропонувала свої рецепти регулювання економіки, нерозривно пов'язана з ім'ям і працями англійського економіста Дж.Кейнса. Цей вчений виступив з критикою закону Ж.Б.Сея, який стверджував, що сукупний попит незмінно дорівнює сукупній пропозиції. Дж.Кейнс вважав, що ціни змінюються не так швидко і не встигають зрівноважити попит і пропозицію. Тому необхідне втручання держави. Він

перевернув попередню формулу: не пропозиція створює попит, а навпаки, попит створює власну пропозицію. На відміну від класичної і неокласичної шкіл Дж.Кейнс вважав, що заробітна плата, відсоток і ціни не володіють досконалою гнучкістю.

У кейнсіанській моделі **сукупні витрати** суспільства складаються з 4-х компонентів:

- 1) особисте споживання;
- 2) інвестиційне споживання;
- 3) державні витрати;
- 4) чистий експорт.

При аналізі особистого споживання важливо дослідити роль об'єктивних і суб'єктивних факторів, які впливають на загальну кількість ресурсів, які витрачаються суспільством на споживання. Загальний обсяг споживання, як правило, залежить від загального обсягу доходу. А поскільки збереження є тією частиною доходу, яка не споживається, то дохід після сплати податків є основним фактором, який визначає особисте збереження. Дохід після сплати податків (чистий дохід) мінус споживання дорівнює збереженням:

$$Y = C + S \text{ або } Y - C = S;$$

Y – чистий дохід;

C - споживання;

S – збереження.

Роль психологічного фактору, який впливає на споживання Дж.Кейнсом визначається так: «Основний психологічний закон... полягає в тому, що люди схильні, як правило, збільшувати своє споживання з ростом доходу, але не тією мірою, якою зростає дохід». Такі висновки були зроблені на основі аналізу статистичних даних про використання зростаючих доходів населення Великобританії протягом майже 100 років. Дж.Кейнс ввів поняття **середньої і граничної схильності до споживання і збереження**.

Виражена у відсотках частка загального доходу, яка йде на споживання, називається середньою схильністю до споживання (APC), а та частка загального доходу, яка йде на збереження, називається середньою схильністю до збереження (APS):

*ТЕМА 7. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА У СИСТЕМІ
СПОЖИВАННЯ І ЗБЕРЕЖЕННЯ*

$$APC = \frac{\text{споживання (C)}}{\text{дохід (Y)}} \times 100\%$$

$$APS = \frac{\text{збереження (S)}}{\text{дохід (Y)}} \times 100\%$$

Наприклад, рівень доходу 470 млрд грн., а споживання 450. Яким буде показник APC і APS?

$$APC = \frac{450}{470} \times 100\% = 96\%$$

$$APS = 4\%$$

Співвідношення між зміною споживання і викликану нею зміною доходу називається граничною схильністю до споживання:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$$

Аналогічно, частка приросту (скорочення) доходу, яка йде на збереження, називається граничною схильністю до збереження:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$$

Співвідношення між MPC і MPS покажемо на прикладі (табл. 1). Припустимо, людина розпоряджається доходом у 1000 грн. Щомісяця дохід зростає на 100 грн. (дані гіпотетичні).

Таблиця 1.

Місяць	Дохід Y	Витрати на споживання C	MPC	Збереження S	MPS
1 (січень)	1000	1000		0	
2 (лютий)	1100	1090	$\frac{90}{100} = 0,9$	10	$\frac{10}{100} = 0,1$
3 (березень)	1200	1170	$\frac{80}{100} = 0,8$	30	$\frac{20}{100} = 0,2$
4 (квітень)	1300	1240	$\frac{70}{100} = 0,7$	60	$\frac{30}{100} = 0,3$
5 (травень)	1400	1290	$\frac{50}{100} = 0,5$	110	$\frac{50}{100} = 0,5$

Із таблиці видно, що абсолютно зростають і споживання і збереження, але відносна частка споживання все більше скорочується, а частка збереження зростає. Цифри у наведеному прикладі умовні. На практиці гранична схильність до споживання не змінюється щомісяця так стрімко і нерідко залишається однією і тією ж величиною протягом тривалого періоду часу.

Згідно з **«основним психологічним законом»**, величина граничної схильності до споживання знаходиться між нулем і одиницею: $0 < MPC < 1$. Якщо загальний дохід зростає, то частина цього приросту буде направлена на споживання, а друга частина – на збереження. Третього варіанту не дано. Тоді сума зміни споживання і збереження повинна бути обов'язково рівна зміні доходу $C+S=Y$, а $MPC+MPS=1$. Наприклад, у лютому $MPC+MPS=0,9+0,1=1$; у березні $0,8+0,2=1$ і т.д. Гранична схильність до збереження є доповнюючою до 1 величиною по відношенню до граничної схильності до споживання.

До цих пір мова йшла про схильність до споживання на рівні окремого суб'єкта або сім'ї. Макроекономічний підхід передбачає побудову функції **споживання і збереження на рівні суспільства**.

«Основний психологічний закон» знаходить емпіричне підтвердження і на макrorівні (рис.2)

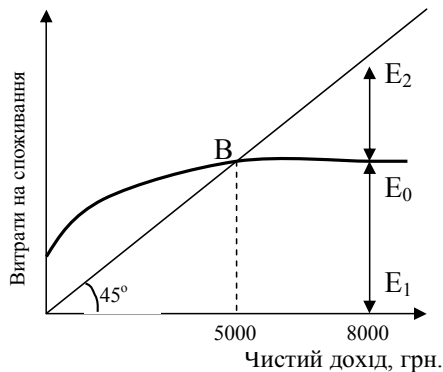

Рис.2. Функція схильності до споживання

На осі абсцис відкладається чистий дохід (після сплати податків). На осі ординат витрати на споживання. Якщо б витрати в точності відповідали доходам, то це відображала б будь-яка точка на прямій проведеній під кутом 45° (бісектриса).

У дійсності збіг доходів і витрат не відбувається, і тільки частина доходів витрачається на споживання. Місце пересікання лінії 45° і кривої споживання в точці В означає рівень нульового збереження. Зліва від цієї точки можна спостерігати негативне збереження (тобто витрати перевищують доходи – «життя у борг»), а справа – збереження позитивне. Наприклад, при доході в 8000 грн. ситуація складається таким чином: відрізок $E_1 E_0$ показує розміри споживання, а відрізок $E_0 E_2$ – розміри збереження. Чим більша схильність до споживання, тим більше лінія споживання буде наближатись до лінії 45° і, відповідно, навпаки, чим менша схильність до споживання, тим далі лінія споживання від лінії 45° .

Графік схильності до збереження показує відношення приросту збереження до приросту доходу. По виразу П.Самуельсона графіки збереження і споживання – це «сіамські близнята», оскільки доповнюють один одного ($Y=C+S$).

Як будується **графік збереження**? Для цього потрібно зробити такі дії:

- 1) уявити вісь абсцис на графіку схильності до споживання як лінію 45° ;
- 2) можна на лінії 45° (рис.2) розташувати дзеркало – і відбитий там графік буде зображенням лінії збереження.

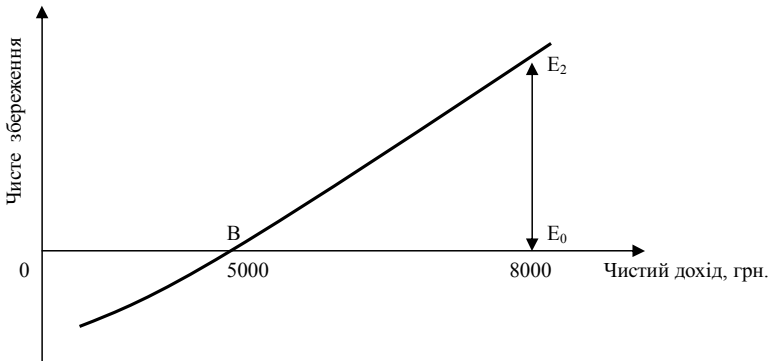

Рис. 3. Функція схильності до збереження.

Точка В – це рівень доходу, коли збереження дорівнює 0. Нижче цієї точки - від'ємне збереження, вище її – чисте позитивне збереження.

Гранична схильність до споживання (MPC), як зазначалося вище, відображає розмір додаткового споживання, викликаного додатковим доходом. На графіку (рис.2) це виражається в нахилі кривої споживання. Якщо ж MPC залишається незмінною, то графік функції споживання буде являти собою пряму, а не випуклу лінію. Оскільки графік схильності до збереження є дзеркальним відбиттям графіку схильності до споживання, крива споживання буде випуклою, а крива збереження – угнутою лінією.

Рівень доходу після сплати податків є основним фактором, який визначає споживання і збереження в домогосподарствах, так як і ціна є основним фактором, який визначає попит на окремий продукт. Аналогічним чином, крім доходу існують й інші фактори, які спонукають сім'ї споживати менше або більше при кожному можливому рівні. Можна виділити основні фактори споживання і збереження, які не пов'язані з доходом:

1. **Багатство** (нерухоме майно і фінансові засоби). При інших рівних умовах, чим більше багатства нагромадили домогосподарства, тим слабший у них буде стимул для збережень, щоб нагромаджувати додаткове багатство.
2. **Рівень цін**. Зростання рівня цін веде до зменшення споживання, і навпаки. При зростанні цін реальне фінансове багатство зменшується і зменшується схильність до споживання.
3. **Очікування**. Очікування підвищення цін і дефіциту товарів ведуть до підвищення поточних витрат і зниження збережень.
4. **Споживча заборгованість**. Якщо заборгованість висока, то споживачі вимушені скорочувати поточне споживання, щоб знизити заборгованість.
5. **Оподаткування**. Зростання податків зменшує і споживання, і збереження, і навпаки.

Важливо підкреслити, що на рішення домогосподарств споживати чи зберігати значний вплив чинять відповідні звички населення. У різних країн вони є неоднаковими. Крім того враховується, що фактори, не пов'язані з доходом різноманітні й зміни в них часто діють у протилежних напрямках і тому взаєморівноважуються.

3. ІНВЕСТИЦІЇ І ЗБЕРЕЖЕННЯ: ПРОБЛЕМА РІВНОВАГИ. МОДЕЛЬ «IS»

Інвестиції (капіталовкладення) в масштабах країни визначають процес розширеного відтворення. Рівень інвестицій чинить суттєвий вплив на обсяг національного доходу суспільства; від його динаміки будуть залежати багато макропропорцій в національній економіці.

Джерелом інвестицій є збереження. Збереження – це чистий дохід за вирахуванням витрат на особисте споживання. Проблема полягає в тому, що збереження здійснюються одними господарськими особами, а інвестиції можуть здійснювати інші групи осіб, або господарських суб'єктів. Збереження широких верств населення є джерелом інвестицій (наприклад, збереження робітника, вчителя, лікаря, правоохоронця і т.ін.). Але ці особи не здійснюють капіталовкладення. Зрозуміло, що джерелом інвестицій є і нагромадження функціонуючих у суспільстві промислових, сільськогосподарських й інших підприємств. Неспівпадіння процесів збереження й інвестування може привести економіку в стан, який відхиляється від рівноваги.

Від яких факторів залежать інвестиції? На інвестиції впливають наступні основні фактори:

1. Процес інвестування залежить від **очікуваної норми прибутку**, яку підприємці розраховують отримати від витрат на інвестиції. Якщо ця норма прибутку, на погляд інвестора, надто низька, то вкладення не будуть здійснені.
2. Інвестор при виробленні рішень завжди враховує альтернативні можливості капіталовкладень і вирішальним тут буде **рівень відсоткової ставки**. Інвестор може вкласти гроші в будівництво нового заводу або фабрики, а може розмістити свої грошові ресурси в банку. Якщо норма відсотка буде вищою очікуваної норми прибутку, то інвестиції не будуть здійснені, і навпаки, якщо норма відсотка нижча очікуваної норми прибутку, підприємці будуть здійснювати проекти капіталовкладень. Графічно взаємозв'язок між нормою відсотка, інвестиціями і збереженнями виглядає наступним чином (рис.4):

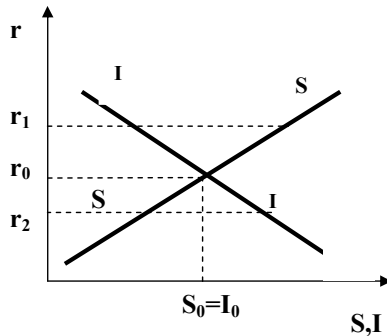

Рис. 4. Рівновага між збереженнями й інвестиціями

На графіку (рис.4) представлена ілюстрація положення рівноваги між збереженнями й інвестиціями: крива I – інвестиції, крива SS – збереження; на осі ординат значення норми відсотка (r); на осі абсцис – збереження і інвестиції.

Очевидно, що інвестиції є функцією норми відсотка $I=I(r)$, причому ця функція убуваюча: чим вищий рівень відсоткової ставки, тим нижчий рівень інвестицій. Збереження також є функцією (але вже зростаючою) норми відсотка: $S = S(r)$. Рівень відсотка, рівний r_0 , забезпечує рівність збережень й інвестицій у масштабах всієї економіки, рівні r_1 і r_2 – відхилення від цього стану.

Такі функціональні зв'язки між рівнем відсотка і розмірами інвестицій і збережень описувались у працях теоретиків класичної і неокласичної школи. У кейнсіанській же концепції інвестиції, так як і у класиків, є функцією норми відсотка, а збереження за Дж.Кейнсом – це функція доходу: $S = S(Y)$. У цьому пункті Дж.Кейнс розходився, наприклад, з А.Маршалом, який пов'язував розмір збережень із величиною відсоткової ставки. Динаміка інвестицій і збережень за Дж.Кейнсом визначається різними факторами (графік розглянемо пізніше).

3. **Інвестиції залежать від рівня оподаткування** і взагалі податкового клімату в даній країні або регіоні. Надто високий рівень оподаткування не стимулює інвестиції.
4. Інвестиційний процес реагує на темпи **інфляційного знецінення грошей**. В умовах високої інфляції процеси реального капіталовкладення стають непривабливими. Перевага надається спекулятивним операціям.

Найважливіші макроекономічні пропорції, які відображають взаємодію інвестицій, збережень і доходу (за Дж.Кейнсом) можна представити наступним чином (абстрагуючись від державних витрат і чистого експорту): $Y=C+I$, тобто національний дохід при його використанні дорівнює сумі витрат на споживання (C) й інвестиції (I). При цьому споживання є функцією доходу, тобто $C=C(Y)$. З іншого боку, вироблений національний дохід можна представити як $Y=C+S$, де S (збереження) також є функцією доходу, тобто $S=S(Y)$. І так, якщо $C+I=C+S$, то $I=S$, де інвестиції – функція відсотка (r), а збереження – функція доходу (Y), тобто існує рівність $I(r)=S(Y)$. Рівність $I(r)=S(Y)$ демонструє важливість додержання певних пропорцій в економіці для рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією. Вся складність проблеми полягає у тому, що збереження й інвестиції залежать від різних факторів.

А тепер розглянемо рівень національного доходу, коли збереження і інвестиції знаходяться у стані рівноваги (за Дж.Кейнсом). Використаємо для цього графічний аналіз (рис.5) і подивимось, чим відрізняється кейнсіанська інтерпретація $I=S$ від теорії класичної школи (рис.4).

На осі абсцис (рис.5) – рівень національного доходу (НД). На осі ординат – збереження й інвестиції (S, I). Лінія інвестицій означає незмінний обсяг інвестицій при будь-якому рівні НД. Іншими словами, інвестиції незалежні від національного доходу, задані автономно. Це важливе припущення, або абстракція. У реальній дійсності коли зростає обсяг НД, то це призводить і до зростання інвестицій. Лінія SS уже відома з графіка схильності до збереження. На графіку видно, що у міру зростання національного доходу збереження збільшуються

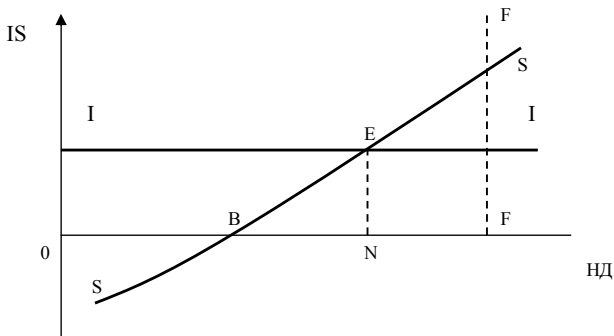

Рис. 5. Динаміка інвестицій і збережень (за Кейнсом)

На якому рівні НД встановлюється рівновага між II і SS ? Графічний аналіз показує, що в точці E лінії SS і II перетинаються. ON і є той рівень, на якому сформувався рівновага між інвестиціями і збереженнями. Але цей рівень НД не забезпечує повної зайнятості – лінії FF . Ця лінія є графічною інтерпретацією положення Дж.Кейнса про те, що рівновага НД може бути і при неповній зайнятості. Точка N означає той стан рівноваги НД, до якого буде прагнути економіка країни кожного разу, коли рівновага між I і S буде порушуватись. Пояснимо це докладніше.

Якщо S буде більшим I , то це означає, що масштаби збереження у суспільстві перевищують масштаби інвестування. Що буде відбуватись у господарському житті? Частина товарної продукції перестане знаходити збут, збільшаться товарно-матеріальні запаси. Фірми, які виробляють товари, зіткнувшись із знижуваним попитом почнуть скорочувати виробництво. «Невидима рука» ринку стане штовхати рівень суспільного виробництва і, відповідно, національного доходу в сторону точки N . Зворотній процес буде розгортатися, якщо лінія SS буде нижче II . Товарно-матеріальні запаси почнуть зменшуватись, а це сигнал для бізнесу, який спонукає розширювати виробництво.

Відмінності між класичною і кейнсіанською моделями рівноваги:

1. **У класичній моделі тривале безробіття неможливе.** Гнучке реагування цін і ставки відсотка відновлює порушену рівновагу. В моделі Дж.Кейнса рівність I і S може здійснюватись і при неповній зайнятості. На графіку (рис.5) видно, що рівень НД в точці N виявляється нижчим рівня, який забезпечує повну зайнятість. Графічно ця проблема вирішується просто: потрібно підняти лінію II уверх, поки вона не перетне точку F , яка лежить на лінії збереження. При розширенні інвестиційного процесу можливе досягнення рівноваги при повній зайнятості. Державі відводиться тут дуже важлива роль.
2. Класична модель передбачає існування гнучкого цінового механізму, який органічно притаманний ринку. За Дж.Кейнсом зниження попиту на продукцію не понижує ціни, а скорочує виробництво і збільшує безробіття (ефект храповика).
3. З графіка видно, що збереження є перш за все функцією доходу, а не тільки рівня відсотка, як видно з теорії класиків.

Рівність між сукупним попитом і сукупною пропозицією вимагає дотримання рівності обсягів збережень й інвестицій. Та обставина,

що інвестиції є функція відсотка, а збереження – функція доходу, робить проблему знаходження рівності досить складним завданням.

Взаємозв'язок збережень, інвестицій, рівня відсотка і рівня доходу представлений у моделі «IS» (інвестиції - збереження), яка вперше була розроблена англійським економістом Дж. Хіксом в 30-х роках XX ст. (рис. 6).

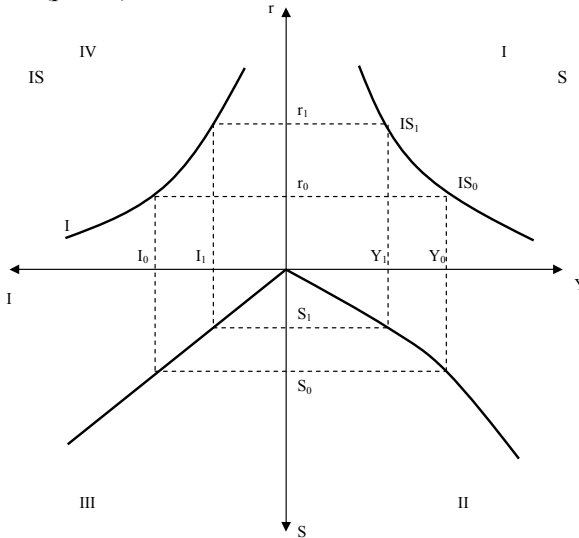

Рис. 6. Модель «IS»

Модель «IS» дозволяє показати одночасно функціональні зв'язки між 4 змінними: збереженнями, інвестиціями, відсотком і національним доходом. За допомогою цієї моделі можна зрозуміти умови рівноваги на реальному (на відміну від грошового) ринку товарів і послуг. Адже рівність I і S є умовою цієї рівноваги.

Аналіз почнемо з IV квадрату. Тут зображена відома нам обернено пропорційна залежність між інвестиціями і нормою відсотка. Чим вище r , тим нижче I . У даному випадку рівню r_0 відповідають інвестиції у розмірі I_0 . У III квадраті бісектриса, яка виходить із початку осей координат є відображенням рівності $I = S$. Пунктирна лінія допомагає знайти таке значення збережень, яке дорівнює інвестиціям: $I_0 = S_0$. Зображена у II квадраті крива – це відомий нам графік збережень, адже S залежить від національного доходу (Y). Рівню S_0 відповідає обсяг національного доходу (Y_0). І нарешті, в I квадраті можна, знаючи рівень r_0 і Y_0 , знайти точку IS_0 .

Якщо норма відсотка підвищиться, то відбудуться наступні зміни: високий r_1 приведе до зменшення інвестицій, тобто до рівня I_1 . Цьому відповідають і менші збереження S_1 , а отже, і менший обсяг доходу Y . Тепер можна знайти точку IS_1 . Крива IS покаже взаємний зв'язок між нормою відсотка і національним доходом при рівновазі між збереженнями і інвестиціями. Будь-яка точка на кривій IS відображає одночасно і рівень I , і рівень S . І це природно, так як умовою рівноваги є рівність $I = S$.

До цих пір ми аналізували визначення рівня національного доходу на основі рівності S і I . Але існує й інший спосіб визначення зрівноваженого доходу, метод на основі споживання й інвестицій, **або модель «національний дохід – сукупні витрати» («кейнсіанський хрест»)**.

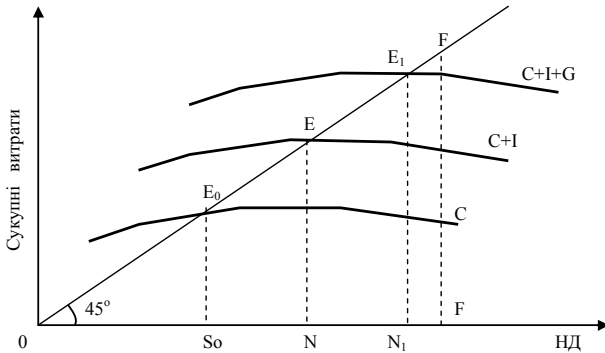

Рис. 7. «Кейнсіанський хрест»

НД використовується по двох основних каналах і на споживання і на інвестиції, тобто $Y=C+I$. Сукупні витрати – це витрати на особисте споживання (C) і на виробниче споживання (I). В умовах стагнаційної економіки рівень схильності до споживання невисокий, і рівень НД, що відповідає рівності доходів і витрат (на особисте споживання) встановиться в точці S_0 , тобто на рівні нульового збереження. Однак, якщо до витрат на особисте споживання додати інвестиції, то лінія CC зрушиться вверх по вертикалі й займе положення $C+I$. Тепер крива $C+I$ пересіче лінію 45° (лінію рівності доходів і витрат) у точці E . Цій точці буде відповідати обсяг НД в розмірі ON . Точка N наблизилась до точки F , тобто до того рівня НД, який відповідає повній зайнятості. Чим більші інвестиції, тим вище піднімається крива $C+I$ і тим ближче «заповітній» рівень повної зайнятості. Якщо ж держава буде не тільки стимулювати приватні інвестиції, але і сама здійснювати цілий набір різних витрат, то крива $C+I$ перетворить-

ся в криву $C+I+G$, де G – державні витрати. Наведений графік – наочна ілюстрація тієї благої ролі державних витрат і стимулювання інвестицій у приватному секторі, яким величезне значення надавав Дж.Кейнс. Отже, сукупні витрати – це сума C, I, G і, з урахуванням зовнішньоторгових операцій, чистого експорту X_n : $(C+I+G+X_n)$. Сукупні витрати збільшують обсяг НД і наближають його до рівня повної зайнятості.

Нарощування інвестицій веде до зростання НД і сприяє досягненню повної зайнятості ще і в силу певного ефекту, який відображається в економічній теорії під назвою ефекту мультиплікатора.

4. МУЛЬТИПЛІКАТОР У РИНКОВІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРСТВА

Дослівно мультиплікатор означає «множник». Суть ефекта мультиплікатора в ринковій системі господарства полягає у наступному: збільшення інвестицій приводить до збільшення національного доходу суспільства, причому на величину більшу, ніж первісний ріст інвестицій. Як камінь, кинутий у воду, викликає круги на воді, так й інвестиції, «кинуті» в економіку, викликають ланцюгову реакцію у вигляді зростання доходів і зайнятості.

Принцип мультиплікатора був вперше описаний англійським економістом Р.Каном (1931р). Цю ідею розвинув Дж.Кейнс. Сьогодні концепція мультиплікатора широко використовується для прогнозування основних макроекономічних показників розвитку економіки, причому як у реальному, так і у грошовому виразі.

Механізм дії мультиплікатора виглядає наступним чином. Наприклад, початковий обсяг інвестицій дорівнює 1000 грн. Всі володарі факторів виробництва, які надали ресурси, отримали свій дохід. Робітники частину свого заробітку пред'являють у вигляді попиту на ринку споживчих товарів, наприклад, купують телевізори. Інша частина доходу робітниками зберігається. Отже, у виробників телевізорів збільшиться їх грошовий дохід. Частину його виробники телевізорів також витрачають на купівлю споживчих товарів, наприклад, меблів. Друга частина доходу також буде відкладена у вигляді збережень. Процес починає охоплювати все нові й нові верстви населення, які отримавши свої доходи, пред'являють їх у вигляді попиту

на ринку споживчих товарів. Виникає ланцюгова реакція: початкові 1000 грн. у вигляді інвестицій викличуть зростання сукупного попиту більш, ніж на 1000 грн., тобто 1000 грн. потрібно помножити на якийсь коефіцієнт. Цей коефіцієнт і є **мультиплікатор**.

Допустимо, що 1000 грн. початкових інвестицій викликали зростання доходів. Володарі цих доходів у розмірі 1000 грн. частину з них витрачають. Наприклад, гранична схильність до споживання (MPC) складає 0,8. Отже, із 1000 грн. тільки 800 грн. буде витрачено, інші будуть зберігатись, тобто $MPS=0,2$. Наступне зростання доходів приведе до того, що із 800 грн. також буде направлено лише 80% на споживання ($MPC=0,8$), отже приріст національного доходу, використаного на споживання, складе $800 \cdot 0,8 = 640$ грн. Процес буде поширюватись між новими верствами населення. Яким буде зростання національного доходу, викликане початковими інвестиціями? Потрібно скласти $1000+800+640$ і т.д.

Коефіцієнт (мультиплікатор), на який потрібно помножити інвестиції розраховується за формулою:

$$k = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS}$$

Згідно з нашими показниками:

$$k = \frac{1}{1 - 0,8} = \frac{1}{0,2} = 5$$

Таким чином, інвестиції у 1000 грн. викликали 5-кратне зростання національного доходу, який використовується на споживання (5000 грн.). **Чим вища схильність до споживання, тим більший k (мультиплікатор)**, відповідно збільшення національного доходу буде супроводжувати початковий приріст інвестицій.

Початковий «поштовх», який дають інвестиції, може здійснюватись як приватним сектором, так і державою. Дж. Кейнс відводив особливу роль державі у створенні початкового «інвестиційного поштовху». Його рецепти стимулювання інвестиційного процесу послужили основою «нового курсу» Ф. Рузвельта в США. У теоретичних побудовах Дж. Кейнса інвестиційні проекти реалізуються у вигляді організації суспільних робіт – будівництві доріг, мостів, гребель і т.ін. Чому саме у такій формі, а не у вигляді будівництва заводів і фабрик? Чому держава організовувала саме суспільні роботи, а не будівництво, наприклад,

тракторного заводу чи меблевої фабрики? В умовах перевиробництва товарів (криза, депресія) важливо створити додатковий платоспроможний попит («**ефективний попит**», у термінології Дж.Кейнса), а не викидувати на ринок нові партії товарів. Так, будівництво греблі забезпечить приріст грошових доходів зайнятих, але не добавить надлишкову масу товарів у загальну «купу» нерозпроданих товарних запасів. Л.Столерю в книзі «Рівновага і економічне зростання» зазначав, що для цього ефекту не має значення, чи буде початкова сума інвестицій «використана для створення ультрасучасних машин чи ж для оплати діяльності людей, зайнятих копанням і подальшим закопуванням ям». Таким чином, початкові інвестиції в довгостроковому аспекті дають поштовх розширеному відтворенню, породжуючи нові інвестиції, нові робочі місця і збільшуючи у цілому національний дохід.

Для цифрової ілюстрації мультиплікатора приведемо простий приклад. Припустимо, для організації суспільних (громадських) робіт (будівництво моста) держава інвестує 1 млрд.грн. Якщо MPC, яка склалася у суспільстві, дорівнює 0,6, то мультиплікатор, тобто k , складе:

$$k = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{1 - 0,6} = \frac{1}{0,4} = 2,5$$

Яким же буде приріст національного доходу? Він складе:
 $\Delta Y = \Delta I \cdot k = 1 \text{ млрд.грн.} \cdot 2,5 = 2,5 \text{ млрд.грн.}$

Ефект мультиплікатора графічно виглядає так (рис.8):

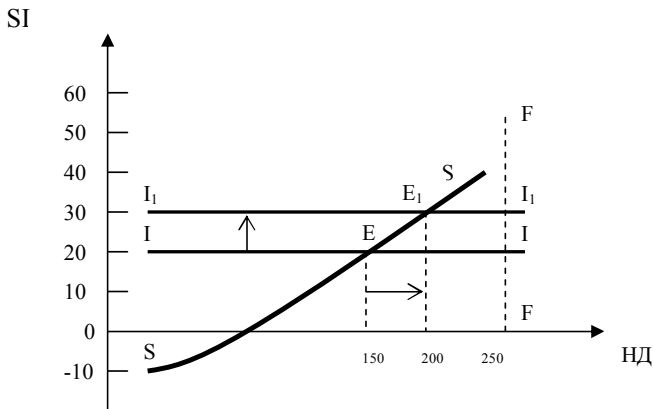

Рис.8. Ефект мультиплікатора

При визначенні рівня НД через збереження й інвестиції (S і I) ми, як було зазначено вище, знаходимо точку перетину кривих SS і II , тобто точку E ; при цьому НД складає 150 од. Якщо ж у результаті інвестиційного поштовху лінія II підніметься уверх на 10 од. (із 20 до 30 од.), то вона займе положення $I_1 I_1$ – точка E_1 , а рівень рівноваги $НД=200$ од. Таким чином, початкові інвестиції – 10 од. – призвели до збільшення НД не на 10 од., а на 50 од. (200-150). Стрілки на графіку показують, що збільшення I веде до збільшення НД. При цьому очевидно, що $k=5$. Формула $Y=k \cdot \Delta I$ у даному випадку означає: $50=5 \cdot 10$.

Теоретично концепція мультиплікатора допомагає глибше з'ясувати проблеми рівноваги, які пов'язані з відповідністю між інвестиціями і збереженнями. При цьому важливо зрозуміти, що мультиплікатор діє як у режимі розширення, так і стиснення НД, залежно від розширення або стиснення інвестицій. Відсутність рівноваги між I і S може призвести до двох негативних для функціонування економіки ефектів: 1) інфляційного розриву і 2) дефляційного розриву.

Інфляційний розрив настає тоді, коли $I > S$, тобто інвестиції перевищують збереження. Це означає, що пропозиція збережень відстає від інвестиційних потреб. Оскільки реальних можливостей збільшення інвестицій нема, розміри сукупної пропозиції зрости не можуть. Населення частину доходу направляє на споживання. Попит на товари і послуги зростає, і в силу ефекту мультиплікації, зростаючий попит тисне на ціни у бік їх інфляційного підвищення.

Дефляційний розрив настає тоді, коли $S > I$, тобто збереження перевищують потреби у інвестуванні. Таке явище було характерне для економіки України у 1990 роки, в період кризового падіння виробництва. У цій ситуації поточні витрати на товари і послуги низькі, адже населення більшу частину доходу зберігає. Це супроводжується спадом промислового виробництва і пониженням рівня зайнятості. А вступаючий в силу ефект мультиплікації призведе до того, що скорочення зайнятості в тій або іншій сфері виробництва спричинить вторинне і подальші скорочення зайнятості і доходів в економіці країни

Ефект мультиплікатора може проявити себе не взагалі, в абстрактно взятій економіці ринкового господарства, а лише в умовах

економіки неповної зайнятості. Дійсно, якщо всі ресурси суспільства задіяні повністю, то звідки ж будуть черпатися додаткові робочі руки і виробничі потужності? Ця обставина зайвий раз підкреслює той факт, що застосування тих або інших наукових конструкцій кожного разу повинно зіставлятися з конкретною ситуацією конкретної країни.

5. ПАРАДОКС ОЩАДЛИВОСТІ. ПОХІДНІ ІНВЕСТИЦІЇ

Традиційний погляд класичної теорії на процеси збереження й інвестування підкреслює благодетельність високих збережень. Адже чим вищі збереження, тим глибший «резервуар», звідки черпаються інвестиції. Тому висока схильність до збереження, за логікою класичної школи, повинна сприяти процвітанню нації.

Сучасний погляд на проблему, сформульований Дж.Кейнсом, суттєво відрізняється від класичного трактування. Найбільш доходливо пояснив цю відмінність американський економіст Пол Хейне. Дж.Кейнс прийшов до висновку, підкреслює П.Хейне, що «такі аргументи (класиків) абсолютно не придатні для країн, які досягли високої стадії економічного розвитку». У високорозвинутих країнах прагнення збереження буде завжди випереджати прагнення інвестування. Це відбувається через наступні причини:

1. Із ростом нагромадження капіталу знижується гранична ефективність його функціонування, так як все більше зужується коло альтернативних можливостей високоприбуткових капіталовкладень. З цієї причини частка великих інвестиційних проектів реалізується високорозвинутими країнами за кордоном.
2. Із зростанням доходів в індустріально розвинутих країнах буде збільшуватись частка збережень – достатньо згадати, що S – це функція від Y , і залежність ця позитивна. П.Хейне відмічає, що «якщо населення хоче зберігати більше, ніж інвестори хочуть витратити, то зберігачі зазнають невдачі».

На цьому висновку зупинимось більш детально. Чому зберігачі зазнають невдачі або чому нарощування збережень не зробить

суспільство більш багатим? Тим більше, що протестанська етика проповідує бережливість як одну з обов'язкових умов примноження багатства. Для того, щоб відповісти на це запитання, необхідно знову звернутись до категорії інвестицій. До цих пір мова йшла про так звані автономні інвестиції. **Автономні інвестиції** – це капіталовкладення, які незалежні від обсягу і динаміки національного доходу. Такі інвестиції здійснюються у результаті технічних нововведень, принципово нових технологічних рішень і освоєння наукових відкриттів. Такі проекти можуть не залежати від стану і обсягу національного доходу. Автономні інвестиції – це і державні капіталовкладення. Такі інвестиції тісно пов'язані з концепцією прибутку як результату ризику і невизначеності. Автономні інвестиції – це ситуації, що пов'язані з деякими спрощеннями взаємозв'язків, наявних у масштабі національної економіки. У реальній дійсності спостерігається взаємодія (взаємовплив) інвестицій і доходу. Автономні інвестиції, які здійснені у вигляді початкових капіталовкладень, внаслідок ефекта мультиплікатора приводять до зростання національного доходу.

Пожвавлення ділової активності, зростання зайнятості приводять до підвищення схильності до інвестування у різних груп підприємців. Ці інвестиції прийнято називати похідними: вони залежать від динаміки національного доходу. **Похідні інвестиції**, які «накладені» на автономні інвестиції, посилюють економічне зростання, прискорюють його, що і отримало назву, **ефекта акселератора (акселератор - прискорювач)**.

Але колесо прискорення може повернутись і в інший бік. Скорочення доходу буде (внаслідок ефектів мультиплікатора і акселерації) скорочувати похідні інвестиції, а це буде вести до стагнації економіки.

Якщо економіка знаходиться в стані неповної зайнятості, збільшення схильності до збереження, природньо, означає не що інше, як зменшення схильності до споживання. Скорочення споживчого попиту означає неможливість для виробників товарів продавати свою продукцію. Затоварені склади ніяк не можуть сприяти новим капіталовкладенням. Виробництво почне скорочуватись, почнуться масові звільнення, і, отже, падіння національного доходу в цілому і доходів різних соціальних груп. Все це є неминучим результатом

прагнення більше зберігати. Доброчесність збереження, про яку говорила класична школа, обертається своєю протилежністю – нація стає не багатшою, а бідною. Ось про яку невдачу збережень говорив П.Хейне.

Графічно «парадокс ощадливості» має наступний вигляд (рис.9)

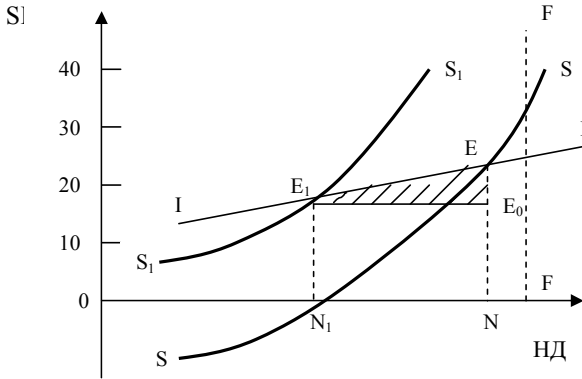

Рис. 9. «Парадокс ощадливості»

На осі абсцис – національний дохід, на осі ординат – S і I, лінія FF – рівень НД при повній зайнятості. Лінія II (інвестиції) тепер не паралельна осі абсцис, як було раніше – адже мова йде про похідні інвестиції, а вони зростають в залежності від зростання національного доходу. Зрушення лінії SS уверх, в положення S1S1, означає зростання збережень. Якщо точка рівноваги E показувала на обсяг НД, рівний ON, то тепер ситуація змінилась. Точка E1, утворена у результаті пересікання лінії II і лінії S1S1 показує, що новій рівновазі між збереженнями і інвестиціями відповідає НД в розмірі ON1. Величина NN1 наочно ілюструє скорочення НД. Якщо раніше інвестиції в умовах рівноваги НД були в розмірі EN, то тепер, після зрушення кривої збережень, інвестиції складають величину E1N1.

Заштрихований трикутник показує як зменшуються, звужуються інвестиційні можливості в результаті збільшення збережень; відрізок EE0 показує скорочення інвестицій. **Парадокс полягає саме в тому, що зростання збережень зменшує, а не збільшує інвестиції – висновок, який суперечить постулату класичної школи.**

П.Самуельсон, П.Хейне й інші вчені підкреслюють, що «парадокс ощадливості» характерний тільки для умов неповного використання основних факторів виробництва. Ми знову приходимо до висновку (як і у випадку з ефектом мультиплікатора), що ті чи інші ефекти, які описані економічною теорією, проявляються в рамках певних параметрів господарської системи.

ТЕМА 8.

ФІНАНСОВА СИСТЕМА І ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА

ПЛАН

1. Суть і роль фінансів. Структура фінансової системи.
2. Державний бюджет та його структура.
3. Бюджетний дефіцит і його регулювання.

1. СУТЬ І РОЛЬ ФІНАНСІВ. СТРУКТУРА ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ

Найважливішим інструментом ринкового механізму управління економікою і важелем підвищення її ефективності є фінанси. Термін «фінанси» походить від латинського *finantia*, що означає в перекладі «дохід», «платіж».

У сучасних умовах **фінанси** визначають як систему економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами і міжнародними економічними інститутами й організаціями щодо акумуляції та використання грошових засобів на основі розподілу й перерозподілу ВВП і національного доходу.

Фінанси, таким чином, безпосередньо пов'язані з грошовими відносинами, але не тотожні їм. Так, до фінансів не належать гроші, які обслуговують особисте споживання та обмін (купівля товарів у роздрібній торгівлі, оплата комунальних послуг, особистих транспортних засобів, зв'язку, охорони здоров'я). Гроші, отримані у вигляді заробітної плати чи грошового переказу від родичів, теж не є фінансами. Не є фінансами і гроші, які, наприклад, центральний банк надає у позику комерційним банкам, або гроші фізичних та юридичних осіб, що перебувають на рахунках комерційних банків. Не належать до фінансів і гроші, отримані у спадщину або від реалізації нерухомості громадянами. Це означає, що гроші набувають форми фінансів, якщо вони певним чином акумулюються і з певною метою та на строго визначених засадах розподіляються і використовуються.

Незважаючи на те, що існування фінансів безпосередньо пов'язане з існуванням грошей, причиною, що зумовила виникнення та існування їх, є не гроші, а потреби суб'єктів економіки (домогосподарств, підприємницького сектора та держави) у ресурсах, які б забезпечували їхню життєдіяльність.

Фінансам властиві дві функції: розподільча і контрольно-стимулююча. У своїй **розподільчій функції** фінанси обслуговують процес розподілу і перерозподілу ВВП і національного доходу. У результаті цієї функції утворюються різні грошові фонди і здійснюється їх використання. Розглядувана функція проявляється перш за все через систему оподаткування, трансфертні платежі, утримання бюджетної сфери та інше. У **контрольно-стимулюючій функції** фінанси виступають як засіб економічного контролю за процесом утворення, розподілу і перерозподілу грошових ресурсів. Грошові потоки в економіці не нагадують форму броунівського руху. Ці потоки контролюються фінансовими органами. В цьому проявляється **контрольна функція** фінансів. В той же час, для стимулювання певних галузей економіки, окремих виробництв можуть надаватись фінансові пільги при оподаткуванні, збільшення трансфертних платежів через дотації, субсидії, субвенції тощо. У цьому виражається **стимулююча функція** фінансів.

Фінанси виникли як реакція на реальні потреби суб'єктів суспільного життя. Завдяки акумуляції грошових ресурсів, тобто зібранню та накопиченню їх, здійснюється стабілізаційний вплив на економіку, відбувається економічне та соціальне вирівнювання в суспільстві.

Система фінансових відносин різних рівнів та інститутів, що забезпечує їхнє функціонування, утворює фінансову систему країни. Найважливішою ланкою фінансової системи країни є державний бюджет. Структура фінансової системи країни включає в себе такі складові:

1. **Державні фінанси** – головний елемент у структурі фінансової системи. Це система грошових фондів, що знаходяться в розпорядженні держави і призначені для фінансового забезпечення властивих їй функцій (управління народним господарством, утримання законодавчої та виконавчої влади, охорона законності та правопорядку, розвиток фундаментальної науки, охорона природи та ін.). За рахунок централізованих джерел фінансуються витрати на вирівнювання соціальної забезпеченості регіонів. Державні фінанси охоплюють також

відповідні механізми мобілізації ресурсів та їх зосередження в державі. Так, основним механізмом мобілізації фінансових ресурсів у державний бюджет є податкова система.

2. **Фінанси областей (регіонів) та органів місцевого самоврядування.** За рахунок коштів бюджетів фінансуються витрати з розв'язання проблем місцевого рівня. Джерелами місцевих доходів є: кошти від приватизації, орендна плата, дивіденди від підприємницької діяльності, місцеві податки. Так, прибутковий податок із громадян повністю передається до бюджетів за місцем їх проживання. У розмірі 100 відсотків до місцевих бюджетів передаються всі місцеві податки і збори.
3. **Фінанси суб'єктів господарювання,** які становлять систему відносин, що виникають у процесі господарської діяльності у зв'язку з формуванням і використанням грошових фондів, що забезпечують процес виробництва та відтворення в межах підприємства (фірми). У фінансах суб'єктів господарювання відображається вся їх господарська діяльність, ефективність використання основного та оборотного капіталу, інвестиційна політика, обсяг реалізації протягом певного періоду. За структурою власності фінанси суб'єктів господарювання поділяють на приватні, змішані та державні.
4. **Фінанси населення** – це грошові фонди, які формуються у населення країни із фондів, отриманих на основі трудової, господарської та інших видів діяльності. Фінанси суб'єктів господарювання та фінанси населення є джерелом ресурсів для державних фінансів, насамперед на них націлені існуючі для цього мобілізаційні механізми – податкова система, система страхових і пенсійних відрахувань, митні, рентні та інші платежі. Фінанси суб'єктів господарювання та населення пов'язані не лише з державними фінансами, а й між собою.
5. **Позабюджетні фонди,** що займають особливе місце в системі фінансів. Державні позабюджетні фонди (пенсійний, фонд соціального страхування, приватизації, інноваційний та ін.) створюються за рахунок закріплених джерел (у тому числі державного бюджету). Недержавні позабюджетні фонди формуються за рахунок джерел, які зазначені в їхніх статутах (наприклад, благодійний фонд).

Державним фінансам (державні бюджетні та позабюджетні фонди) належать провідна роль у всій фінансовій системі. Це своєрідний барометр, що відображає загальний стан економіки, потужний чинник, що визначає її розвиток.

2. **ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ ТА ЙОГО СТРУКТУРА**

Центральне місце в системі державних фінансів займає державний бюджет. **Державний бюджет** – це річний план державних витрат і джерел їх фінансового покриття. Структура бюджету країни залежить перш за все від її державного устрою. В країнах, які мають унітарний устрій, бюджетна система має **дворівневу побудову** – державні й місцеві бюджети. У країнах із федеративним устроєм (США, ФРН, Росія) є проміжна ланка – бюджети штатів, земель, республік). Державний бюджет є таким чином не тільки бюджетом центрального уряду, але сукупністю бюджетів усіх рівнів державних адміністративних властей.

Проект бюджету щорічно обговорюється і приймається законодавчим органом – парламентом країни, штату або муніципальними зборами. Після завершення фінансового року повноважні представники виконавчої влади звітують про свою діяльність щодо мобілізації доходів і здійснення витрат відповідно до прийнятого у попередньому році закону про бюджет. У 2001 році Верховною Радою був прийнятий **Бюджетний кодекс України**, який містить ряд позитивних положень ринкового спрямування. Міжбюджетні відносини до Мінфіну, районів і міст обласного підпорядкування будуються напряму, безпосередньо. Місцеві бюджети обслуговуються тільки через казначейства. А це означає, що вільно розпоряджатися грошима не за цільовим призначенням місцева влада вже не може.

Важливою складовою частиною фінансової системи держави є **місцеві бюджети**. За рахунок їх витрат фінансуються у першу чергу об'єкти комунальної власності, будівництво доріг, шкіл, розвиток засобів зв'язку, а також житлове будівництво. Бюджети місцевих органів влади використовуються також на утримання місцевої адміністрації, органів суду, міліції (поліції) і прокуратури.

При формуванні місцевих бюджетів можуть використовуватись дотації, субсидії і субвенції. **Дотації** надаються нижчому місцевому

бюджету як допомога на певну суму тоді, коли він не може скоротити власні видатки. Дотації не мають строго цільового призначення, тому їх отримувач на власний розсуд витрачає одержані кошти. **Субсидії** видаються на фінансування конкретних закладів чи заходів, тобто мають цільове призначення і видаються на збалансування поточного бюджету. **Субвенції** також мають строго цільовий характер, видаються переважно на цілі розвитку і на основі пайової участі у фінансуванні передбачених витрат. Наприклад, із Державного бюджету України неодноразово виділялися значні кошти Закарпатській області у вигляді субвенцій на ліквідацію стихійного лиха (повені).

Державний бюджет завжди є компромісом, який відображає співвідношення сил основних груп носіїв різних соціально-економічних інтересів у країні. Це компроміс між:

1. Власниками і працюючими за наймом із питань оподаткування власності, доходів і заробітної плати, з приводу бюджетних витрат на соціальні цілі.
2. Компроміс між загальнодержавними і місцевими інтересами.
3. Компроміс між промисловими і сільськогосподарськими районами відносно розподілу податків і бюджетних дотацій.
4. Компроміс між інтересами окремих галузей і монополій з приводу податків і субсидій, державних замовлень і т.д.

Кожний такий компроміс супроводжується політичною боротьбою, передвиборною і в стінах парламенту, фракційною всередині партій і на сторінках преси.

Доходи державного бюджету складаються у першу чергу з податків, які виплачуються як центральними, так і місцевими органами влади, державних позик, доходів від державної власності, внесків у державні фонди соціального страхування та інші.

Структура бюджетних витрат і питома вага окремих статей у державному бюджеті країн з ринковою економікою виглядає приблизно так (%):

Витрати на соціальні послуги: охорона здоров'я, освіта, соціальна допомога, субсидії бюджетам місцевих властей на їх цілі – 40-50.

Витрати на господарські потреби: капіталовкладення в інфраструктуру, дотації держпідприємствам, субсидії сільському господарству, витрати на здійснення державних програм – 10-20.

Витрати на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики – 10-20.

Адміністративно-управлінські витрати: утримання державних органів, поліції, юстиції й інше – 5-10.

Платежі з державного боргу – 7-8.

Витрати державного бюджету виконують функції політично-го, соціального і господарського регулювання.

Перше місце в бюджетних витратах займають соціальні статті. Ці витрати покликані пом'якшити диференціацію в доходах соціальних груп, яка неминуче виникає у ринковому господарстві. Крім того, ці витрати забезпечують господарство найважливішим фактором виробництва – кваліфікованою і здоровою робочою силою, а значить, збільшують національне багатство країни.

У витратах на господарські потреби, як правило, виділяються бюджетні субсидії сільському господарству, які мають соціальну, політичну і господарську направленість.

Витрати на озброєння і матеріальне забезпечення зовнішньої політики, а також адміністративно-управлінські витрати впливають на попит на споживчі товари і послуги. Розміри цих витрат суттєво впливають на масштаби попиту і величину інвестицій. У періоди криз і депресій витрати державного бюджету на господарські цілі, як правило, зростають, а під час перегріву кон'юнктури – скорочуються.

Структура витрат державного бюджету робить регулюючий вплив на розміри попиту і капіталовкладення, а також на галузеву і регіональну структуру економіки, на національну конкурентоздатність на світових ринках.

3. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФІЦИТ І ЙОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Бюджетний процес передбачає збалансування (вирівнювання) державних доходів і витрат. А.Сміт підкреслював: «Єдиним хорошим бюджетом є збалансований бюджет» (1776 р). Однак на практиці майже у всіх країнах у наш час має місце значне за своїми масштабами перевищення державних витрат над доходами. Наслідком цього є швидке зростання бюджетних дефіцитів.

Причин цього явища є багато, але найважливіше значення має постійне зростання ролі держави в різних сферах життя, розширення її економічних і соціальних функцій, збільшення воєнних витрат, чисельності державного апарату. Динаміка бюджетних дефіцитів відображає також і поточні коливання господарської кон'юнктури, періодичні спади і піднесення виробництва. У періоди циклічних криз перевиробництва зменшується сума податкових надходжень у бюджет. У той же час держава вимушена збільшувати свої витрати на соціальні потреби (допомога з безробіття й інше), а також для підтримки певних секторів економіки, збереження обсягів інвестицій у галузях, які мають загальнодержавне значення.

Динаміка бюджетних дефіцитів чітко проявляється як в абсолютних розмірах, так і в їх відношенні до ВВП практично у всіх державах. Найважливішою умовою фінансування (покриття) бюджетних дефіцитів став державний кредит (держава виступає позичальником, а населення і приватний бізнес – кредиторами грошових засобів). Основна форма державного запозичення фінансових ресурсів – це **випуск державних позик (облігацій)**. Цей процес організує і здійснює казначейство. **Казначейство** – державна фінансова організація, яка займається касовим виконанням бюджету. Казначейство також організує збирання податків, зборів, випускає казначейські білети.

Питання про те, за рахунок яких джерел держава мобілізує необхідні їй ресурси, має дуже важливе значення для стану грошового обігу і функціонування економіки у цілому. Якщо казначейські зобов'язання розміщуються у приватному секторі, відбувається тимчасовий перерозподіл грошових ресурсів від їх приватних володарів до держави. Для цього казначейство повинно випускати свої папери під достатньо високий відсоток, який міг би зацікавити володарів капіталу. Виплата відсотків по державному боргу є однією з головних витратних статей бюджету і у багатьох країнах має стійку тенденцію до зростання. Так, на початку 1990-х років ця стаття становила біля 170 млрд. дол. бюджету США. Витрати федерального бюджету США на початку 2000 року становили більше 200 млрд. В Україні в кінці 1990 років короткострокові державні облігації реалізовувались під 30% річних, що створювало серйозні бюджетні проблеми у наступні роки. Таким чином, **розміщення державної заборгованості у приватному секторі сприяє подальшому збільшенню бюджетних витрат.**

Казначейство може розмістити свої зобов'язання не тільки у приватному секторі, але і в центральному (емісійному) банку. Враховуючи казначейські зобов'язання, банк випускає в обіг додаткову масу платіжних засобів, не пов'язаних зі збільшенням товарної маси. У такому випадку фінансування державного бюджету чинить прямий інфляційний вплив на грошовий обіг. Зростання грошової маси не супроводжується при цьому збільшенням дійсного багатства суспільства. Така ситуація стає безпосередньою причиною підриву стійкості грошового обігу. І це відбувається без «запланованого друкування» нових грошей. Тим більше, що використання «друкованого верстата» для емісії грошової маси для урядів багатьох країн стає неможливим. Так, у США згідно з законом заборонено фінансувати дефіцит державного бюджету друкуванням нових банкнот, тобто використовувати так званий **сеньйораж** (дохід отриманий державою внаслідок її монопольного права на емісію грошей). Розглянемо цей випадок більш детально.

Отже, Міністерство фінансів бере у борг деяку суму у центрального банку, продавши йому державні цінні папери. Натомість цього центральний банк збільшує суму на поточному рахунку Міністерства фінансів. Останнє витрачає ці засоби, отож, вони надходять на рахунки комерційних банків. Таким чином, збільшуються їх резерви, і банки розширюють видачу позик. Отже, зростає грошова маса, зокрема грошовий агрегат M_1 . Грошова маса збільшується за рахунок зростання чекового обігу. Фінансування дефіциту бюджету за рахунок зростання грошової маси називається **ефектом монетизації**. В умовах, які наближаються до повної зайнятості, це може викликати інфляційне зростання цін.

Важливо відмітити, що коли уряд виходить в якості позичальника на ринок позичкових капіталів, то це суттєво відбивається на співвідношенні попиту і пропозиції грошових ресурсів. Відбувається значне підвищення відсоткових ставок, у результаті чого погіршуються загальні умови фінансування капітальних вкладень і відбувається своєрідне «витіснення» частини інвесторів із грошового ринку. З цієї ж причини можливе і скорочення частини споживчих витрат, які фінансуються за рахунок кредиту. Такі наслідки державних позик отримали в економічній теорії назву **ефекту витіснення**.

Державні позики випускаються на різні строки і діляться за цією ознакою на короткострокові, середньострокові й довгострокові. Відмінності між ними досить умовні. До **короткострокових** позик, як

правило, відносять позики до 1 року (у ряді випадків до 3 років), **середньострокові** – від 3 до 5 років, **довгострокові** – зверх 5 років.

Питання про співвідношення між різними видами заборгованості за їх строковістю має далеко не другорядне значення для управління державним боргом. В умовах швидкого інфляційного знецінення грошей інвестори не бажають вкладати свої гроші в довгострокові урядові зобов'язання. Державний борг, як й інші види заборгованості, зростає значно швидше, ніж збільшується ВВП у багатьох країнах світу. В умовах великих бюджетних дефіцитів казначейства широко використовують практику **конверсії державних позик**. Казначейства можуть обміняти (зі згоди інвесторів) свої короткострокові зобов'язання на середньострокові облигації. Такі заходи можуть дати короткостроковий ефект, але у кінцевому рахунку ведуть до зростання загальної суми заборгованості.

Метою державного фінансового регулювання є не тільки досягнення збалансованості бюджету. Бюджетна і кредитно-грошова політика направлені на вирішення і більш широких завдань макроекономічного регулювання. До їх числа відносяться: здійснення антициклічної політики, регулювання зайнятості, загального рівня платоспроможного попиту і ділової активності в цілому.

В умовах недостатнього попиту і пониження загального рівня економічної активності, загрози сповзання економіки до кризи здійснюються заходи зі збільшення бюджетних витрат і зниження податків. Форсування державних витрат збільшує загальний обсяг сукупного попиту, але призводить до дефіцитності державних бюджетів. Виникнення такого роду надлишків витрат над доходами отримало назву **активних бюджетних дефіцитів**. У той же час дефіцити, які викликані скороченням державних витрат у результаті падіння економічної активності, отримали назву **пасивних дефіцитів**.

Концепція дефіцитного фінансування зайняла чільне місце в теоретичних побудовах економістів неокейнсіанського напрямку. Її основні положення широко використовувались при розробці західними економістами практичних рекомендацій урядовим колам, при розробці моделей державного регулювання економіки в післявоєнний період. Разом із тим практичне здійснення ідей дефіцитного фінансування виявилось не таким ефективним, як очікувалось. Реалізація концепції призвела до збільшення інфляційної нестійкості економіки, що особливо проявилось в 60-х – початку 70-х років ХХ ст. Ак-

тивні бюджетні дефіцити значною мірою сприяли збільшенню боргу, фактично безконтрольному збільшенню грошової маси і знеціненню національних валют.

Складність дефляційних (антиінфляційних) заходів полягає у тому, що їх здійснення передбачає скорочення державних витрат, подорожчання кредиту, «стиснення» грошової маси. Наслідками дефляційних заходів є: стримування сукупного попиту, зменшення капіталовкладень, а значить, падіння ділової активності й збільшення безробіття.

На практиці може існувати ситуація, коли державні доходи перевищують витрати. У такому випадку економіка стикається зі станом **бюджетного профіциту**. Необхідно зазначити, що країни з ринковою економікою частіше всього стикаються з дефіцитом, а не профіцитом державного бюджету. Це характерно і для високорозвинутих країн, а також країн із перехідною економікою. Не випадково у всіх відомих підручниках із макроекономіки в розділах, присвячених державному бюджету, розглядаються проблеми, пов'язані саме з дефіцитом державного бюджету. В новій історії США державний бюджет зводився з профіцитом лише в 1998-2000 рр. У Росії після початку ринкових реформ бюджет зводився з дефіцитом до 2000 року. І лише з 2000 р. різниця між доходами і витратами консолідованого бюджету стала позитивною, внаслідок високих світових цін на нафту і природний газ. В Україні за 20 років її незалежності державний бюджет зводився з дефіцитом.

Графічне зображення бюджетного дефіциту і бюджетного профіциту дане на рис.1.

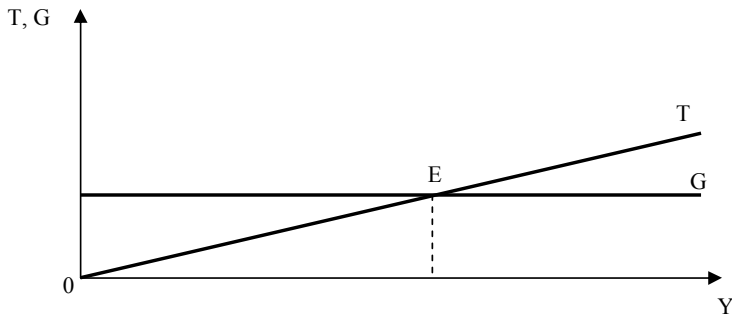

Рис.1. Дефіцит і профіцит державного бюджету

G – державні витрати; T – податкові надходження; Y – дохід (реальний ВВП). У точці E спостерігається збалансований бюджет, тобто податкові надходження рівні державним витратам ($T=G$). Зліва від точки E показана ситуація бюджетного дефіциту, справа від точки E – ситуація бюджетного профіциту.

Бюджетний дефіцит формує борг держави. **Державний (урядовий) борг** – це нагромаджена урядом сума запозичень для фінансування дефіцитів державних бюджетів. Залежно від суб'єктів кредитних відносин розрізняють внутрішній і зовнішній борг держави. **Внутрішній борг** – перед юридичними і фізичними особами власної країни. **Зовнішній борг** – перед іноземними країнами в особі міжнародних фінансових організацій, урядів іноземних країн та іноземних приватних осіб і організацій. Залежно від структури боргових зобов'язань виділяють монетизований і немонетизований борг. **Монетизований** складається з боргів, опосередкованих кредитними стосунками держави з банками. **Немонетизована** заборгованість держави включає урядові замовлення на надання послуг, заборгованість із виплати заробітної плати бюджетному сектору економіки, соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, допомог тощо).

Вплив державного боргу на економіку неоднозначний. У фазі зменшення виробництва державні запозичення стимулюють зростання сукупного попиту, збільшують рівень зайнятості та рівень доходів населення, стимулюють економічне зростання, отож, позитивно впливають на економіку. Але державний борг спричинює і негативні наслідки для розвитку економіки. Витіснення приватного капіталу з інвестиційного процесу обмежує економічне зростання, спричинює перерозподіл доходів на користь облігацій, зменшує обсяг споживчого попиту, збільшенням податків для обслуговування державного боргу, перекладанням відповідальності за погашення боргових зобов'язань держави на майбутні покоління. Зростання зовнішньої заборгованості створює досить серйозні міжнародні проблеми. Головною з них є зростаюча залежність як країн-кредиторів, так і дебіторів від зовнішніх факторів, які не піддаються контролю національними засобами.

Таким чином, проблема державної заборгованості безпосередньо пов'язана зі складним комплексом проблем грошового обігу, бюджетної політики, ефективністю державного впливу на економічну активність і процеси в соціальній сфері.

ТЕМА 9.

ГРОШОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

ПЛАН

1. Поняття і типи грошових систем. Мультиплікаційне розширення банківських депозитів.
2. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.
3. Макроекономічна рівновага на грошовому ринку.
4. Вплив грошей на обсяг виробництва. Модель «IS - LM».

1. ПОНЯТТЯ І ТИПИ ГРОШОВИХ СИСТЕМ. МУЛЬТИПЛІКАЦІЙНЕ РОЗШИРЕННЯ БАНКІВСЬКИХ ДЕПОЗИТІВ

Гроші відіграють виключно важливу роль у ринковій економіці. Ринок неможливий без грошей, грошового обігу. Грошовий обіг – це рух грошей, який опосередковує оборот товарів і послуг. Він обслуговує реалізацію товарів, а також рух фінансового ринку.

У світі існують різні системи грошового обігу, які склались історично і закріплені законодавчо кожною державою. До найважливіших компонентів грошової системи належать:

1. Національна грошова одиниця (долар, рубль, гривня і т.д.).
2. Система кредитних і паперових грошей, розмінних монет, які є законними платіжними засобами в наявному обороті.
3. Система емісії грошей, тобто законодавчо закріплений порядок випуску грошей в обіг.
4. Державні органи, які займаються питаннями регулювання грошового обігу.

Залежно від виду грошей, можна виділити два основні типи систем грошового обігу:

1. **Системи обігу металевих грошей**, що обертаються, коли в обігу знаходяться повноцінні золоті і срібні монети, які виконують всі функції грошей, а кредитні гроші можуть вільно обмінюватись на грошовий метал (у монетах і зливках);
2. **Системи обігу кредитних і паперових грошей**, які не можуть бути обміняні на золото, а саме золото витіснено з обігу.

Історично сформувалися такі різновиди систем обігу металевих грошей, як біметалізм і монометалізм. Біметалізм, який базувався на використанні в якості грошей двох металів – золота і срібла, існував у ряді країн Західної Європи в XVII-XIX ст. Але в кінці XIX ст. знецінення срібла, викликане зміною умов його виробництва, призвело до різкої зміни співвідношення вартості срібла і золота, у результаті чого золоті монети були витіснені з обігу (закон Грешама). Надлишок срібних монет викликав припинення їх карбування. У результаті біметалізм уступив місце монометалізму. В якості грошового матеріалу став використовуватись лише один метал – золото, а паперові й кредитні гроші вільно обмінювались на цей метал.

Існують певні різновиди монометалізму. Перший склався стихійно в кінці XIX ст. – **золотий стандарт**. Він характеризувався тим, що валюти ряду держав вільно обмінювались на золото на внутрішніх ринках своїх країн. У 30-60-х роках XX ст. була сформована система **золотовалютного стандарту**. Юридично оформлена в Бреттон-Вудсі (США) у 1944 році. Поряд із золотом в якості міри цінностей валют виступав долар (США), який вільно обмінювався на золото у співвідношенні 35 дол.= 1 трійській унції (31,1 гр.). Всі валюти жорстко «прив'язувались» до долара. По суті існувала система **золото-доларового стандарту**. Внаслідок погіршення економічної ситуації в США на початку 70-х років XX ст. ця система розпалась.

Учасники МВФ у Кінгстоні (Ямайка) 1986 р. визначили контури нової світової грошової системи. Було домовлено про усунення функції золота в якості міри вартості грошових одиниць, відповідно ліквідована тверда ціна на золото. Це означає завершення процесу **демонетизації** золота і втрату ним ролі грошей. Золото все більше перетворюється у звичайний товар. Переставши бути грошима, золото може бути продане за валюту (долари, євро і т.д.) за цінами світового ринку, а виручені кошти використані для розрахунків за платіжними балансами.

Грошова маса у сучасних умовах являє собою сукупність готівкових і безготівкових купівельних і платіжних засобів, які забезпечують обіг товарів і послуг у народному господарстві. У структурі грошової маси виділяється активна частина, до якої належать грошові засоби, які реально обслуговують господарський оборот, і пасивна частина, яка включає грошові нагромадження, залишки на рахунках, які потенційно можуть служити розрахунковими засобами. Таким чином, структура грошової маси складна і потребує більш детального розгляду.

Мультиплікаційне розширення банківських депозитів.

У структурі грошової маси виділяють грошові агрегати М1, М2 і М3. Обсяг грошової маси швидко збільшується? За рахунок чого відбувається приріст? Незалежно від емісійної діяльності центрального банку (випуск нових готівкових грошей), розмір грошової маси зростає за рахунок розширення кредитів комерційних банків. Банки створюють нові гроші, коли видають позики і, навпаки, грошова маса скорочується, коли клієнти повертають банкам позики.

Процес створення нових грошей можна прослідкувати на наступному прикладі. Припустимо, що банк «Аваль» розпоряджається активами 100 тис. грн. Резервні вимоги, які встановлюються законодавчо, можуть змінюватись. Наприклад, рівень резерву складає 10%. Банк «Аваль» може видавати клієнтам позику у розмірі 90 тис. грн., а 10 тис. грн. залишається у резервному фонді (зниження ступеня ризику несплати зобов'язань). При видачі позики банк переводить цю суму на поточний рахунок, яким у будь-який момент може скористатись клієнт, або виплачує її готівкою. Результатом цих дій банку стала поява нових грошей у розмірі 90 тис.грн. Дії банку були дуже прості: із сейфів банку були вилучені 90 тис.грн. і передані клієнтам – перевід на поточний рахунок або видача готівкою уже роблять цю суму новими грошима.

Припустимо, що клієнти банку «Аваль», які отримали позику 90 тис.грн. заплатили ці гроші різним фізичним і юридичним особам за надані товари і послуги, а останні вклали виручені гроші на депозит «Приватбанку». Збільшення депозитів в останньому банку дозволяє йому видавати нові позики: 9 тис.грн. у резерв (10% норма резервування) і 81 тис. грн. – нові позики. А загальний приріст грошової маси (з урахуванням операцій двох банків) складає 171

тис. грн. Далі 81 тис.грн.: 8,1 тис. грн. – резерв і 72,9 тис.грн. – нові позики і т.д.

Але існує межа розширення банківських депозитів. Оцінити розміри розширення грошової маси шляхом створення банками нових грошей дозволяє мультиплікатор грошової пропозиції, або банківський мультиплікатор (m). Він розраховується за формулою:

$m = 1/r \cdot 100\%$, де r - обов'язкова резервна норма в %, або $m = \frac{M}{R}$, де M – приріст депозитів, R – приріст резервів.

У нашому прикладі $m = 10$, тобто збільшення резервів на 1 гривню привело до зростання депозитів на 10 грн., а початковий депозит 100 тис.грн. обернувся мультиплікаційним ефектом розширення банківських депозитів на 1 млн. грн. **Величина мультиплікатора знаходиться у оберненій залежності від обов'язкових резервних вимог.** Якщо норма обов'язкових резервів знизиться до 5%, то величина мультиплікатора складе – 20, а якщо підвищиться до 20%, знизиться до 5.

У реальному житті мультиплікаційний ефект розширення банківських депозитів значною мірою залежить від величини «**витоків**» у систему поточного обігу, так як далеко не всі гроші, узяті у формі позик у банках, повертаються туди на депозити, частина їх продовжує циркулювати в якості готівки. Наприклад, в Україні значна частина грошової маси перебуває в тіньовій економіці, тобто по суті за межами прозорої банківської системи, що впливає на мультиплікаційний ефект банківських депозитів у бік його зниження. Крім того, у нашому прикладі ми не враховували, що клієнти банків можуть брати гроші з поточних рахунків, що також скорочує можливості банків видавати позики.

У випадку вилучення грошей із резервів банків мультиплікаційний ефект буде працювати у **протилежному** напрямі. Наприклад, купівля комерційним банком у центрального банку облігації вартістю 1000 грн. скорочує резервні ресурси банку на цю суму, що у кінцевому рахунку призводить до зменшення (знищення) банківських депозитів на 10 тис. грн. (при нормі резервування 10%).

Отже, основними факторами, від яких залежить процес створення банками нових грошей і зміна грошової маси, є розмір ставки резервування і попит на нові позики з боку позичальників.

2. СУТЬ І ФОРМИ КРЕДИТУ. СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

У ринковій економіці непорушним законом є те, що гроші повинні знаходитись у постійному обороті, здійснювати безперервний обіг. Цьому допомагає функціонування кредитної системи.

Кредит являє собою рух позичкового капіталу, здійснюваний на основі **строковості, поверненості й платності**. Хоча кредит як економічна категорія зародився ще у рабовласницькому суспільстві, коли гроші у борг надавались лихварями, він отримав найбільший розвиток у капіталістичному суспільстві, спираючись на ресурси позичкового капіталу.

Кредит виконує важливі **функції** в ринковій економіці:

1. Історично кредит дозволив суттєво **розширити** рамки суспільного виробництва (з моменту його зародження).
2. Кредит виконує **перерозподільчу** функцію. Завдяки йому приватні збереження, прибутки підприємств, доходи держави перетворюються в позичковий капітал і направляються в прибутковій сфері народного господарства. У більшості країн світу найбільшим джерелом збережень є приватні особи.
3. **Кредит сприяє економії витрат обігу**. В процесі його розвитку з'являються різні способи використання банківських рахунків і вкладів (чеки, кредитні картки, депозитні сертифікати і т.д.), відбувається випереджувальне зростання безготівкового обороту, прискорення руху грошових потоків.
4. Кредит виконує функцію **прискорення концентрації і централізації капіталу**. Кредит активно використовується у конкурентній боротьбі, сприяючи процесу поглинання і злиття фірм. Тут велику роль відіграють умови кредиту – пільгові чи жорсткі.

У процесі історичного розвитку кредит набув різноманітних форм, основні з яких – це комерційний і банківський кредити.

Комерційний кредит – це кредит, який надається підприємствами, об'єднаннями та іншими господарськими суб'єктами один одному. Комерційний кредит надається у товарній формі перш за все шляхом відстрочки платежу. В більшості випадків комерційний кредит

оформляється векселем (вид цінного паперу, грошове зобов'язання, незаперечний борговий документ). Цей вид кредиту має певні обмеження. Він, наприклад, не може бути використаний для виплати заробітної плати і надається, як правило, підприємствами, які пов'язані між собою коопераційними зв'язками.

Ці обмеження переборюються шляхом розвитку **банківського** кредиту. Банківський кредит – це кредит, який надається кредитно-фінансовими установами (банками, фондами, асоціаціями) будь-яким господарським суб'єктам (приватним підприємцям, підприємствам і організаціям і т.д.) у вигляді грошових позик. Банківські кредити поділяються на **короткострокові** (до 1 року), **середньострокові** (від 1 року до 5 років), і **довгострокові** (понад 5 років). Ці кредити обслуговують не тільки рух товарів, але і нагромадження капіталу. Банківський кредит перетворився в основну і домінуючу форму кредитних відносин.

До інших розповсюджених форм кредиту слід віднести:

1. **Міжгосподарський грошовий кредит** – надається господарюючими суб'єктами один одному шляхом випуску підприємствами і організаціями акцій, облігацій та інших цінних паперів. Ці операції отримали назву децентралізованого фінансування (випуск акцій) і кредитування (випуск облігацій і інших цінних паперів) підприємств.
2. **Споживчий кредит** надається приватним особам при купівлі перш за все споживчих товарів довготривалого користування. Він реалізується або у формі продажу товарів із відстрочкою платежу через роздрібні магазини, або у формі надання **банківської позики на споживчі цілі**.
3. **Іпотечний кредит** (кредит застави) надається у вигляді довгострокових позик під заставу нерухомості (землі, споруд). Іпотечний кредит використовується головним чином для оновлення основних фондів у сільському господарстві й сприяє концентрації капіталу у цій сфері.
4. **Державний кредит** являє собою систему кредитних відносин, у якій держава виступає позичальником, а населення і приватний бізнес – кредиторами грошових засобів. Джерелом засобів державного кредиту служать облігації державних позик, які можуть випускатись не тільки центральними, але і місцевими

органами влади. Держава використовує цю форму кредиту перш за все для покриття дефіциту державного бюджету.

5. Міжнародний кредит являє собою рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин. Міжнародний кредит надається в товарній або грошовій (валютній) формі. Кредиторами і позичальниками є банки, приватні фірми, держава, міжнародні й регіональні організації.

Сучасна кредитна система є результатом довготривалого історичного розвитку і пристосування до потреб розвитку ринкової економіки. Кредитна система опосередковує увесь механізм суспільного відтворення і служить могутнім фактором концентрації виробництва і централізації капіталу.

У сучасній кредитній системі виділяються **три основні ланки**: центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інститути.

Головне становище в кредитній системі займає центральний банк, який історично виділився з маси комерційних банків ще в XVIII-XIX ст. на ранніх стадіях капіталізму. Саме центральному банку держава надала виключне право емісії банкнот. Деякі з центральних банків були зразу засновані як державні інститути (Німецький федеральний банк, Резервний банк Австрії), інші були націоналізовані після Другої світової війни (Банк Франції, Банк Англії, Банк Японії, Банк Канади і т.д.). Деякі центральні банки до цих пір існують на основі змішаної державно-приватної власності (наприклад, Федеральна резервна система США).

Центральні банки виконують ряд важливих функцій:

- емісію банкнот (паперових грошей);
- зберігання державних золото-валютних резервів;
- зберігання резервного фонду інших кредитних установ;
- грошово-кредитне регулювання економіки;
- кредитування комерційних банків і здійснення касового обслуговування державних установ;
- проведення розрахунків і перевідних операцій;
- контроль за діяльністю кредитних установ.

Комерційні банки є головними «нервовими» центрами кредитної системи. Сучасний комерційний банк є кредитно-фінансовою

установою універсального характеру. Він не тільки приймає внески населення і підприємств, видає кредити, але і виконує фінансове обслуговування клієнтів. Операції комерційного банку поділяються на **пасивні** (залучення засобів) і **активні** (розміщення засобів). Крім того, банки можуть займатись посередницькими операціями (за дорученням клієнта на комісійній основі) і довірчими операціями (управління майном, цінними паперами).

Особливе місце в сучасній ринковій економіці займають спеціалізовані кредитно-фінансові установи, такі як пенсійні фонди, страхові компанії, позичково-зберігальні асоціації і т.д. Акумуляюючи величезні грошові ресурси, ці інститути беруть активну участь у процесах нагромадження і ефективного розміщення капіталу. Сумарні активи всіх цих спеціалізованих кредитно-фінансових установ США майже удвічі перевищують активи комерційних банків цієї країни (у США нараховується більше 13 тисяч комерційних банків).

Таким чином, сучасна ринкова економіка передбачає широке використання грошей і кредиту. Це дозволяє здійснювати глибоку спеціалізацію виробництва, використовувати продуктивну технологію і в кінцевому рахунку підвищувати ефективність суспільного відтворення.

3. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА НА ГРОШОВОМУ РИНКУ

Макроекономічна рівновага передбачає наявність певних пропорцій і на грошовому ринку. Найважливіша з них – рівновага між попитом і пропозицією грошей. Теоретично аналіз попиту на гроші й вивчення умов рівноваги на ринку привели до виникнення двох основних економічних шкіл, які розглядали дану проблему, і відповідно до розробки двох базисних макроекономічних моделей – монетариської і кейнсіанської.

Монетариська теорія попиту на гроші базується на неокласичних традиціях і успадкувала основні положення кількісної теорії грошей, яка виникла ще у XVIII ст. і безроздільно панувала в економічній науці до 30-х-40-х років XX ст. Основні ідеї теорії були висунуті англійськими вченими Д.Юмом, Дж.Мілем, А.Маршаллом, А.Пігу, американським вченим Фішером, шведськими Касселем і Хансеном.

Основний постулат кількісної теорії полягає у наступному: чим більша пропозиція грошей, тим вищий рівень цін, і навпаки. Ця залежність відображена у відомому кембриджському рівнянні: $M=kPY$, де M – номінальна кількість грошей; k – «бажані касові залишки», тобто частина доходу, яку господарський агент бажає зберігати у грошовій формі (передбачається, що величина постійна при даній структурі господарських угод); P – абсолютний рівень цін; Y – реальний дохід (вироблені товари і послуги). Якщо вважати, що k і Y – це фіксовані незмінні величини, можна зробити висновок, що зміна номінальної кількості грошей (M) викличе аналогічні зміни абсолютноного рівня цін.

Американський професор У.Фішер в своїй роботі «Купівельна сила грошей» (1911р.) вивів ще одне рівняння, яке базується на кількісній теорії: $MV=PY$, де V – швидкість бігу грошей. Розділивши обидві частини рівняння $MV=PY$ на V , отримаємо формулу:

$$M = \frac{1}{V} PY.$$

Отже, величина V обернена величині k у кембриджській формулі, що піддається логічному поясненню: якщо індивіди зберігають менші грошові залишки (низький k), то для здійснення тієї ж кількості товарних угод необхідно збільшити швидкість обігу грошей (висока V). Рівняння У.Фішера близьке до поглядів А.Сміта на кількість грошей, необхідних для товарного обігу. Як відомо, А.Сміт вивів таку формулу:

$$K_{r.o} = \frac{C_{\Sigma}}{O}$$

$K_{r.o}$ – кількість грошей, які необхідні для товарного обігу;

C_{Σ} – сума цін товарів, що реалізуються;

O – число оборотів однойменних грошових одиниць.

Формулу А.Сміта можна представити наступним чином: $K_{r.o} \times O = C_{\Sigma}$. $C_{\Sigma} = T$ (товарна маса) $\times P$ (рівень цін).

Макроекономічна модель грошового ринку в теорії неокласиків базується на тому, що сукупний попит на гроші – це функція рівня грошового доходу (PY), а пропозиція грошей є екзогенно фіксованою величиною, тобто встановлюється автономно, незалежно від попиту на гроші. Графічно ця модель представлена на рис. 1

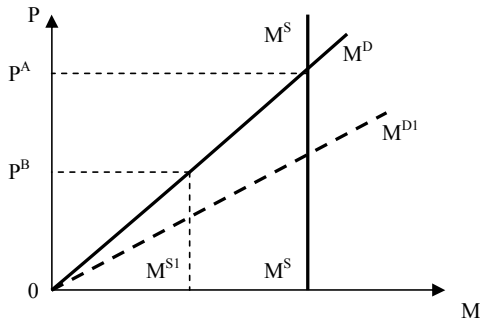

Рис. 1. Неокласична модель грошового ринку

Лінія $M^S M^S$ - крива пропозиції грошей, лінія OM – крива попиту на гроші, M – номінальна кількість грошей.

На графіку відображена залежність попиту на гроші від рівня цін (P). Чим вищий рівень цін, тим більший попит пред'являється на гроші. Нахил кривої попиту на гроші залежить від рівня доходу (Y), який фіксований в умовах повної зайнятості. Зростання доходів викликає більшу еластичність попиту на гроші, про що свідчить більш похиле положення кривої попиту (M^{D1}).

Крива пропозиції грошей $M^S M^S$ зображена вертикальною лінією, так як ця величина не залежить від рівня цін.

Неокласична модель грошового ринку знаходиться у зрівноваженому стані в точці перетину кривих попиту і пропозиції грошей, коли ціни встановлюються на рівні P^A . Якщо ж загальний рівень цін знизиться до величини P^B , то виникає надлишкова пропозиція грошей, рівня $M^S - M^{S1}$. У такому випадку гроші починають знецінюватись і відбувається підвищення цін, яке наближає їх до рівня P^A . Таким чином, проявляється тенденція до підтримання автоматичної рівноваги на ринку.

Кейнсіанська теорія внесла нові аспекти в пояснення попиту на гроші. У кейнсіанській термінології **попит на гроші – це перевага ліквідності**. Дж.Кейнс висунув три психологічних мотиви, які спонукають людей зберігати збереження в грошовій (ліквідній) формі: транзакційний, спекулятивний і обережності.

Транзакційні залишки грошових засобів зберігаються з метою здійснення угод, пов'язаних з підтриманням заданого рівня грошового

доходу (попит на гроші для угод). Отримання доходу і його витрачання розділені певним часовим інтервалом, який потрібно заповнити. Тут гроші потрібні як засіб обігу і платежу. Підприємствам потрібні гроші для оплати праці, матеріалів, енергії тощо. Необхідні для всіх цих цілей гроші називаються попитом на гроші для угод (рис.2)

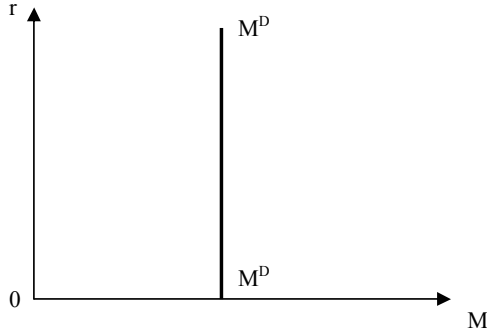

Рис. 2. Трансакційний попит на гроші

r – відсоткова ставка, M – номінальна кількість грошей, M^D – попит на гроші. Трансакційний попит на гроші не залежить від рівня відсотка (r), тому лінія M^D вертикальна.

Спекулятивний мотив зберігання грошових залишків, так як і мотив обережності відрізнялися від попередніх уявлень неокласиків. Дж.Кейнс надавав цьому мотиву ключове значення в теорії попиту на гроші. Він вважав, що в умовах невизначеності й ризику, що існують на фінансовому ринку, попит на гроші значною мірою залежить від рівня доходу із облігацій. Якщо якась особа спекулятивно розраховує, що майбутня норма відсотка буде вищою за ту, яку, очікують більшість учасників ринку, то цій особі рекомендується зберігати свої збереження в грошовій формі, а не купувати облігації, бо підвищення норми відсотка викличе пониження курсу облігацій.

$$\text{Курс цінних паперів} = \frac{\text{дохід із цінних паперів}}{\text{середній рівень відсотка}} \times 100 \%$$

Якщо дана особа очікує, що наявна на ринку норма відсотка понизиться, то можна очікувати підвищення курсу облігацій і є сенс помістити свої збереження в облігації. Спекулятивний попит на гроші (попит на гроші з боку активів) на графіку має такий вигляд (рис.3).

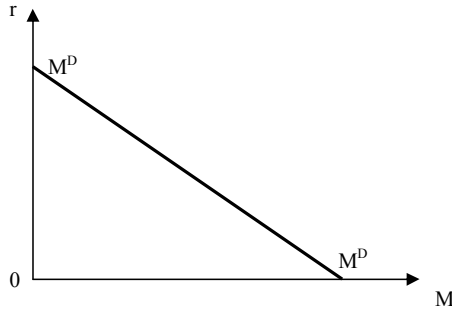

Рис.3. Спекулятивний попит на гроші

Графік на рис.3 показує, що спекулятивний попит на гроші залежить від величини відсоткової ставки. Недолік володіння грошима як активом, у порівнянні з володінням облігаціями полягає у тому, що вони не приносять доходу у вигляді відсотка. Юридичним і фізичним особам потрібно вирішувати, скільки фінансових активів тримати в облігаціях, а скільки в грошах. Рішення в першу чергу залежить від ставки відсотка. Спекулятивний попит на гроші змінюється обернено пропорційно ставці відсотка. Тобто, чим вищий відсоток, тим вигідніше тримати активи у вигляді облігацій, і навпаки.

Загальний попит на гроші можна визначити шляхом зміщення по горизонтальній осі прямої попиту на гроші з боку активів (спекулятивний попит) на величину, яка рівна попиту на гроші для угод. Отримана спадна пряма показує загальну кількість грошей, яку люди хочуть мати для угод і в якості активів, при кожній можливій величині відсоткової ставки (рис.4). Крива загального попиту на гроші називається ще **кривою переваг ліквідності**.

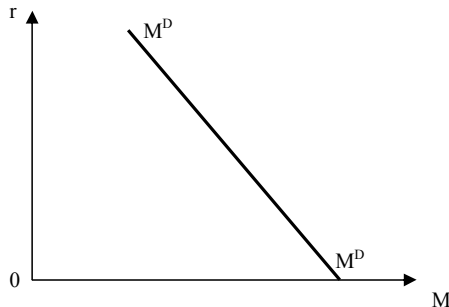

Рис.4. Загальний попит на гроші

Таким чином, Дж.Кейнс ввів у економічну науку проблему **портфельного вибору**, тобто показав, що існує альтернатива у виборі оптимальної структури активів даної особи (юридичної або фізичної). Більш пізні дослідження даної проблеми пов'язані з ім'ям американського економіста, лауреата Нобелівської премії Джеймса Тобіна. Важлива роль відводиться **очікуванню** індивідів, у зв'язку з цим попит на гроші стає непередбачуваним і нестійким.

Рівновага на грошовому ринку за Дж.Кейнсом встановлюється на рівні певного відсотка (рис.5).

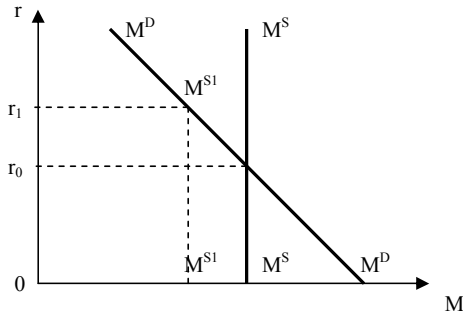

Рис.5. Рівновага на грошовому ринку

Пропозиція грошей представлена вертикальною лінією M^S показує, що рівновага на грошовому ринку встановлюється на рівні відсотка r_0 . Якщо, наприклад, центральний банк зменшить пропозицію грошей, то лінія M^S зміститься вліво, в положення M^{S1} . Таким чином, встановиться нова рівновага на грошовому ринку, але тепер при більш високому рівні відсотка. Керівні кредитно-фінансові органи можуть впливати на рівень відсоткових ставок, зменшуючи або розширюючи грошову пропозицію. На відміну від рис.1 на осі ординат відкладена величина відсоткової ставки, а не рівень цін.

Сучасні монетаристи, які кинули у 50-х роках ХХ ст. виклик кейнсіанству, розуміли, що відновити кількісну теорію у її попередньому вигляді неможливо. Тому основоположник цього напрямку лауреат Нобелівської премії М.Фрідмен вирішив зосередити свою увагу на розробці теорії попиту на гроші на мікрорівні (поведінка окремого господарського агента), а потім уже придати отриманим висновкам

макроекономічний масштаб – проаналізувати зміну сукупного попиту на гроші і його вплив на все господарство.

У повному варіанті кількісної теорії, відомому як **чиста теорія попиту на гроші**, М.Фрідмен запропонував таку функцію попиту на гроші: $M^d = Pf(r^1, r^2, p, h, Y, u)$, де M^d - запланований попит на номінальні гроші (на номінальні касові залишки); P – абсолютний рівень цін; r^1 - норма відсотка з облігацій; r^2 - ринкова норма доходу на акції; p – темп зміни рівня цін у відсотках (ставка доходу від зберігання товарів у якості активів); Y – національний дохід в постійних цінах; h – частка “фізичного” компоненту національного багатства; u – інші фактори, які впливають на попит на гроші. Таким чином, на відміну від кейнсіанців, які гранично спростили портфельний вибір – або гроші, або облігації, монетаристи запропонували більш широкий вибір альтернатив.

У теорії М.Фрідмена стверджується, що існує **стабільна** функція попиту на гроші. Це положення відрізняється від поглядів Дж.Кейнса, який вважав, що попит на гроші відрізняється невизначеністю і непередбаченістю. Попит на гроші визначається так званим **постійним доходом**, який розраховується як середньозважена величина на основі рівнів доходу за поточний і попередні роки (3-4% в рік темп зростання грошової маси, що відповідає середнім темпам економічного зростання розвинутих країн). Деякі економісти вважають, що чисту теорію М.Фрідмена можна скоріше назвати не теорією попиту, а теорією пропозиції грошей, бо саме пропозиція визначає ситуацію на ринку.

Важливим постулатом монетаризму є твердження, що пропозиція грошей носить екзогенний характер, тобто визначається силами, які знаходяться за межами економічної системи (мається на увазі уряд). А це передбачає здатність центрального банку жорстко і ефективно контролювати величину грошової маси.

Емпіричні дані про зміни грошової маси і ВВП США у перші післявоєнні десятиріччя в основному підтвердили погляди монетаристів, але в 70-80 роках ХХ ст. незаперечність тези про стабільність попиту на гроші була серйозно порушена, так як ні одна теоретична модель, ні одна система рівнянь монетаристів не змогла точно передбачити зміну грошової маси у цей період.

Неокейнсіанці виступили проти твердження монетаристів про екзогенність пропозиції грошей, так як, на їх думку, це не підтверджується на практиці. Хоча в працях Дж.Кейнса також допускалась думка про екзогенний характер пропозиції, але часи змінились. В умовах господарства, заснованого на кредитних грошах, пропозиція грошей потрапила у пряму залежність від змін попиту на них (як на готівкові гроші, так і на депозити) і тепер вже носить ендогенний (тобто залежний від внутрішніх параметрів) характер. Істина в цій полеміці лежить швидше за все, десь посередині.

Монетаристи, крім того, вважають, що ціни і заробітна плата гнучкі, швидко реагують на зміни попиту. Тим самим вони відкидають твердження Дж.Кейнса і його послідовників про інертність і фіксованість цих величин.

4. ВПЛИВ ГРОШЕЙ НА ОБСЯГ ВИРОБНИЦТВА. МОДЕЛЬ «IS – LM»

Теоретичні дискусії між неокейнсіанцями і монетаристами фокусуються в основному не на питаннях ціноутворення чи попиту на гроші, а на проблемах впливу грошей на розвиток ринкового господарства. Ці школи по-різному уявляють механізм функціонування ринкової економіки. Монетаристи, як і неокласики, стверджують, що ринкове господарство в умовах повного використання всіх ресурсів автоматично прагне до підтримання зрівноваженого стану, у якому безвідмовно діють певні вбудовані «пружини» і «стабілізатори» економічного розвитку. Звідси рецепт для державної політики: менше втручання в процеси відтворення, так як це тільки приносить шкоду і руйнує особисту свободу. В той же час неокейнсіанці заявляють, що внутрішні механізми ринкового господарства не в силах вивести економіку з тривалих періодів кризових явищ. Тому вони пропагандують активну політику державного регулювання ринкового господарства.

Макроекономічна модель монетаристів відводить пріоритетну роль у регулюванні сукупного попиту грошовій або монетарній політиці держави. Неокейнсіанці підкреслюють важливість, поряд із грошовою, також фіскальної політики. **Грошова (монетарна)**

політика являє собою комплекс взаємопов'язаних заходів, здійснюваних центральним банком із метою регулювання сукупного попиту шляхом запланованого впливу на стан кредиту і грошового обігу. **Фіскальна політика** полягає в державному регулюванні сукупного попиту шляхом запланованих змін державних витрат і податків.

Відмінності в позиції монетаристів і неокейнсіанців з даного питання витікають із їх теоретичних передумов. Якщо вважати, що попит на гроші стабільний і передбачуваний, а пропозиція грошей – екзогенна, то центральний банк може шляхом грошової політики збільшувати або, навпаки, скорочувати витрати господарських агентів, тобто може проводити ефективне регулювання економічного розвитку. Якщо ж вважати, що попит на гроші нестійкий, а пропозиція грошей має ендогенний характер, то грошова політика центрального банку буде досить неефективна і більш надійно можна регулювати господарство шляхом фіскальної політики.

Більшість економістів вважають, що центральний банк відіграє ключову роль і займає монопольне положення не тільки в сфері емісії грошей, але і в сфері проведення монетарної політики держави, яка розрахована на короткострокові періоди і ведеться непрямыми методами. Проводячи монетарну політику, центральний банк прагне забезпечити сприятливі умови економічного зростання і переслідує цілком конкретні цілі: регулювання темпів економічного зростання, пом'якшення циклічних коливань на ринках товарів, капіталу і робочої сили, стримування інфляції, досягнення збалансованості платіжного балансу.

Грошову політику центральний банк може здійснювати за допомогою таких **економічних інструментів**:

1. Ставка міжбанківського кредиту – відсоток за кредит, який центральний банк надає всім іншим банкам.
2. Норми обов'язкових резервів.
3. Операції з державними борговими зобов'язаннями на ринку цінних паперів. Центральний банк скуповує або продає цінні папери.

У 80-і роки ХХ ст. західні країни внесли серйозні зміни в кредитно-грошову політику центрального банку. Як відомо, відбувся перегляд теоретичних основ економічної політики держав, який виразився у

відході від кейнсіанських постулатів і поверненні до неокласичних ідей (зокрема, до концепції монетаризму). На практиці це привело до переносу центру ваги в економічній політиці з традиційного орієнтуру – динаміки відсоткової ставки – на зміну величини і темпів зростання грошової маси. У ряді західних країн в 70-і роки ХХ ст. було введено **таргетування грошової маси** (англ. target - мета), що мало на меті встановлення верхньої і нижньої меж зростання грошової маси на наступний період. Подібний підхід до розмірів майбутньої грошової маси встановлений в США, ФРН, Англії, Канаді, Японії і ряді інших країн.

Який механізм проведення монетарної політики центральним банком? Деякі аспекти цієї політики нами проаналізовані у попередніх темах. Впливаючи різними методами, розглянутими вище (інструменти центрального банку), на обсяг грошової маси і кредиту, центральний банк впливає на кінцевий сукупний попит через ряд послідовних ланок: грошова маса, норма відсотка, капіталовкладення, сукупний попит, національний дохід.

Якщо поетапно розглянути механізм реалізації прийнятих центральним банком рішень, то він зводиться в загальних рисах до наступного. На I етапі центральний банк своїми діями (наприклад, купуючи облігації у комерційних банків або знижуючи мінімальну ставку резервних вимог) збільшує грошову масу. На II етапі відбувається мультиплікаційне розширення банківських депозитів, пропозиція грошей зростає. На III етапі зростання пропозиції грошей веде до їх здешевлення, тобто до зниження відсоткової ставки, що розширює попит на інвестиції. На IV етапі результатом зниження відсоткової ставки буде збільшення приватних і державних інвестицій. І, нарешті, на V етапі зростання капіталовкладень викличе підвищення доходів, розширення виробництва, збільшення зайнятості й прискорення темпів інфляції.

У буквеному зображенні ці зв'язки такі: $M^S \rightarrow r \rightarrow Y \rightarrow I$. У графічній формі механізм впливу монетарної політики на обсяг ВВП наступний (рис.6):

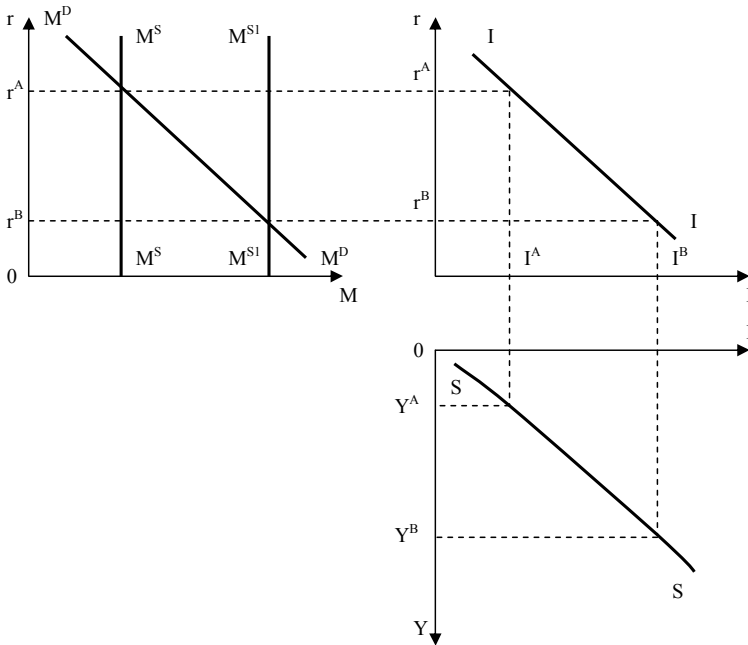

Рис. 6. Функціональний зв'язок монетарної політики і обсягу ВВП

M – обсяг грошової маси; I – величина інвестицій; Y – величина ВВП; M^D – крива попиту на гроші; M^S – крива пропозиції грошей; I – крива попиту на інвестиції; S – крива пропозиції інвестицій, тобто збереження.

На графіках прослідковується тісний взаємозв'язок грошового ринку і ринку інвестицій. Кейнсіанський рецепт заохочення ділової активності й економічного зростання полягає у тому, що уряд повинен поставити метою своєї монетарної політики збільшення грошової маси (пропозиції грошей), що приведе до зрушення кривої пропозиції грошей (M^S) вправо в положення M^{S1} . Новій точці рівноваги грошового ринку буде відповідати більш низька ставка відсотка r^B . Скорочення відсоткової ставки полегшує доступ приватного бізнесу до кредитних ресурсів і викликає зростання інвестицій до рівня I^B . Нові капіталовкладення викличуть розширення обсягу виробництва і примножать ВВП на величину $Y^B - Y^A$.

Таким бачать кейнсіанці загальний хід впливу грошової політики держави на зміну капіталовкладень, зайнятості і ВВП. Однак, у реальному житті грошова політика іноді призводить до непередбачених результатів, її ефективність знижується як результат розвитку побічних, супутніх процесів. Наприклад, центральний банк збільшив пропозицію грошей, надіючись понизити відсоткову ставку. Але зростання грошової маси викликає інфляційні процеси. Це зростання цін змушує банки підвищити номінальну ставку відсотка до рівня реальної (яка враховує відсоток інфляції). Позичальники готові платити реальний відсоток, бо віддавати борг вони будуть все рівно знеціненими грошима. Таким чином, дії центрального банку призвели не до пониження, а до підвищення відсоткової ставки, що не дозволяє досягнути кінцевої мети грошової політики – зростання ВВП.

У зв'язку з вищезазначеним необхідно розрізнити **короткострокові й довгострокові результати грошової політики**. У цьому питанні позиції неокейнсіанців і монетаристів не збігаються. Неокейнсіанці виходять з критично важливого для них посилення, що заробітна плата і ціни – це негнучкі інструменти, відносно загальмовані. Тому в короткостроковому плані, уряд може добитися шляхом збільшення грошової маси зростання ВВП згідно з розглянутою схемою. У довгостроковому періоді ця грошова політика вже не приведе до значного зростання ВВП, а викличе лише інфляцію. У цьому суть концепції **нейтральності грошей**.

Монетаристи вважають інакше. В їх уявленні ціни і заробітна плата – це гнучкі інструменти. Тому політика контролю над грошовою масою і в короткостроковому і в довгостроковому періодах здатна, на їх думку, контролювати лише темп інфляції. Ці теоретичні положення отримали назву концепції **супернейтральності грошей**.

Відомий англійський вчений Дж.Хікс розробив на базі кейнсіанської теорії стандартну зрівноважену модель ринку. Загальна рівновага на реальному і грошовому ринку досліджується з допомогою апарату кривих «IS-LM» (рис.7).

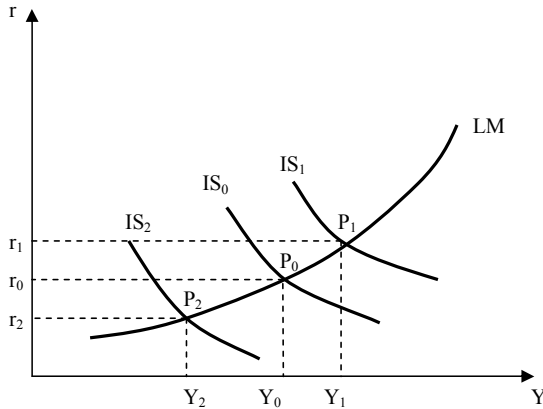

Рис. 7. Модель «IS-LM»

Крива «IS» характеризує рівновагу в товарному (реальному) секторі господарства. Чим менше рівень реального доходу, тим вищою повинна бути ставка відсотка, щоб досягнути точки рівноваги. Крива «LM» (ліквідні гроші) характеризує рівновагу в грошовому секторі економіки і проходить через точки, які представляють комбінації ставки відсотка і рівня реального доходу, при яких грошовий ринок знаходиться у рівновазі, тобто існує рівновага попиту на гроші й їх пропозиція. Алгебраїчно крива «LM» була виведена із рівнянь, які характеризують кейнсіанську модель грошового ринку. Вирішивши ці рівняння, Дж.Хікс показав, що графічно крива «LM» повинна бути нахилена з північного сходу на південний захід. Це свідчить, що ринок грошей буде у рівновазі, якщо збільшенню реального доходу буде відповідати більш висока ставка відсотка. Крива «IS» може пересікати криву «LM» у будь-якій її частині. У цьому зв'язку виникають різні варіанти рівноваги.

Грошова політика як пріоритетний метод регулювання за останні роки набула прихильників не тільки серед монетаристів, але і серед некейнсіанців. Вони визнають, що методи грошової політики здійснюються дуже оперативно і гнучко на відміну від заходів фіскальної політики, які вимагають довгих узгоджень між законодавчими і адміністративними органами, що понижує їх ефективність. Із допомогою грошової політики, як визнає більшість економістів, можна успішно боротися з інфляцією і подолати невеликі спади.

ТЕМА 10.

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

ПЛАН

1. Ринковий механізм і джерела формування доходів населення.
2. Доходи від неформальної (тіньової) економіки.
3. Нерівність доходів. Система соціального захисту і її розвиток.

1. РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ І ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

Ринковий розподіл доходів без будь-якого втручання держави означає, що доходи всіх володарів факторів виробництва формуються на основі закону попиту і пропозиції, а також граничної продуктивності економічних ресурсів. З цієї точки зору, наприклад, справедливим буде низький дохід осіб некваліфікованої праці, попит на який низький. І також справедливим буде високий дохід брокера, який зумів передбачити динаміку цін, наприклад, на меблі. Ринковий механізм ніяким чином не дає гарантованого рівня добробуту. Але в реальному житті розподіл у країнах із ринковою економікою здійснюється не тільки в результаті вільної гри ринкових сил, але і на основі державного регулювання різних потоків доходів шляхом їх перерозподілу.

У XX – на початку XXI ст. у промислово розвинутих країнах Заходу все більше розповсюджуються концепції і доктрини, які покладають на державу забезпечення таких прав людини, як право на певний стандарт добробуту. Особливу популярність набуває теорія і практика **“соціального ринкового господарства”**, яка означає широкі соціальні заходи, які проводяться державою.

Соціальна політика держави – один із напрямків її діяльності з регулювання соціально-економічних умов життя суспільства. Суть соціальної політики держави полягає у підтриманні відносин як між соціальними групами, верствами суспільства, так і всередині них, забезпеченні умов для підвищення добробуту, рівня життя членів суспільства, створенні соціальних гарантій у формуванні економіч-

них стимулів для участі у суспільному виробництві. При цьому потрібно враховувати, що соціальна політика держави тісно пов'язана з загальноекономічною ситуацією, яка складається у певній країні. Наприклад, соціальні проблеми, які вирішують сьогодні країни з перехідною економікою, в тому числі й Україна, відрізняються від соціально-економічних проблем розвинутих країн Заходу.

Головну ланку в соціальній політиці держави займає політика формування доходів населення. Поняття “дохід” являє собою показник результатів економічної діяльності. Економічна література використовує поняття “дохід” як перевищення вартості виробленого продукту над затратами на це виробництво, а також як частину кожного класу, соціальної групи, або окремого індивідуума у виробленому продукті і привласненому ним (**факторні доходи**).

Рівень доходів членів суспільства є дуже важливим показником їх добробуту, так як визначає можливості матеріального і духовного життя людини: отримання освіти, повноцінного відпочинку, підтримання здоров'я, вирішення інших проблем. Серед факторів, які впливають безпосередньо на величину доходів населення, крім розмірів самої заробітної плати, виступає динаміка роздрібних цін, ступінь насиченості споживчого ринку товарами тощо.

Номинальний дохід (NI) – кількість грошей, отриманих окремими особами протягом певного року.

Використовуваний дохід (DI) – дохід, який може бути використаний на особисте споживання і збереження. Використовуваний дохід менший NI на суму податкових і обов'язкових платежів.

Реальний дохід (RI) – являє собою кількість товарів і послуг, які можна купити на DI протягом певного періоду, тобто з урахуванням зміни цін.

Номинальні грошові доходи населення формуються із різних джерел, серед яких є факторні доходи і трансфертні платежі. З-поміж факторних доходів основним доходом є заробітна плата (75-80% національного доходу в розвинутих країнах). Аналіз тенденцій перспективного розвитку свідчить, що цей вид доходу збереже свою провідну роль і в довгостроковій перспективі.

Суттєвий вплив на формування доходів населення справляють виплати по програмах державної допомоги. За рахунок цих джерел здійснюються пенсійне забезпечення, утримання тимчасово непрацездатних

громадян, виплата різного виду допомог (на догляд за дітьми, медичне обслуговування, малозабезпеченим сім'ям на дітей, з безробіття).

Співвідношення в доходах населення трансфертних виплат і заробітної плати відіграє важливу роль у формуванні економічної поведінки людини, її **трудової мотивації**.

Завдяки домінуючій ролі заробітної плати у формуванні загальної суми доходів населення формуються такі якості, як підприємливість, ініціатива. У випадку підвищення ролі виплат по лінії державних програм допомоги нерідко відбувається формування пасивного відношення до виробничої діяльності, **психології утриманства**. На це звертали увагу ще представники класичної школи економічної теорії (А.Сміт і Д.Рікардо).

Формування доходів населення займає надзвичайно важливе місце у соціальній політиці держави. Адже якщо економічний розвиток не супроводжується зростанням добробуту народу, то втрачаються стимули до виробничої діяльності, знижується якість робочої сили, посилюється соціальна напруга в суспільстві. Соціальна політика держави повинна мати активний характер, не зводиться тільки до заходів соціального захисту за рахунок бюджетних коштів. Держава має сприяти розширенню кола осіб, здатних до особистої відповідальності за результати власних економічних дій, тобто сприяти зменшенню кількості соціальних груп, які потребують державної допомоги. Люди повинні більше покладатися на себе, ніж на державу. Це підтверджує світовий досвід в тих країнах, які зуміли підняти рівень добробуту людей за допомогою політики, спрямованої на активацію ринкових механізмів і звільнення держави від економічно не обгрунтованих соціальних функцій.

У формуванні доходів населення помітне місце займає тіньовий сектор економіки. Особливо велика роль доходів від неформальної економіки у країнах із нерозвинутими ринковими механізмами. Більш детально про це буде йти мова у наступному питанні.

2. ДОХІД ВІД НЕФОРМАЛЬНОЇ (ТІНЬОВОЇ) ЕКОНОМІКИ

Поряд із господарською діяльністю, яка протікає в легальних умовах, у країнах із ринковою економікою і постсоціалістичних країнах існує достатньо великий сектор неформальної (тіньової) еконо-

міки. Значення цього сектору, як правило, вище у країнах із нерозвинутими ринковими механізмами. Характерним прикладом є Україна.

Через відсутність загальноприйнятого поняття “тіньова економіка” у працях вчених цей термін має різний зміст. Найбільш часто використовується таке визначення неформальної (тіньової) економіки: **тіньова економіка** являє собою сукупність неврахованих і протиправних видів економічної діяльності. Від легального тіньовий дохід відрізняється перш за все тим, що його власник не платить податків. Зайняті в неформальній (тіньовій) економіці підприємці й працівники найманої праці не надають ніяких обов’язкових відомостей офіційним органам – податковим, соціального забезпечення, статистичним з обліку зайнятості, а також уникають контактів із профспілками.

У науковій літературі більшість вчених-економістів виділяють **дві основні складові тіньової економіки**:

- 1) економічна діяльність, яка є легальною, неприхованою, але не підлягає оподаткуванню і не враховується офіційною статистикою;
- 2) протизаконна, навмисно приховувана економічна діяльність.

До першої складової найчастіше відносять дрібне виробництво в домашніх господарствах, надання послуг на непостійній основі, невеликі приробітки, прибуток з присадибних ділянок тощо, а до другої – одержання навмисно приховуваних доходів і прибутків, нелегальне виробництво товарів і надання послуг, розкрадання, шахрайство, наркобізнес та інші види кримінальної діяльності. За оцінками західних спеціалістів основна частина обороту тіньової економіки припадає на несплату податків від незабороненої економічної діяльності.

Для оцінки масштабів тіньової економіки в економічній теорії розроблено декілька підходів. **Монетарний підхід** виходить із припущення, що в неформальній економіці оплата і розрахунки ведуться готівкою. Тому головна увага приділяється співвідношенню між обсягами готівкових грошей і банківськими вкладками до запитання, питомій вазі банкнот із високим номіналом у загальному обсязі грошового обігу, а також зрушеннями в частці готівкових грошей в обігу, що повинно свідчити про зростання оплати праці “із рук в руки”.

Підхід “Палермо” заснований на міжрегіональних порівняннях фактичного споживання з величиною заявленого доходу. Порівнюючи величину розриву між цими показниками в “Палермо” (будь-яке

місце з найбільшим розповсюдженням тіньової економіки) з його величиною в більш “чесних” районах, отримують приблизну оцінку доходу від тіньової економіки.

Галузевий підхід виходить із гіпотези, що вклад деяких галузей в тіньову економіку (будівництво, ремонт, підпільне виробництво алкогольних напоїв тощо) значно вищий, ніж у всіх інших. Пропонується оцінювати тільки їх і, додавши приблизний залишок, який приходиться на інші галузі, визначити розмір “чорного” прибутку.

Вкінці 2000-х років, за деякими оцінками, у промислово розвинутих країнах на частку неформальної економіки приходилось 2-4% ВВП. Однак, в деяких країнах цей показник був значно вищим – Греція – 29%, Італія – 27%, Іспанія – 23,4%, Бельгія - 23,4%. В індустріальних країнах Заходу частка зайнятих у цьому секторі економіки досягла 3-5% економічно активного населення. У США на частку неврахованої господарської діяльності приходилось 14% ВВП, у тому числі неформальної економіки некримінального характеру – 10%, а нелегальної діяльності – 4%.

У країнах із ринковою економікою обсяг спекулятивних угод порівняно невеликий, оскільки нема механізму формування товарного дефіциту, притаманного адміністративно-командній економіці. У цих країнах у неформальній економіці широко розповсюджено виробництво різних товарів і послуг на дрібних підприємствах, часто кустарного типу, або на дому, коли виготовлені підпільно вироби низької якості видаються за продукцію всесвітньо відомих фірм. У тіньовій економіці значне число людей зайняте будівельними і ремонтними роботами, здаванням у найм приміщень, комерційним виробництвом продуктів харчування у домашньому господарстві.

У “другій” економіці зайняті різні професійні групи робітників і службовців, які поєднують офіційну роботу з діяльністю у неформальній економіці, причому значна частина отриманих ними доходів приховується від оподаткування.

“Друга” економіка отримала широке поширення в постсоціалістичних країнах, які переходять до ринку. В Угорщині і Польщі на початку 90-х років ХХ ст. доходи від неформальної економіки отримували від 50 до 70 % зайнятих у державному секторі. Для соціалістичного періоду розвитку України найхарактернішими були такі форми і методи одержання тіньових доходів:

- 1) приписки, тобто оплата роботи, яка фактично не була виконана. Особливо великих розмірів цей вид тіньових доходів набув у будівництві;
- 2) дрібні розкрадання на виробництвах (“несуни”), що набули масового характеру. На цей вид тіньових доходів значний вплив справляв існуючий дефіцит товарів і послуг в соціалістичній економіці;
- 3) значні розкрадання державних матеріальних, технічних і фінансових ресурсів;
- 4) підпільна підприємницька і виробнича діяльність (“цеховики”). На деяких підприємствах функціонували виробничі цехи, які виготовляли необліковану продукцію;
- 5) порушення в роздрібній торгівлі та громадському харчуванні;
- 6) перепродаж дефіцитних побутових товарів і продуктів харчування (спекуляція). В економіці тотального дефіциту спекуляція – об’єктивно зумовлене явище;
- 7) неофіційне надання побутових послуг. За питомою вагою лідером тіньової економіки була сфера послуг (близько 1/3 від їх загального обсягу). У побутовому обслуговуванні частка тіньової економіки сягала приблизно половини загального обсягу реалізації послуг населенню;
- 8) корупція (використання посади з метою збагачення);
- 9) кримінальний промисел.

У сучасних умовах з’явилося багато нових напрямів масштабної тіньової економічної діяльності (втратили актуальність спекуляція, “цеховики”, меншою мірою “несуни”, зросли корупція і кримінальний промисел). Великого розмаху набули операції, здійснювані на кримінальній основі при проведенні приватизації. Головними з них стали розкрадання державної власності, незаконне передання майна комерційним структурам, заниження балансової вартості приватизованих об’єктів, порушення порядку проведення конкурсів і аукціонів тощо. За оцінками спеціалістів криминогенною стала фінансово-кредитна система. Це проявилось у кінцевому використанні банківських кредитів, хабарництві пов’язаному з наданням кредитів, фіктивних трастових операціях, консультаціях щодо ухилення від податків і т.ін.

За розрахунками Світового банку вкінці 2000-х років частка неофіційної (тіньової) економіки сягала в Україні від 40 до 50 % сукупного обсягу ВВП. Експерти Світового банку вважають, що такі обсяги неофіційної економіки дозволили економіці України на початку 1990-х років ХХ ст. триматися “на плаву”. Річ у тім, що темпи падіння виробництва в нашій країні були настільки глибокими і процеси збіднення населення досягли таких величин, що деякі експерти прогнозували масове фізіологічне виснаження населення України наприкінці 1993 року. На щастя цей жакхливий прогноз не виправдався, багато в чому завдяки швидкому зростанню “другої” економіки.

До **основних причин**, які сприяли посиленню і зростанню тіньового сектора економіки в Україні на сучасному етапі, можна віднести:

1. Зміни в економіці – як інституційні так і структурні. З’являється велика кількість як малих підприємств, так і суб’єктів підприємницької діяльності, які не реєструються як юридичні особи.
2. Відбувається швидкий процес диференціації доходів фізичних осіб, зменшення платоспроможності значної кількості людей, що спонукає працездатне населення шукати додаткових доходів.
3. Недосконалість податкової системи, через яку суб’єкти господарювання можуть приховувати свої доходи.
4. Недосконалість інших інституцій, які мають створювати нормальні умови для існування та регулювання ринкових відносин. Це виражається у правовій незахищеності суб’єктів економічної діяльності від зловживань, утисків, протидії та вимагань із боку чиновників державного апарату на всіх його рівнях.
5. Відсутність стабільного і збалансованого законодавства, яке б регламентувало економічну діяльність. Перуанський економіст Ернандо де Соно з цього приводу висловився так: “У країнах третього світу правові інститути є більшою мірою не інструментом розвитку суспільства, а принциповою перешкодою такому розвитку”.

В останні роки в Україні та інших державах СНД розростання тіньової економічної діяльності досягло таких масштабів, що її неврахування призводить до **значного перекручення макроекономічних**

показників і, як наслідок, до серйозних помилок в аналізі, прогнозі та моделюванні соціально-економічних ситуацій. До тіншового сектора залучена велика кількість населення України – через позабанківський обіг готівки, вуличну і базарну торгівлю, приховане безробіття, “дику” приватизацію, ухилення від сплати податків і зборів, корупцію тощо.

Для **протидії тіншовій економічній діяльності** та її локалізації, у країнах із перехідною економікою необхідно вжити таких заходів:

- 1) здійснення комплексної податкової реформи, що передбачала б розширення оподаткованої бази, з одночасним скороченням номінальних величин податкових ставок;
- 2) реформування національної системи бухгалтерської звітності з метою її спрощення та уніфікації. В Україні цей процес по суті завершено;
- 3) створення привабливіших, ніж в інших державах, умов для інвестування й залучення фінансових ресурсів;
- 4) прийняття пакета законодавчих актів, які б посилювали захист приватної власності, комерційної та банківської таємниці, забезпечували правову захищеність підприємств;
- 5) прийняття і реалізація програми легалізації тіншових капіталів, які не мають кримінального походження (включаючи гарантії амністії для капіталів, повернутих з-за кордону);
- 6) зосередження роботи репресивного і правоохоронного апарату на локалізації організованої злочинності та кримінальних промислів, а також на захисті власності, економічних прав і життя громадян;
- 7) створення і державне фінансування мобільних науково-практичних груп для дослідження тіншової економіки в усіх її проявах.

У боротьбі з тіншовою економікою треба виходити з об’єктивної реальності та світового досвіду, який показує, що в реальних політичних, економічних і соціальних умовах **повністю подолати тіншову економіку практично неможливо**. Орієнтиром може бути лише її обмеження до рівня розвинутих країн світу, досягти якого можна тільки за умов ефективного розвитку економіки, істотного піднесення рівня життя більшої частини населення України.

3 НЕРІВНІСТЬ ДОХОДІВ. СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ І ЇЇ РОЗВИТОК

В усіх країнах світу зберігаються умови нерівності отримуваних доходів, отже, і рівнів життя різних груп населення. Причому ступінь нерівності в доходах (багатстві) набагато вища у бідних країнах, ніж у розвинутих. В економічній теорії використовується **крива Лоренца** (американський економіст і статистик (1876-1959) як показник, який відображає нерівномірність розподілу сукупного доходу суспільства між різними групами населення (рис.1)

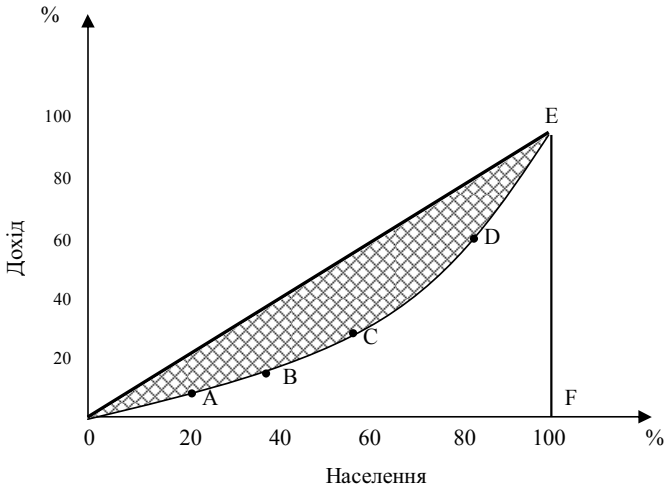

Рис.1. Крива Лоренца

По горизонталі відкладені відсоткові групи населення, а по вертикалі – відсотки доходу, отримувані цими групами. OE – бісектриса. Якщо б у розподілі доходів існувала абсолютна рівність, то 20% населення отримували б 20% від всього сукупного доходу суспільства, 40% населення – відповідно 40% доходу і т.д. Отже, лінія OE показує абсолютну рівність в розподілі доходів. Абсолютна нерівність означає, що і 20%, і 40%, і 60% і т.д. населення не отримують ніякого доходу, за виключенням однієї – останньої в ряду (лінія OF) людини, яка привласнює 100% всього доходу. Ламана лінія OE – це лінія абсолютної нерівності.

У реальності фактичний розподіл доходу показаний лінією OABDE. Чим більше відхиляється ця лінія, або **крива Лоренца**, від лінії

ОЕ, тим більша нерівність у розподілі доходів. Якщо ми поділимо заштриховану площу на площу трикутника OFE, то отримаємо показник, який відображає ступінь нерівності в розподілі доходів. Якщо площу заштрихованої ділянки графіку позначити буквою T, то можна отримати наступне відношення:

$$G = \frac{T}{OFE}, \text{ де } G - \text{показник, який вимірює ступінь нерівності в доходах.}$$

Цей показник (G) у економічній теорії називається **коефіцієнтом Джіні**, на ім'я італійського економіста і статистика Коррадо Джіні (1884-1965). Очевидно, чим більше відхилення кривої Лоренца від бісектриси, тим більша площа фігури T, і, отже, тим більше коефіцієнт Джіні буде наближатись до 1. В Україні коефіцієнт Джіні в 2000 р. становив 0,359, що характеризує нерівність розподілу доходів. В інших країнах на початку 2000-х років цей показник складав: в Японії – 0,270, Швеції – 0,291, ФРН – 0,295, США – 0,329, Бразилії – 0,565.

Одним із найбільш часто вживаних показників диференціації доходів є **децильний коефіцієнт**, який виражає співвідношення між середніми доходами 10% найбільш високооплачуваних громадян і середніми доходами 10% найменш забезпечених. У розвинутих країнах верхня межа коефіцієнту становить 7, а його наближення до 10 вважається небезпечним, тому що соціальна стабільність у країні ставиться під загрозу. В 2011 році децильний коефіцієнт становив у США – 7, у Швеції – 3, у Росії – 29, в Україні – 27.

Диференціація доходів населення породжує існування такої соціально-економічної проблеми як бідність. **Бідність** – це не лише рівень поточних доходів, а й майновий статус, спосіб життя та обумовлені цими складовими соціальна психологія і нестабільність відповідних соціальних груп. Бідність вимірюється через **прожитковий мінімум**, який встановлюється через:

- 1) використання даних про бюджет сім'ї працюючого;
- 2) враховується вартість основних предметів споживання (бідні сім'ї в високорозвинутих країнах 1/3 свого доходу використовують на харчування, в Україні – більше 50%).

Величина прожиткового мінімуму в різних країнах далеко не однакова і вона постійно змінюється. Те, що вважається бідністю для США, є багатством для країн Азії, Африки і багатьох людей України.

Різні економічні школи звертали увагу на проблему **диференціації доходів** і зокрема бідності людей. Д.Рікардо теоретично обгрунтував,

що розвиток економіки неминуче супроводжується зростанням бідності для більшості людей. Він вважав, що при обмежених у своєму зростанні соціальних благах (закон спадної віддачі) один соціальний клас здатний збільшувати споживання тільки за рахунок інших. Ці погляди поділяли всі, хто був прихильником теорії Д.Рікардо, хоча вони були помилковими. Капіталісти-підприємці вважали, що економічні реформи не покращать становища трудових мас людей і при цьому посилювали авторитетну думку Д.Рікардо. Соціалісти, враховуючи висновки Д.Рікардо, проповідували тезу, що капіталізм потрібно зруйнувати революційним шляхом. Д.Рікардо на початку XIX ст. не міг повною мірою спрогнозувати вплив на суспільне виробництво досягнень НТР і змін у структурі виробництва.

К.Маркс і Ф.Енгельс у роботі «Маніфест Комуністичної партії» висунули тезу про те, що з розвитком капіталізму «багаті стають багатшими, а бідні біднішими». Цей висновок був зроблений на основі теорії додаткової вартості й прибутку як «нетрудового» доходу капіталістів. Створювана робітниками вартість ділиться на необхідний продукт (належить працівникам) і додатковий продукт (належить капіталістам). Прагнення до наживи у капіталістів, на думку К.Маркса, безмежне. Тому з розвитком капіталізму додатковий продукт буде зростати за рахунок необхідного, що виражається у посиленні ступеня експлуатації робочої сили і погіршенні матеріального і соціального стану пролетаріату. Всупереч пророцтвам К.Маркса заробітна плата не знижувалась, а зростала, матеріальне положення робітників із розвитком капіталізму покращувалось. І взагалі, історія суспільства розвивалась не за сценарієм, написаним К.Марксом.

Чому ж існує нерівність доходів, які причини обумовлюють її? Раніше в лекціях ми вже відзначали, що ринкова система етичних норм у розподілі доходів не визнає. Характер капіталістичної економіки цілком допускає високий ступінь нерівності доходів. Але є й інші фактори, що сприяють цій нерівності.

- 1. Відмінності у власності**, які породжені отриманням спадщини, або є результатом підприємницького успіху (переважає право наслідування). Між особами, що володіють власністю, а отже, отримують дохід від неї, існує нерівність. Саме доходи від власності визначають становище домогосподарств у диференціації доходів. Право спадковості і той факт, що «багатство породжує багатство», посилює роль, яку відіграє нерівність володіння власністю у збільшенні нерівності доходів.

- 2 **Відмінності в оплаті праці**, які породжені існуванням професійної неоднорідності працюючих. Ставки заробітної плати залежно від професій дуже відрізняються. Середню заробітну плату складно визначити, як і середню людину. Керуючий автомобільною компанією може заробляти 500 тис. дол. за рік, а клерк – 8 тис. дол., сільськогосподарський робітник – 6 тис. дол., на одній фабриці кваліфікований робітник може заробляти 1000 дол. за тиждень, а некваліфікований – 300 дол. за той же час. У цілому диференціація ставок заробітної плати пояснюється взаємодією попиту і пропозиції на конкретний вид праці. Якщо пропозиція праці дуже висока, то існує тенденція до зниження рівня заробітної плати, і навпаки (більш детально про це мова буде йти в курсі мікроекономіки).
3. **Відмінності у особистих здібностях.** У різних людей різні інтелектуальні, фізичні і естетичні здібності. Деяким людям пощастило, що вони успадкували виняткові інтелектуальні здібності, які необхідні для того, щоб отримати високооплачувану роботу, здобувши ті чи інші престижні професії. На Заході поширеним є прислів'я: «Якщо ти розумний, то чому ти бідний?» Інші, яких називають «розумово відсталими», приречені на підсобні низькооплачувані роботи, або взагалі нічого не можуть заробити. Треті наділені винятковими фізичними здібностями і можуть стати високооплачуваними професійними спортсменами. Небагато людей володіє естетичним талантом, який дозволяє стати великим художником, співаком чи музикантом.
4. **Відмінності у отриманні освіти і професійної підготовки.** Люди суттєво відрізняються один від одного за рівнем отриманої освіти, професійної підготовки, а відповідно і за своїми можливостями заробляти. Частково ці можливості є результатом вільного вибору. Після закінчення школи молода людина вирішує чи стати робітником, або вступити до університету. З іншого боку, такий вибір не обов'язково добровільний: не всі мають можливість отримати освіту. Платність навчання все ширше вводиться і в Україні, але не всі мають можливість платити, а отже, й отримати освіту.

Вирішення такої гострої соціальної проблеми як бідність є одним із напрямів діяльності держави і пов'язане з підтримкою на рівні хоча б

прожиткового мінімуму тих, хто не зміг забезпечити собі краще життя, а також скороченням (економічними засобами) числа осіб, які живуть за межею бідності. У протилежному випадку зростання чисельності бідняків здатне викликати соціальну нестабільність у країні. **Скорочення чисельності бідняків** – одне з основних завдань соціальної політики держави в країнах із ринковою економікою. Однак, вирішення цього завдання є дуже складною проблемою. Наприклад, передбачалось, що у США покінчать із бідністю у 1976 році. У період президенства Л.Джонсона у 1965 році була розроблена десятирічна програма боротьби з бідністю. Але до цих пір ця країна розробляє основні заходи вирішення цієї проблеми, що наводить на висновок про те, що **повністю позбутися бідності в системі ринкової економіки практично неможливо**.

Ще півтора століття тому Алексіс де Токвіль, видатний французький діяч, учений і літератор, розробив основи соціального устрою демократичних держав. Середньому класу в цьому устрої він відводив панівну роль. На його думку, у демократичних народів завжди будуть зустрічатися дуже багаті і дуже бідні громадяни. Однак останні не становитимуть переважної більшості нації, вони нечисленні й не об'єднуються на підставі спільної ідеї про непозбутність своєї злиденності. Багаті люди також нечисленні й не володіють справжньою могутністю. За визначенням Алексіса де Токвіля, багаті люди у демократичному суспільстві пов'язані з масою громадян безліччю тасмних і міцних ниток й народ навряд чи зможе виступити проти них, не причинивши шкоди самому собі. Стратегічним завданням політики реформ в Україні є не тільки і не стільки утворення багатих верств населення взагалі, а саме забезпечення їх суспільно корисної ролі.

Сама економічна наука, залишаючись у рамках свого предмета, займається дослідженням глибини ступеня диференціації доходів населення і його впливу на поведінку людей. Однак визначення прийнятих рівнів цієї диференціації в суспільстві лежить за межами можливостей науки, бо формуються вони під впливом не тільки економічних, але і політичних, соціальних, історичних, національних, етичних й інших норм життя суспільства. Тому те, що прийнятне на думку фахівців-економістів (у рамках позитивного аналізу), не завжди відповідає етичним нормам даного суспільства, і навпаки. Крім того, потрібно враховувати фактори пов'язані з розміром сім'ї, співвідношенням кількості працюючих і утриманців в сім'ї, стан здоров'я, географічні й кліматичні умови тощо.

Із часів А.Сміта і Д.Рікардо і до сьогодні йде теоретична суперечка про те, **чи потрібно допомагати бідним людям і якою повинна бути ця допомога**. А.Сміт і Д.Рікардо вважали, що спроба держави підтримати бідних завершиться крахом. Досвід показує, що у ряді випадків спроби допомоги одній соціальній групі за рахунок іншої, приносить обом більше шкоди, ніж користі. Чим більше соціальних програм, які збільшують рівність у суспільстві, тим глибший конфлікт між рівністю і ефективністю.

Проблеми нерівності в розподілі і соціальна політика держави знову стали предметом пожвавлених теоретичних дискусій у кінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. у період неоконсервативних змін у державному регулюванні («рейганоміка», «тетчеризм»). Суть проблеми полягає в наступному. Які межі втручання держави в перерозподільчі процеси? Чи зменшується ефективність функціонування економіки в цілому із-за зростаючих масштабів трансфертних виплат – адже їх джерелом є податки? Чи не підривають все більш прогресивні податкові ставки стимулів до підприємництва? Чи сприяють багато соціальних програм зростанню верств соціальних утриманців? Американський економіст П.Хейне зауважив: дійсно, люди, які мають яхти, – багаті; люди, які копаються в смітникових ящиках, – бідні «помийники». Але, якщо будуть запроваджені нові правила, згідно з якими кожен володар яхти буде обкладатися щорічним податком 10 тис.дол., спрямованим у спеціальний фонд «помийників», і якщо кожний із «помийників» отримає право на отримання з цього фонду щорічної допомоги в 2000 дол., то швидше за все, відбудеться наступне: число володарів зареєстрованих яхт скоротиться, а число «помийників» дивовижно швидко зросте.

Надмірно **активне втручання держави** в перерозподільчі процеси, вирівнювання доходів веде до зниження ділової активності в суспільстві й скорочення ефективності виробництва в цілому. З іншого боку, скорочення ролі держави в регулюванні доходів населення веде до зростання диференціації доходів, соціальної напруги, загострення соціальних конфліктів, до падіння виробництва і зниження його ефективності. Досягнення оптимальних масштабів втручання держави в регулювання соціальних відносин у суспільстві пов'язане з вирішенням суперечності між ефективністю і соціальною справедливістю. Вибір принципів соціальної справедливості в перерозподілі доходів визначається в кожному суспільстві по-своєму, виходячи з духовних устоїв кожного з них, ви-

роблених національних стандартів, які сформувалися протягом всього попереднього історичного розвитку даної країни. Так, надзвичайно високі ставки податків, які стягуються з доходів приватних осіб і прибутків корпорацій у Швеції, є неприйнятними для США, їх введення могло б привести американську економіку до катастрофи.

У країнах із ринковою економікою застосовуються **різноманітні форми соціальної допомоги**, у тому числі різні грошові виплати, негрошові форми допомоги (наприклад, продовольчі талони), будинки для пристарілих й інше. Важливою особливістю таких систем допомоги є те, що вони функціонують на змішаній основі. Державні органи беруть участь у них головним чином через фінансування, а практична діяльність здійснюється як місцевими органами влади, так і благодійними організаціями, церквою.

При цьому необхідно відмітити, що **система соціального захисту** не визначається тільки підтримкою малозабезпечених верств населення або тих, хто не включений у суспільне виробництво (учні, пенсіонери, інваліди). Вона включає в себе захист і осіб, які беруть участь у суспільному виробництві і перш за все людей, працюючих за наймом. Здійснюється це через регламентування в законодавчій формі праці (продовжуваність робочого тижня, продовжуваність і порядок надання відпусток, охорони праці й т.ін.) і її оплати (установлення мінімальних ставок заробітної плати тощо), а також визначення прав працівників при прийнятті на роботу і звільненні. Цей бік системи соціального захисту також визначається рівнем економічного розвитку країни, співвідношенням політичних сил і рівнем суспільної свідомості.

Соціальна політика держави в ринковому господарстві повинна бути **інструментом**, який з одного боку, покликаний сприяти соціальній стабільності й пом'якшенню соціальної напруги, з іншого – ніяким чином не підривати стимулів підприємництва і високоефективної праці за наймом. Потрібно пам'ятати, що нерівність у доходах значною мірою породжується об'єктивною дією **ринкового цінового механізму**. Прагнення знищити повністю диференціацію доходів означало б намір повністю зруйнувати сам ринковий механізм.

Система соціальної допомоги, наявна сьогодні в Україні, є неефективною і потребує глибоких реформ. Держава не в змозі на належному рівні утримувати охорону здоров'я, науку, освіту, культуру, спорт і т.д. Потрібно здійснити одночасно серйозні економічні й соціальні структурні перетворення.

ТЕМА 11.

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ: ОСОБЛИВОСТІ Й ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

ПЛАН

1. Роль і особливості міжнародної торгівлі.
2. Вільна торгівля і протекціонізм. Міжнародна торгова політика.

1. РОЛЬ І ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Ця лекція, як і наступна, присвячена основним проблемам, що розглядаються у курсі міжнародної економіки. Зауважимо, що міжнародна економіка – це частина економічної теорії, яка вивчає операції між країнами в галузі купівлі товарів і послуг, фінансових потоків і переміщення факторів виробництва.

Протягом вивчення нашого курсу ми розглядали переважно закриту економіку. Але зовсім **закрита економіка** – це теоретична абстракція. В дійсності переважна більшість країн сучасного світу – це країни з відкритою економікою. **Відкрита економіка** – це країни, де всі фізичні й юридичні особи можуть без обмежень здійснювати операції на міжнародному ринку товарів і послуг.

В економічній теорії розрізняють велику і малу відкриту економіку. **Велика відкрита економіка** на відміну від малої характеризується тим, що зміни в ній впливають на економіку інших країн (наприклад, економіка США, Китаю, Японії й інших великих країн). Ці зміни можуть впливати на рівень світових цін якого-небудь товару, на світову відсоткову ставку і т.ін. **Мала відкрита економіка** приймає основні зміни світової економічної кон'юнктури як даність, на яку вплинути неможливо.

Як виміряти **відкритість економіки**? Зазвичай вона вимірюється співвідношенням суми експорту й імпорту країн (зовнішньоторговим оборотом) до ВВП (у відсотках). Чим більша ця величина, тим більш

відкритою є економіка. Показник відкритості економіки різних країн може значно відрізнятись: від 18-20% у США до 70% у Швейцарії. В Україні відкритість економіки в 2012 році складала біля 55%.

Чому існує міжнародний обмін, тобто світова торгівля товарами і послугами? Відповідь на це запитання ми знаємо з курсу політекономії. Вивчаючи тему «Товарне виробництво. Гроші» ми вели про це мову. Класики економічної теорії А.Сміт і Д.Рікардо ще в XVIII – XIX ст. вивчали проблему переваг у витратах виробництва. А.Сміт розглядав **теорію абсолютних переваг (абсолютних витрат)**. Так, якщо в країні А витрати на виробництво зерна менші, ніж у країні В, то країна В буде імпортувати зерно, у виробництві якого вона має більші витрати, а експортувати, наприклад, тканини, у виробництві яких вона володіє меншими витратами у порівнянні з країною А.

Д.Рікардо є основоположником теорії **порівняльних витрат, або порівняльних переваг**. П.Самуельсон зазначав, що якщо б теорії подібно дівчатам, могли отримувати перемогу на конкурсах краси, теорія порівняльних переваг отримала б високу оцінку, бо вона є гармонійною і логічною. Головне, на думку Д. Рікардо, не абсолютні, а відносні витрати у виробництві товарів. У його прикладах розглядаються дві країни – Португалія і Англія, в яких виробляються два товари – вино і сукно. Крім цього, у моделі Д. Рікардо існує лише один фактор виробництва – праця, тому витрати виробництва товарів вимірюються трудомісткістю (людино-годинами). Розглянемо на умовному цифровому прикладі принцип порівняльних переваг (табл.1).

Таблиця 1.

**Порівняльні переваги у виробництві товарів,
(витрати виробництва – в людино-годинах праці)**

Країна	Вино	Сукно
Португалія	80	90
Англія	120	100

Як видно з табл.1, Португалія у порівнянні з Англією має абсолютні переваги у виробництві обох товарів – трудомісткість виявляється меншою і у виробництві одиниці вина, і у виробництві одиниці сукна. Якщо виходити із принципу абсолютних переваг, здавалосьь

би, Португалія не повинна торгувати з Англією. Але за порівняльними витратами в цих країнах складається інша картина. У Португалії відносно дешевше вино, а в Англії сукно. Тому і виникає спеціалізація, або міжнародний поділ праці: країна спеціалізується на виробництві товарів, з меншими **альтернативними витратами**. Португалія повністю відмовляється від виробництва сукна, і всі людино-години витрачаються на виробництво вина. Англія повністю спеціалізується на виробництві сукна, а вино буде імпортувати з Португалії.

Таблиця 2.

Взаємовигідність обміну у відкритій економіці

Країна	Закриті ринки			Відкриті ринки		
	вино	сукно	всього	вино	сукно	всього
Португалія	80	90	170	160	-	160
Англія	120	100	220	-	200	200
Разом	200	190	390	160	200	360

Як видно з табл.2, спеціалізація і вступ обидвох країн у міжнародний обмін вигідні обом країнам. Португалія тепер виробляє дві одиниці вина, сукно вона отримує по імпорту. Англія ж виробляє дві одиниці сукна, імпортуючи вино із Португалії. У цілому це скорочує витрати виробництва в умовах відкритої економіки: 360 людино-годин, затрачених у відкритій економіці після спеціалізації, менше, ніж 390.

Д.Рікардо виходив із наступних **передумов**, або припущень, які ми повинні відмітити при розгляді цієї достатньо абстрактної моделі:

- 1) наявність лише двох країн і двох товарів;
- 2) постійні альтернативні витрати у виробництві двох товарів;
- 3) відсутність транспортних витрат;
- 4) досконала мобільність такого фактора, як праця всередині країни, і відсутність її мобільності між країнами;
- 5) наявність вільної торгівлі, тобто відсутність імпортних або експортних мит й інших обмежень у зовнішній торгівлі;
- 6) незмінність технології у виробництві товарів;
- 7) повна взаємозамінюваність ресурсів.

У реальній дійсності, припущення, якими скористався Д.Рікардо при аналізі теорії порівняльних переваг, не спрацьовують. Наприклад, припущення про відсутність транспортних витрат. Транспортні витрати – один із найважливіших факторів, який впливає на попит на товар. Чим менша частка транспортних витрат в обсязі витрат виробництва, тим більша ймовірність, що даний товар буде проданий. В дійсності ці витрати дуже різні в загальному обсязі витрат виробництва різних товарних груп.

Розширення виробництва у багатьох галузях пов'язане зі зростанням альтернативних витрат, тому випуск, наприклад, додаткової одиниці вина вимагає зростаючої відмови від виробництва сукна. Зростаючі альтернативні витрати ставлять певні межі спеціалізації у виробництві того або іншого товару, що знаходить свій прояв у дії **закону зростаючих затрат**. Суть закону полягає у тому, що якщо нам потрібно мати лише певний товар, то ми використовуємо все більше і більше ресурсів, які неефективні для його виробництва. А це неминуче веде до зростання витрат на одиницю продукції. Наприклад, якщо Бразилія має порівняльні переваги у виробництві кави, а США у виробництві пшениці, то їм і потрібно спеціалізуватись на цих виробництвах, а не слід намагатись вирощувати і пшеницю, і каву. Адже для розширення виробництва пшениці, США приходится використовувати все менш і менш придатні для цього ресурси. А це призводить до зростання витрат на одиницю продукції. **Ефект зростаючих витрат встановлює межі міжнародної спеціалізації**. По цій причині нерідко продукція, вироблена всередині країни, конкурує з аналогічною або такою ж імпоротною продукцією.

І все ж при всіх припущеннях модель порівняльних переваг Д.Рікардо і сьогодні залишається одним із **найважливіших досягнень** класичної економічної теорії, яка увійшла в її золотий фонд. Численні емпіричні перевірки моделі Рікардо показали, що світова торгівля дійсно заснована на порівняльних (а не абсолютних) перевагах у продуктивності праці при створенні того або іншого товару.

У нашій спрощеній моделі порівняльних переваг ми виходили лише із відмінностей у продуктивності одного фактора – праці. Але в дійсності для виробництва різних товарів використовуються й інші ресурси, причому в найрізноманітніших комбінаціях. Дослідження економістів більш пізнього часу дозволили розвинути теорію порівняльних переваг Д.Рікардо при уточненні і розширенні її передумов.

У найзагальніших рисах **економічну основу** міжнародної торгівлі складають дві обставини:

- 1) економічні ресурси – природні, людські, інвестиційні товари – розподілені між країнами вкрай нерівномірно, країни суттєво відрізняються забезпеченістю економічними ресурсами;
- 2) ефективне виробництво різних товарів вимагає різних технологій чи комбінацій ресурсів.

Багато держав, які мають обмежену ресурсну базу і вузький внутрішній ринок, просто не в змозі виробляти з достатньою ефективністю всі товари, необхідні для внутрішнього споживання. Але виникає запитання: як відмінності в забезпеченні країн тими або іншими ресурсами будуть позначатися на зовнішньоторгових потоках і розподілі доходів? Дослідження шведських економістів Е.Хекшера (1919 р.) і Б.Оліна (1933 р.) і були присвячені **факторній теорії зовнішньої торгівлі**. Проблема полягає в тому, що, по-перше, країни по-різному наділені факторами виробництва – не тільки працею, але і капіталом й землею, і, по-друге, у виробництві різних товарів використовується відносно більше того або іншого фактора.

Якщо країни забезпечені різними факторами виробництва відносно нерівномірно, то будуть спостерігатися відмінності у відносних цінах на фактори виробництва. Наприклад, у країні А, де існує відносно велика кількість такого фактора, як праця, заробітна плата (ціна цього фактора виробництва) виявляється відносно нижчою. У країні В, яка відносно більше наділена капіталом, виявиться нижчим відсоток (ціна) капіталу. Країни будуть спеціалізуватися в тих галузях, у структурі витрат яких відносно більше дешевого фактора і відносно менше дорогого. Таким чином, різна забезпеченість факторами виробництва викликає і відмінності в порівняльних перевагах, а напрям торгових потоків залежить від забезпеченості факторами виробництва різних країн – у цьому **суть теорії Хекшера – Оліна**.

Згідно з формулюванням Б.Оліна **міжнародний обмін – це обмін численних факторів на рідкісні**. Країна експортує товари, виробництво яких вимагає більшої кількості факторів, які є у надлишку, й імпортує товари, у виробництві яких беруть участь дефіцитні для даної країни ресурси. Але обмін факторами виробництва відбувається не безпосередньо, шляхом їх переміщення, а в непрямій формі – через

обмін експортованих і імпортованих товарів, у виробництві яких використовувались ті або інші ресурси.

Теорія Хекшера – Оліна неодноразово зазнавала численних емпіричних перевірок, у результаті яких у ній відбулись певні зміни. Найбільш відомою її модифікацією є **парадокс В.Леонтєва**. Американський учений російського походження В.Леонтєв (1906-1999) на основі розробленого ним методу міжгалузевих балансів дослідив структуру експорту й імпорту США в кінці 1940-х рр. і прийшов до парадоксального висновку: США експортували відносно більш трудомісткі, а імпортували відносно капіталоємні товари. Це і є парадокс Леонтєва, так як традиційно вважалось, що в США у вказаний період відносно надлишковим фактором є капітал, а не праця.

Як же вирішився цей парадокс? Річ у тім, що капітал і праця являють собою високоагреговані фактори виробництва. При аналізі структури виробництва доцільно було б їх дезагрегувати, тобто розукрупнити, на що звертав увагу і сам В. Леонтєв. У такому випадку ми будемо мати справу з більшою кількістю специфічних факторів. Такими факторами можуть бути висококваліфікована праця, яка вбирає в себе затрати «людського капіталу», менеджмент й ін. При новому підході до трактування факторів виробництва виходить, що США експортували наукомістку продукцію, тобто товари, у виробництві яких потрібна більш кваліфікована робоча сила. У такому випадку США справді – праценадлишкова країна, якщо під працею ми розуміємо висококваліфіковану працю американських робітників, якими США наділені відносно більше, ніж інші країни.

Подальшим розвитком факторної теорії зовнішньої торгівлі є **теорема Т. Рибчинського**. Англійський економіст польського походження Т.М.Рибчинський у середині минулого століття (1955р.) дослідив вплив економічного зростання на зовнішню торгівлю і звернув увагу на те, що швидкий розвиток одних галузей промисловості нерідко негативно впливає на інші.

Згідно з теоремою Т. Рибчинського збільшення пропозиції одного з факторів виробництва приводить до непропорційно більшого відсоткового зростання виробництва і доходів у тій галузі, для якої цей фактор використовується відносно більш інтенсивно, і до скорочення виробництва і доходів у галузі, (у якій цей фактор використовується менш інтенсивно). Таким чином, активне розширення виробництва і експорту

в одних галузях може привести до депресії або навіть падіння виробництва в інших галузях. У окремих галузях таке падіння виробництва може бути розорюючим (перевищувати вимоги від розширення виробництва і зростання в експортних галузях) і привести до деіндустріалізації.

Особливої уваги заслуговує випадок теореми Т. Рибчинського – **«голландська хвороба»**. Цим терміном називається ситуація, коли відбувається суттєва зміна багатства країни із-за зрушень у ціні природних ресурсів, якими вона наділена. Свою назву – «голландська хвороба» - описувана ситуація отримала із-за відкриття в 1960-х рр. у Голландії великих запасів природного газу в Північному морі. Розробка газових родовищ і різке зростання експорту цього виду енергоресурсів супроводжувалось падінням виробництва інших експортних товарів промисловості. Таким чином, зростання газодобувної галузі супроводжується депресією і занепадом в інших секторах економіки.

Пояснення «голландської хвороби» безпосередньо пов'язане з теоремою Т. Рибчинського. Адже розробка нових родовищ і зростання експорту природного газу відбувалися при незмінності обсягу інших факторів виробництва. Відволікання робочої сили і капіталу із інших галузей економіки привело їх до занепаду і падіння доходів зайнятих у них працівників. Однак є ще один наслідок різкого зростання пропозиції продукції добувних галузей – зміна обмінного курсу національної валюти. Річ у тім, що різке зростання експорту сировинних ресурсів (газу, нафти і т.ін.) веде до більших надходжень іноземної валюти і при інших рівних умовах до зростання обмінного курсу національної валюти. А це, в свою чергу, викликає зниження ефективності експорту інших видів товарів, особливо промислових. «Голландською хворобою» перехворіли багато країн, наприклад, Колумбія, Бразилія, Мексика, Великобританія.

На думку деяких українських і російських економістів, «голландська хвороба» прогресує і в Росії у зв'язку зі зростанням світових цін на нафту і природний газ (із 2001 р. і до сьогодні). Високий обмінний курс рубля стає перепорою для експорту продукції промислових підприємств і перш за все машинобудування. У зв'язку з впливом зрушень у пропозиції ресурсів на обмінний курс валюти «голландська хвороба» визначається як завищений в країнах-експортерах сировини обмінний курс, який підриває можливості несировинного експорту і економічного зростання.

2. ВІЛЬНА ТОРГІВЛЯ І ПРОТЕКЦІОНІЗМ. МІЖНАРОДНА ТОРГОВА ПОЛІТИКА

Починаючи з часів А.Сміта і до сьогодні у світі йде теоретична і політична боротьба з приводу того, що повинно лежати в основі міжнародної торгівлі: **вільна торгівля** (фритредерство – від англ. free trade) чи протекціонізм. **Фритредерство** передбачає проведення такої державної політики, яка ліквідує всі бар'єри на шляху іноземних товарів, послуг й іноземної валюти. **Протекціонізм** – політика захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції.

Аргументи на користь вільної торгівлі відомі давно. Так, ще в 1776 р. Адам Сміт зазначав наступне: «Основне правило кожного розсудливого голови сім'ї – ніколи не намагатися зробити дома те, що дешевше купити, ніж виробити самому. Кравець не намагається шити собі взуття, а купує його у шевця. Швець не намагається шити собі одяг, а наймає кравця. Фермер не намагається зробити ні те, ні інше, а користується послугами цих ремісників. Кожен із них знаходить вигідним для себе використати своє власне виробництво таким чином, при якому він володіє деякими перевагами перед сусідами, і купувати на частину свого продукту... все, що б йому знадобилось».

Завдяки вільній торгівлі, яка базується на принципі порівняльних переваг, світова економіка може досягнути більш ефективного розміщення ресурсів і більш високого рівня матеріального добробуту. Структура ресурсів і рівень технологічних знань кожної країни різні. Отже, кожна країна може виробляти певні товари з різними реальними витратами. Тому окремі країни повинні виробляти ті товари, витрати виробництва яких відносно нижчі витрат у інших країнах, і обмінювати товари, на яких вона спеціалізується, на продукти, витрати виробництва яких у країні вищі, ніж у інших країнах. Така політика приведе до того, що світова економіка повною мірою зможе використати **переваги географічної і людської спеціалізації**.

Протекціонізм створює бар'єри на шляху вільної торгівлі і зменшує або взагалі ліквідує вигоди від спеціалізації. Якщо країни не можуть вільно торгувати, вони повинні перемістити ресурси з ефективного (з низькими витратами) їх використання на неефективне з метою задоволення своїх різноманітних потреб.

Побічна вигода від вільної торгівлі полягає в тому, що остання **стимулює конкуренцію і обмежує монополію**. Зростаюча конкуренція іноземних фірм змушує місцеві фірми переходити до виробничих технологій із найбільш низькими витратами. Це також змушує їх використовувати нововведення, підвищувати якість продукції, застосувати нові методи виробництва, і таким чином сприяти економічному зростанню. Вільна торгівля надає можливість споживачам вибирати із більш широкого асортименту продукції. Причини, через які слід надавати перевагу вільній торгівлі, по суті ті ж, що зумовлюють необхідність стимулювання конкуренції. Тому нема нічого дивного в тому, що переважна більшість економістів оцінюють вільну торгівлю як економічно обгрунтоване явище.

Незважаючи на всю переконливість аргументів на користь вільної торгівлі, в дійсності на шляху вільної торгівлі стоїть велика кількість перепон.

- 1. Митний тариф** – це такса накладена на імпорт. Тарифна ставка являє собою певний відсоток від ціни товару. Наприклад, якщо ціна товару складає 10000 дол., а ставка тарифа рівна 10%, то митний тариф складе: $10000 \times 0,1 = 1000$ дол. Ціна імпортованого товару з урахуванням митного тарифу буде рівна $10000 + 1000 = 11000$ дол. Розрізняють заборонені і незаборонені митні тарифи. **Заборонений тариф** – це такий високий тариф, який повністю перебиває будь-який імпорт. Цей вид тарифу «руйнує» міжнародну торгівлю. **Незаборонені тарифи** – більш помітні, вони лише гальмують торгівлю. Такі тарифи породжують тенденцію зниження кількості імпортованої продукції і підвищення ціни на неї. Митні тарифи **негативно** впливають на міжнародну торгівлю: а) заохочується неефективне національне виробництво, а це веде до зростання сукупних витрат і зменшення конкурентоспроможності економіки; б) споживачі вимушені купувати менше товарів, на які накладені тарифи. Виграш, який мають національні виробники, оплачують у кінцевому рахунку споживачі; в) забезпечується зростання доходів уряду, а це свідчить про переміщення доходів із приватного сектору в державний. Доходи держави і в цьому випадку оплачуються споживачами.

2. **Квоти.** З допомогою імпортних квот встановлюються максимальні обсяги товарів, які можуть бути імпортовані за певний період часу, наприклад, за рік. Часто імпортні квоти виступають більш ефективним засобом стримування міжнародної торгівлі, ніж митні тарифи. Незважаючи на високі тарифи, певний виріб може імпортуватись у відносно великих кількостях. Низькі ж імпортні квоти повністю забороняють імпорт товару понад певної кількості. Квоти призводять до скорочення пропозиції товарів, у результаті внутрішні ціни піднімаються вище світових цін. У цьому розумінні квоти аналогічні митним тарифам.
3. **Нетарифні перепони (бар'єри).** Під нетарифними бар'єрами потрібно розуміти систему ліцензування, створення невинуватих стандартів якості продукції і її безпеки або просто бюрократичні заборони у митних процедурах. Так, Японія і європейські країни часто вимагають від імпортерів отримання ліцензій. Обмежуючи випуск ліцензій, можна ефективно обмежувати імпорт. Саме так зробила Великобританія, заборонивши імпорт вугілля. Нетарифні перепони існують і у торгівлі України і ЄС, України і США. Європейські країни, наприклад, встановлюють досить жорсткі санітарні норми на імпорт продовольства, сільськогосподарської продукції і т.ін.
4. **Добровільні експортні обмеження.** Цей вид нетарифних обмежень являє собою різновидність квоти з тією лише різницею, що вона вводиться іноземною державою на експорт своїх товарів. Найбільш відомим прикладом добровільного обмеження експорту є угода між США і Японією, досягнута в 1970-х роках. Тоді Японія під тиском уряду США погодилась на добровільне обмеження експорту, але слово «добровільне» у даному випадку носить дуже умовний характер. При відмові від цієї форми обмеження експорту своїх автомобілей Японія могла зіштовхнутися з іншими, більш серйозними, обмеженнями свого експорту. У торгових відносинах України і Росії в 2000-х рр. використовувалась ця форма обмеження експорту. Це стосувалось, наприклад, таких товарів українського експорту як сільськогосподарська продукція, метали, труби великого діаметру і т.ін.

Із часів зародження капіталізму практично завжди існували різні форми державного захисту національних інтересів у боротьбі на світових ринках. У XV-XVIII ст., коли однією з основних економічних теорій виступав меркантилізм, держава всіляко стимулювала експорт і стримувала імпорт товарів, тобто притримувалась жорсткого протекціонізму (захисту) власної промисловості шляхом введення високих митних тарифів, державної монополії на торгівлю певними видами товарів.

Але протекціонізм неминуче веде до **скорочення** зовнішньої торгівлі, до **самоізоляції**. Тому в період промислового перевороту країни поступово переходять до політики вільної торгівлі (фритредерства). Основою такої господарської політики стала теорія порівняльних витрат Д.Рікардо. Саме Великобританія змогла на цих позиціях завоювати нові ринки і вийти на передові позиції у світовій економіці. Пізніше й інші країни поступово перейшли на позиції фритредерства. Лібералізація зовнішньої торгівлі є більш вигідною як для кожної із країн, так і для всього світового співтовариства.

Однак нестійкість у світовій торгівлі, світові економічні кризи заставляють країни в XX-XXI столітті знову відроджувати політику торгового протекціонізму, що означає відхід від лібералізації на світовому ринку і приводить до порушення усталених торгових відносин.

Сучасний протекціонізм, так само, як і класичний, означає прагнення держав забезпечити найкращі умови для виробників своїх країн на внутрішньому ринку і захистити їх від конкуренції імпортерів. Протекціонізм як теоретична концепція і різновидність зовнішньоторгової політики заснований на доказах про існування збитків суспільного добробуту в результаті відкриття ринків і розвитку вільної торгівлі. Слід відмітити, що докази на захист стратегії протекціонізму частіше всього виявляються доказами на захист вітчизняних виробників, а не суспільства в цілому.

Розглянемо найбільш відомі (але далеко не всі) аргументи прихильників протекціонізму і приведемо контраргументи.

- 1. Протекціонізм збільшує внутрішню зайнятість.** Лозунг «Спасайте робочі місця!», який використовується на захист митних тарифів, стає все більш модним у міру того, як економіка наближається до спаду. Але така політика має серйозні дефекти.

Збільшення імпорту призводить до скорочення деякої кількості робочих місць, але в той же час створюються нові робочі місця (наприклад, торгівля імпортованими товарами).

Всі країни не можуть одночасно добитись успіху при введенні імпортованих обмежень. Експорт однієї країни є імпортом для другої. Введення тарифів і імпортованих квот із метою досягнення повної зайнятості у країні називається політикою «розорення сусіда». З її допомогою внутрішні проблеми країни вирішуються за рахунок розорення торгових партнерів.

Країни, які постраждали від тарифів і квот, цілком імовірно, організують дії у відповідь, викликаючи нове підвищення торгових бар'єрів, що кінець кінцем призведе до того, що всім країнам стане гірше. Така політика сприяє скороченню міжнародної торгівлі й появі тенденції до зниження рівня доходів і зайнятості у всіх країнах.

І останнє. У довгостроковому періоді перевищення експорту над імпортом в якості засобу стимулювання внутрішньої зайнятості приречено на невдачу. Для того щоб експортувати, країна повинна імпортувати. Наприклад, через американський імпорт іноземні держави заробляють долари, на які вони купують товари американського експорту.

2. Захист нових (молодих) галузей. Такий захист скорочує існування неправильного розміщення світових ресурсів, яке історично сформувалось із-за відмінностей у рівнях економічного розвитку різних країн.

Хоча така позиція логічно правильна, необхідно зробити наступні застереження. По-перше, подібні аргументи не мають відношення до індустриально розвинутих країн. По-друге, складно визначити ті конкретні галузі, які під захистом тарифу зможуть розвинути настільки, щоб стати конкурентоспроможними на світовому ринку. Такий захист не гарантує кінцевого успіху. Достатньо згадати, що українські автомобілебудівні підприємства під захистом імпортованого тарифу не стали більш конкурентоспроможними на світовому ринку. Наслідками реалізації подібних заходів можуть бути тільки зростання контрабанди і корупція в органах митного контролю. По-третє, існують інші методи стимулювання вітчизняного виробництва, наприклад надання субсидій виробникам. На відміну від тарифів вони не чинять прямого негативного впливу на ринкові ціни товарів і на обсяг внутрішнього споживання. Недолік субсидій полягає в тому, що вони не поповню-

ють державний бюджет, так як тарифи, а навпаки, вимагають додаткових витрат державного бюджету.

3. Імпорт більш дешевих товарів свідчить про те, що іноземні країни використовують **відносно дешеву працю** своїх робітників і розорюють тим самим вітчизняних виробників. Наприклад, низька заробітна плата китайських робітників, зайнятих у текстильній промисловості, в порівнянні з американськими є причиною низьких цін на експортовані в США текстильні товари і підриває аналогічну галузь американської економіки. Американські виробники в галузі, які конкурують з імпортом, несуть збитки, робочі місця скорочуються. Низька заробітна плата українських робітників є причиною непоодиноких звинувачень вітчизняного бізнесу в нечесній конкуренції у міжнародній торгівлі.

Конкурентом може бути і дешева іноземна праця. Це не підступи іноземців, а наслідок відносних переваг. Якщо ввести протекціоніські заходи, то ми повинні визнати, що відмовляємося від переваг спеціалізації і міжнародного поділу праці. Звичайно, у такому випадку певна частка вітчизняної праці може використовуватись у виробництві товарів, які, згідно з теорією порівняльних переваг, повинні були б вироблятися за кордоном. Погляди прихильників вільної торгівлі зводяться до наступного твердження: якщо вітчизняна галузь втратила порівняльні переваги, то вона повинна бути згорнута.

4. **Тариф – важливе джерело доходів державного бюджету.** Як правило, цей аргумент висувається представниками слабо-розвинутих країн і країн із перехідною економікою. Дійсно, в Україні доходи від митних тарифів у 2012 р. склали більше 20% доходів зведеного бюджету. Цей показник є вищим, ніж у промислово розвинутих країнах, де основним джерелом бюджетних доходів є індустріальні прибуткові податки, а частка податків на зовнішню торгівлю не перевищує 2-3% дохідної частини державного бюджету;

Звичайно, необхідно погодитись із тим, що в умовах нездатності держави ефективно виконувати свої функції, в тому числі справляти податки, збирати імпорتنі або експортні мита набагато легше. Проте багато економістів підкреслюють, що тариф як інструмент бюджетних доходів може бути виправданим лише для слабо-розвинутих країн.

5. Одним з доказів на захист протекціонізму є **концепція провалів, або фіаско, ринку**, відома нам із попередніх тем. Так, ринки праці й капіталу – недосконалі. Достатньо згадати про фрикційне і структурне безробіття – трудові ресурси перетікають із однієї галузі в іншу не миттєво, а з відомим лагом (часом). Небезпека серйозних соціальних конфліктів перешкоджає проведенню політики вільної торгівлі й взагалі повного відкриття ринків. Державне втручання, тобто захист від іноземної конкуренції, може збільшити суспільний добробут, нейтралізуючи наслідки провалів ринку.

На наведені вище докази прихильники вільної торгівлі відповідають таким чином: насамперед внутрішні дефекти ринку вимагають удосконалення внутрішньої, а не зовнішньоторгової політики. Як зазначалось вище, краще було б надавати субсидії виробникам у галузях, які конкурують із імпортом, ніж вводити імпортні тарифи. Адже тоді б ціна для споживача не виросла і, отже, не вплинула негативно на його добробут. Прихильники вільної торгівлі підкреслюють, що якщо внутрішня державна політика викликає дорогі побічні ефекти (фіаско держави), то використання заходів зовнішньоторгової політики (введення імпортних тарифів, імпортних квот і т.ін.) майже напевно є результатом погіршень.

6. **Захист від демпінгу.** Вважається, що тарифи необхідні також для захисту вітчизняних фірм від іноземних виробників, які збувають на внутрішньому ринку свою продукцію за заниженими цінами. Існують дві причини зацікавленості іноземних фірм у демпінгових цінах. По-перше, ці фірми можуть використати демпінг для розорення іноземних конкурентів, захоплення монопольного положення і послідовного підвищення цін. По-друге, демпінг може бути складною формою цінової дискримінації - призначення різних цін різним клієнтам. Із метою максимізації своїх прибутків іноземний продавець може прийняти рішення про реалізацію своєї продукції за високими цінами на монополізованому внутрішньому ринку і скинення надлишкової продукції за низькими цінами на ринках інших країн.

У більшості країн світу демпінг заборонений. У тих випадках, коли демпінг має місце і наносить шкоду вітчизняним виробникам,

уряд вводить «антидемпінгові мита» на відповідні товари. Однак у порівнянні з загальним світовим обсягом реалізованої за кордоном продукції, зареєстрованих випадків використання демпінгу не так багато. Тому демпінг не є виправданням для існування широко розповсюджених, постійно діючих тарифів. Те, що розцінено на перший погляд як демпінг, насправді може являти собою результат дії принципу порівняльних переваг. **Демпінг може бути засобом обмеження нормальної торгівлі.**

Аргументів на користь протекціонізму багато, але вони мало обґрунтовані. Дослідження слаборозвинутих країн у переважній більшості випадків показують, що ті країни, які для захисту своїх національних галузей покладалися на імпорتنі обмеження, задовольнялись більш повільним зростанням економіки порівняно з тими країнами, які проводили більш відкриту економічну політику. Наприклад, після розпаду СРСР країни Балтії проводили більш відкриту економічну політику, ніж Україна. Економічні досягнення цих країн значно вагоміші, ніж нашої держави.

Сучасна міжнародна торгова політика є суперечливою. З одного боку, спостерігаються протекціоніські дії з боку окремих держав, або блоків, що знаходять свій прояв у розв'язанні так званих «торгових війн». В останні роки такі «війни» неодноразово виникали між США і ЄС, США і Японією, ЄС і Китаєм. На регіональному рівні - між Україною і Росією. З іншого боку, у світі набирають сили економічні тенденції, пов'язані з лібералізацією зовнішньої торгівлі. У 1947 році 23 країнами світу було підписано **Генеральну угоду про тарифи і торгівлю (ГАТТ)**. ГАТТ заснований на трьох кардинальних принципах: 1) рівний, недискримінаційний режим для всіх країн-учасниць; 2) зниження митних тарифів шляхом проведення багатосторонніх переговорів; 3) ліквідація імпорتنих квот. Із січня 1995 р. ГАТТ перейменоване у **СОТ (Світова організація торгівлі)**. СОТ налічує більше 150 країн світу (90% всієї світової торгівлі). 16 травня 2008 року Україна набула офіційного членства у Світовій організації торгівлі.

Важливим зрушенням у бік лібералізації зовнішньої торгівлі стала **економічна інтеграція** - об'єднання ринків двох і більше країн у зону вільної торгівлі. Прикладами економічної інтеграції є Європейське економічне співтовариство (ЄЕС), Америко-канадська угода про вільну торгівлю й інші.

Найбільш відомим прикладом економічної інтеграції є Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) або, як його часто називають, «Спільний ринок». Виникнув у 1958 р., ЄЕС на початку 2013 р. включав 27 європейських країн. Мотиви, які привели до створення «Спільного ринку», мали як політичний, так і економічний характер. Основним економічним мотивом було прагнення країн-учасниць до отримання переваг від вільної торгівлі. Інтеграція створює масові ринки, які необхідні для досягнення галузями країн «Спільного ринку» економії на масштабах виробництва. Більш ефективне виробництво, яке характерне для великомасштабних ринків, дає можливість галузям промисловості європейських країн досягнути більш низьких витрат, які історично були недосяжні в умовах вузьких відособлених ринків.

За роки існування ЄС були реалізовані досить **вагомі цілі**: 1) відміна мит і імпорتنних квот на всі товари, якими торгують між собою країни-учасниці; 2) встановлення загальної системи митних тарифів для всіх товарів, отриманих із країн, які не входять в «Спільний ринок»; 3) досягнення вільного руху капіталу і робочої сили в рамках ЄС (для нових країн ЄС ця ціль повною мірою не досягнута); 4) створення єдиного валютного союзу – з 1 січня 1999 р. введена спільна грошова одиниця євро (безготівкові розрахунки), з 1 січня 2002 р. – готівкові. Євро розглядається у світі як новий резервний актив, який послаблює монопольне становище долара; 5) розроблена загальна політика з деяких економічних аспектів, які передбачають взаємний інтерес, наприклад у сільському господарстві, транспорті й інших галузях.

І, як висновок, відмітимо, що економісти-теоретики прийшли до єдиної думки, що вигоди, які отримують захищені галузі від введення торгових бар'єрів, досягаються ціною значно більших втрат для економіки в цілому. Протекціонізм завжди більш вигідний виробникам, які конкурують з імпортом, ніж експортним галузям країни. Ось чому, як правило, експортери виступають за вільну торгівлю, а вітчизняні виробники – за протекціонізм. Процвітання і економічний добробут окремих країн, і світового співтовариства в цілому, можливий тільки на шляху вільної торгівлі.

ТЕМА 12.

ВАЛЮТНІ КУРСИ І ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС КРАЇНИ

ПЛАН

1. Фінансування міжнародної торгівлі. Платіжний баланс країни.
2. Валютні курси і коректування платіжного балансу.

1. ФІНАНСУВАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ. ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС КРАЇНИ

Розглядувана тема є продовженням попередньої. Нас цікавить, як здійснюються валютні або фінансові аспекти міжнародної торгівлі?

Основна риса, яка відрізняє **міжнародні платежі** від внутрішніх, є використання двох різних національних валют. Проблема платежів між країнами вирішується з допомогою валютних ринків, де одна валюта може використовуватись для купівлі іншої. Ці ринки підтримуються провідними банками світу і сприяють міжнародному експорту й імпорту.

Механізм проведення **міжнародних торгових розрахунків** виглядає наступним чином. Наприклад, американська фірма вирішила продати комп'ютери британській фірмі на 60 тис. дол. Припустимо, що обмінний курс, тобто курс або ціна, за якою фунт обмінюється на долари, і навпаки, складає 2 дол. за 1 фунт стерлінгів. Це означає, що британський імпортер повинен заплатити 30 тис. фунтів стерлінгів американському експортеру. Британський покупець знімає з поточного рахунку, наприклад, лондонського банку 30 тис.ф.ст. і висилає чек на цю суму американському експортеру. Однак складність полягає в тому, що американська експортна фірма повинна заплатити своїм службовцям і постачальникам матеріалів, а також податки в доларах, а не фунтах. Тому експортер продає чек на 30 тис.ф.ст. (або грошо-

вий переказ лондонського банку) якому-небудь великому американському банку, який є ділером з іноземної валюти. Американській фірмі, наприклад, в нью-йоркському банку відкривається рахунок на 60 тис.дол. у обмін на чек на суму в 30 тис.фунтів стерлінгів. Потім нью-йоркський банк 30 тис.ф.ст. депонує в лондонському банку-кореспонденті для подальшого продажу.

Але виникає питання: чому американські банки поступаються доларами в обмін на фунти стерлінгів? Як видно з наведеного вище прикладу, нью-йоркський банк є ділером з операцій із іноземною валютою; він займається скуповуванням – за комісійні – і, навпаки, продажем – теж за комісійні – фунтів за долари.

Таким чином, міжнародні торгові операції породжують необхідність використання в обміні різних іноземних валют, які обслуговують експортно-імпортні операції. Експортні операції породжують попит на валюту даної країни за рубежом, а необхідність задоволення цього попиту викликає, у свою чергу, пропозицію іноземної валюти. Експорт збільшує величину пропозиції іноземної валюти у даній країні. Імпортні операції створюють попит на іноземну валюту. Задоволення цього попиту скорочує запаси іноземної валюти у комерційних банках країни-імпортера і збільшує її в банках країни-експортера. **У широкому розумінні експорт будь-якої країни фінансує, або «оплачує» її імпорт.**

Хоч сам аналіз має відношення до експорту й імпорту товарів, у реальному житті постійно виникає потреба в попиті і пропозиції іноземної валюти. В кожній країні юридичним і фізичним особам потрібна іноземна валюта не тільки для фінансування імпорту, але і для купівлі страхових і транспортних послуг в інших країнах, для проведення відпусток за кордоном, для виплати дивідендів і відсотків з іноземних інвестицій, для здійснення фінансових інвестицій і капіталовкладень у інших країнах і т.ін.

Усі міжнародні торгові і фінансові операції знаходять відображення у платіжному балансі країни. **Платіжний баланс** – це співвідношення суми платежів, здійснених країною за кордон за певний період часу (рік, квартал, місяць). Якщо країна отримала із-за кордону платежів на більшу суму, ніж виплатила, платіжний баланс є активним, якщо навпаки – пасивним.

Термін «платіжний баланс» вперше був застосований у 1767 році шотландським економістом-меркантилістом Джеймсом Стю-

артом у роботі «Дослідження з принципів політичної економії». Зовнішня торгівля в ті часи опосередковувалась рухом золота, тому меркантилісти ототожнювали платіжний баланс із сальдо зовнішньої торгівлі. Зміст поняття «платіжний баланс» зазнав еволюційних змін.

Першу офіційну публікацію платіжного балансу було здійснено в США. У 1923 р. Міністерство торгівлі США підготувало платіжний баланс за 1922 рік. Сьогодні розробка методології складання платіжного балансу належить до компетенції **Міжнародного валютного фонду** і визначається міжнародним стандартом – «Рекомендації зі складання платіжного балансу», який час від часу оновлюється, переробляється і періодично публікується у виданнях МВФ. Останнє п'яте видання Рекомендацій опубліковане у 1993 році.

Повна схема складання платіжного балансу, яка рекомендована МВФ, містить 112 статей (так зване детальне надання відомостей про операції, detailed presentation: transaction data). Укрупнена схема (так зване агреговане надання відомостей про операції, aggregated presentation: transaction data) зводить ці статті в укрупнені, об'єднуючи їх, у сім блоків (груп). Навіть укрупнена схема складання платіжного балансу достатньо складна. Вона стане для нас більш зрозумілою, якщо розбити її на **три частини: 1) рахунки поточних операцій; 2) рахунки руху капіталів; 3) офіційні резерви.**

Розглянемо роль цих складових на прикладі платіжного балансу США за 1987 р. (млрд.дол.). Рік у даному випадку значення не має. Нас цікавить форма складання платіжного балансу.

РАХУНКИ ПОТОЧНИХ ОПЕРАЦІЙ

1. Товарний експорт США	... + 251
2. Товарний імпорт США	... – 410
3. Сальдо балансу зовнішньої торгівлі	... – 159
4. Експорт послуг із США	... + 70
5. Імпорт послуг в США	... – 72
6. Сальдо балансу товарів і послуг	... – 161
7. Чисті доходи від інвестицій	... + 14
8. Чисті грошові перекази	... – 14
9. Сальдо балансу поточних операцій	... – 161

РАХУНКИ РУХУ КАПІТАЛІВ

1. Приплив капіталу в США	... + 180
2. Відплив капіталу із США	... – 74
3. Баланс руху капіталів	... + 106
4. Баланс поточних операцій і руху капіталів	... – 55
5. Офіційні резерви	... + 55
Офіційний зведений підсумок	0

При аналізі платіжного балансу країни в першу чергу розглядається баланс по поточних операцій. Адже саме цей блок охоплює зовнішню торгівлю товарами і послугами, яка продовжує залишатись головною формою зовнішньоекономічних зв'язків у світі. **Торговий баланс** показує різницю між товарним експортом країни і її товарним імпортом. Якщо імпорту перевищує експорт, то утворюється зовнішньоторговий дефіцит або **від'ємне сальдо** до торгового балансу (159 млрд.дол.), і навпаки.

Експорт послуг (п.4) включає надання транспортних, страхових, туристичних і брокерських послуг резидентам іноземних держав. Зараз понад 30% зайнятих у світі припадає на сферу послуг. У промислово розвинутих країнах – 50-70%. Найбільшими статтями залишаються транспортні послуги (насамперед морські перевезення) та іноземний туризм. На ці статті припадає 50-60% платежів за всі міжнародні послуги.

Пункт 7 – **чисті доходи від інвестицій** – являє собою надлишок платежів по процентах і дивідендах, здійснених іноземцями на вкладений за кордоном американський капітал, над тим, що американці виплатили по процентах і дивідендах на іноземний капітал, інвестований у США. Чисті доходи від інвестицій склали 14 млрд. дол. у іноземній валюті.

Пункт 8 відображає **чисті перекази** як приватних, так і державних коштів із США в інші країни світу. Сюди входить американська іноземна допомога, пенсії американських громадян, проживаючих за кордоном, грошові перекази емігрантів родичам, які проживають за кордоном. Ці перекази зменшують запас іноземної валюти в країні.

Сумуючи всі операції поточних рахунків, ми бачимо, що імпорнтні операції (п.2,5 і 8) створили попит на більший обсяг іноземної валюти, ніж змогли забезпечити експортні операції (п.1,4 і 7) на 161 млрд.дол.

Рахунки руху капіталів відображають потоки капіталу, які пов'язані з купівлею або продажем матеріальних і фінансових активів, що мали місце у певному році. Наприклад, японські «Хонда» або «Нісан» купують підприємства в США або інших країн, арабські шейхи та олігархи з Росії і України купують акції американських компаній. Такі операції, пов'язані з продажем активів, збільшують запаси іноземної валюти у країни-продавця. Тому вони є статтями приходу і помічаються знаком плюс. США експортують акції й облигації і таким чином добувають собі іноземну валюту (п.10=180 млрд.дол.). І навпаки, купівля закордонних матеріальних і фінансових активів зменшує запаси іноземної валюти даної країни і позначається знаком мінус.

Баланс поточних операцій і баланс руху капіталів взаємопов'язані. Дефіцит балансу поточних операцій вказує на те, що експорт товарів і послуг даної країни недостатній для оплати імпорту товарів і послуг. Як здійснити фінансування цього дефіциту? У такому випадку країна або бере кошти у борг за кордоном або продає іноземцям частину своїх активів. Тут держава діє на рівні логіки окремої людини. Якщо ваші витрати перевищують доходи, то ви берете кошти у борг (у банку, друзів, знайомих) або продаєте деякі особисті активи – машину, квартиру, або фінансові – акції, облигації.

Держава, яка продає активи або отримує позики збільшує свої борги. Актив балансу руху капіталів і кредитів, які склали 106 млрд. дол. (п.12), вказує на те, що США «продали»нерухомість (будівлі, сільськогосподарські землі) і отримали по всьому світу позики у тому обсязі, який необхідний для фінансування дефіциту поточного платіжного балансу, рівного 161 млрд. дол.

Дефіцит платіжного балансу поточних операцій фінансується в основному чистим притоком капіталу на рахунки руху капіталів. І навпаки, актив поточного платіжного балансу країни супроводжується чистим відтоком капіталу по балансу руху капіталів і кредитів. В останньому випадку надлишкові засоби поточного платіжного балансу будуть використані для купівлі нерухомості або наданні позики іншим країнам світу.

Центральні банки різних країн тримають велику кількість іноземної валюти, яка називається **офіційними резервами**, і які використовуються для врегулювання незбалансованості платіжного балансу поточних операцій і руху капіталів. У нашому прикладі, США на міжнародній торгівлі і фінансових операціях мали чистий дефіцит у

розмірі 55 млрд. дол., який покривається валютою, що знаходиться у розпорядженні центрального банку.

Всі три складові частини платіжного балансу – рахунки поточних операцій, руху капіталів і офіційні резерви – повинні у сумі скласти 0. Якщо дефіцит балансу поточних операцій менше активу балансу руху капіталів, то запаси іноземної валюти у центральному банку збільшуються. Скорочення офіційних резервів показує масштаби **дефіциту платіжного балансу** країни (сальдо поточних операцій і руху капіталів). Зростання офіційних резервів показує величину **активного сальдо платіжного балансу**.

Міжнародна статистика свідчить, що платіжні баланси країн світу постійно знаходяться в нерівновазі, тобто сальдо поточних операцій і сальдо підсумкового балансу не рівні нулю і тому балансуються рухом капіталів і державними валютними резервами. Нерівновага платіжних балансів стала характерною рисою сучасного економічного життя. У другій половині XX – початку XXI ст. темпи зростання світової економіки були, напевне, рекордними за всю історію людства. На цьому фоні нерівномірність економічного розвитку окремих країн стала проявлятися більш чітко. Так, посилення позицій Японії і Німеччини в світовій економіці супроводжується позитивним сальдо поточного платіжного балансу цих країн. Інакше кажучи, різке порушення рівноваги в світовій економіці викликає різку нерівновагу в платіжних балансах.

Нерівновага платіжного балансу країни викликає ряд наслідків для її економіки. Стабільно позитивне сальдо балансу поточних операцій зміцнює позиції національної валюти і одночасно дозволяє мати стійку фінансову базу для вивозу капіталу із країни. Стабільний дефіцит платіжного балансу послаблює позиції національної економіки і підштовхує країну до все більшого залучення іноземного капіталу. Якщо подібний приплив капіталу здійснюється не через довгострокові підприємницькі інвестиції (прямі й портфельні), а через довгострокові державні й приватні банківські позики, то це веде до швидкого збільшення зовнішнього боргу країни і виплат по ньому. Країна починає жити в кредит.

Сильні коливання сальдо балансу поточних операцій (у той чи інший бік) викликають несприятливі для країни наслідки. Так, різке збільшення позитивного сальдо створює базу для швидкого зростання грошової маси і, отже, стимулює інфляцію, а різке збільшення негативного сальдо викликає «обвальне» падіння обмінного курсу, що вносить

хаос у зовнішньоекономічні операції країни. Тому коли мова йде про рівновагу платіжного балансу, то в центрі уваги опиняється перш за все дефіцит поточного платіжного балансу і сильні коливання його сальдо.

Таким чином, **не можна однозначно стверджувати, що дефіцит це завжди негативне явище для економіки, а активний платіжний баланс – позитивне.** Наприклад, великий дефіцит у товарній торгівлі можна розглядати як негативне явище – виробники, можливо, втрачають конкурентноздатність на світових ринках, виникають труднощі з реалізацією товарів за кордоном і т.ін. З іншого боку, торговий дефіцит не є несприятливим із точки зору споживачів, які отримують більше товарів за рахунок імпорту.

Бажаність **активу або дефіциту** платіжного балансу залежить від: 1) обставин, які викликають їх; 2) стійкості протягом певного часу. Офіційні резерви будь-якої країни обмежені. Тому стійкі або тривалі дефіцити платіжних балансів, які повинні фінансуватися за рахунок цих резервів, неминуче призведуть до їх вичерпання. У цьому випадку країні прийдеться здійснювати заходи для коректування платіжного балансу (перебудова народного господарства на макрорівні, використання торгових бар'єрів і т.ін.).

Існує декілька основних методів **державного впливу** на стан платіжного балансу. Перший – це **прямий контроль**, включаючи регламентацію імпорту (через кількісні обмеження, наприклад), митні й інші збори, заборона або обмеження на переказ за кордон доходів з іноземних інвестицій і грошових трансфертів приватних осіб, різке скорочення безоплатної допомоги, вивозу короткострокового і довгострокового капіталу й ін. Подібні заходи прямого контролю часто викликають труднощі для багатьох фірм країни і, відповідно, сприймаються вороже.

У короткостроковому плані прямий контроль дає позитивний ефект. У довгостроковому періоді ефект від цих заходів суперечливий, так як створюються «тепличі умови» для місцевих виробників, понижується інтерес іноземних інвесторів до країни із-за заборони на переказ їх доходів, виникають труднощі з залученням іноземних спеціалістів, створюються перешкоди для розширення за кордоном бізнесових структур вітчизняних експортерів.

Але ж не викликає ворожості, а навпаки вітається вітчизняними фірмами такий прямий захід, як **субсидування експорту**. Однак цей захід дорогий, і тому його використання часто пов'язане зі станом

бюджету країни. Так, навряд чи стан державного бюджету України дозволить їй у найближчому майбутньому субсидувати експорт (щонайменше – активний).

Другий метод державного впливу – **дефляція** (тобто боротьба з інфляцією), яка націлена на вирішення внутрішньоекономічних завдань, але в якості ефекту покращує і стан платіжного балансу. Вважається, що традиційні для дефляційної політики наслідки – зниження обсягу виробництва, інвестицій і доходів – ведуть до скорочення імпорту і зростання резервних можливостей для нарощування експорту. Звичайне для дефляції підвищення облікової ставки стимулює залучення в країну короткострокового капіталу, що покращує показники платіжного балансу.

Однак є й інша точка зору: дефляція зменшує експорт і веде до зростання імпорту. При дефляції підвищується обмінний курс національної валюти, що збільшує можливості імпортерів. Для експортерів високий курс їх національної валюти означає, що вони при обміні експортної виручки отримують менше національної валюти, а це аж ніяк не стимулює налагодження експорту.

Третій важіль впливу держави на платіжний баланс – зміни валютного курсу. Але про це буде йти мова у наступному питанні.

2. ВАЛЮТНІ КУРСИ КОРЕКТУВАННЯ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ

На стійкість дефіциту або активу платіжного балансу впливає система валютних курсів. Існують два полярно протилежні варіанти систем валютних курсів: 1) система гнучких або плаваючих валютних курсів, при якій курси обміну національних валют визначаються попитом і пропозицією; 2) система жорстко фіксованих валютних курсів, при якій змінам валютних курсів у результаті коливання попиту і пропозиції перешкоджають державне втручання у функціонування ринків іноземних валют або інші механізми.

Валютний курс, який встановлюється вільними ринковими силами, може змінюватись і дійсно часто змінюється. Якщо ціна фунта ст. у доларах збільшується, наприклад, піднімається з 2 дол. за 1 ф.ст. до 3 дол., то вважається, що вартість долара понизилась, або долар

знецінився по відношенню до фунта. І навпаки, ф.ст. по відношенню до долара став більш дорогим.

На зміну валютних курсів впливають різноманітні фактори.

- 1. Зміни у смаках споживачів.** Будь-які зміни в смаках або уподобаннях споживачів до виробів іншої країни змінюють попит або пропозицію на валюту цієї країни, а також змінюють її валютний курс. Наприклад, якщо технологічні досягнення американців у виробництві комп'ютерів роблять їх техніку привабливішою для британських споживачів і промисловості, то вони, купуючи більше американських комп'ютерів, поставляють більше фунтів ст.на валютні ринки, і курс долара підвищиться.
- 2. Відносні зміни в доходах.** Якщо зростання національного доходу однієї країни випереджує зростання цього показника в інших країнах, то курс її валюти, очевидно, знизиться. Імпорт країни знаходиться у прямій залежності від рівня її доходу. Наприклад, у міру підвищення доходів в Україні українські споживачі будуть купувати більше вітчизняних і іноземних товарів. Якщо економіка України швидко розширюється, а російська економіка стагує, то український імпорт російських товарів, а отже, попит в Україні на рублі буде зростати. Ціна рубля в грн. буде підвищуватись, що означає знецінення гривні.
- 3. Відносна зміна цін.** Якщо рівень внутрішніх цін в Україні швидко зростає, а в Росії залишається незмінним, то український споживач буде шукати відносно дешеві російські товари (ефект імпортних закупок), тим самим збільшуючи попит на рублі. І навпаки, російські споживачі будуть схильні купувати українські товари, знижуючи пропозицію рублів. Це сполучення зростання попиту і падіння пропозиції рублів викликає знецінення гривні.
- 4. Відносні реальні відсоткові ставки.** Наприклад, якщо в США реальні відсоткові ставки піднімаються вище, ніж в інших країнах, то це призводить до вкладень фінансових засобів у кредитно-фінансові установи США. Це збільшення попиту на американські фінансові активи означає розширення пропозиції інших валют, і тому вартість (курс) долара зростає.
- 5. Спекуляція,** яка пов'язана з очікуванням зміни курсів валют. Припустимо, що відбудуться певні зміни в економіці США і Англії. Очікується, що американська економіка: а) буде роз-

виватися швидше, ніж англійська; б) стикається з більш сильною інфляцією, ніж в Англії; в) буде мати більш нижчі реальні відсоткові ставки, ніж в Англії. Ці прогнози дозволяють передбачити, що у майбутньому курс долара понизиться, а курс фунта ст., навпаки, підвищиться. Отже, власники доларів будуть переводити їх у фунти ст., тим самим збільшуючи попит на фунти. Цей обмін, безумовно, викликає пониження курсу долара і підвищення курсу фунтів ст.

Прихильники системи гнучких валютних курсів вважають, що вільне коливання валютних курсів, реагуючи на зрушення в попиті і пропозиції іноземної валюти, **автоматично** корегує дефіцити і активи платіжних балансів. Валютний курс є специфічною ціною, яка пов'язує всі внутрішні ціни з цінами інших країн. Наприклад, якщо в США платіжний баланс – дефіцитний, то зміна валютного курсу може позитивно вплинути на покращення цієї ситуації. Зміна валютного курсу США змінює ціни на всі іноземні товари для американців і на всі американські товари для потенційних іноземних покупців. Ці зміни валютного курсу вплинуть на відносну привабливість американського імпорту і експорту таким чином, що буде встановлена рівновага у платіжному балансі США.

Механізм коректування розглянемо на прикладі двох країн – США і Англії. Для американців зміна ціни фунта ст. у доларах, наприклад, з 2 дол. до 3 дол. означає, що автомобіль вартістю 9 тис. ф.ст., виробництво якого раніше коштувало у 18 тис. дол., тепер буде коштувати 27 тис. дол. Інші британські товари також подорожчають для американців. Отже, американський імпорт британських товарів і послуг буде знижуватись. І навпаки, американські товари подешевшають для британців і це призведе до зростання американського експорту в Великобританію. Ці зміни – зниження американського імпорту з Англії і збільшення американського експорту в Англію – є чинником, необхідним для вирівнювання дефіциту платіжного балансу США.

Система гнучких валютних курсів може викликати деякі серйозні проблеми.

- 1. Невизначеність і скорочення торгівлі.** Невизначеність і ризик, пов'язані з використанням гнучких валютних курсів, можуть внести порушення у торгові потоки. Наприклад, американський дилер уклав контракт на купівлю 10 автомобілей

- на суму 90 тис.ф.ст. При поточному валютному курсу 2 дол. за 1 ф.ст., американський імпортер розраховує заплатити за ці автомобілі 180 тис. дол. Але протягом певного строку доставки валютний курс зміниться з 2 до 3 дол. за 1 ф.ст., і обумовлені контрактом платежі у розмірі 90 тис. ф.ст. складуть 270 тис. дол. Замість прибутку можна отримати збитки.
- 2. Умови торгівлі** країни будуть погіршуватись при падінні інтернаціональної вартості її валюти. Наприклад, збільшення ціни долара в гривнях буде означати, що Україна повинна експортувати більший обсяг товарів і послуг для фінансування певного рівня імпорту із США й інших країн.
 - 3. Вільне коливання валютних курсів може справляти дестабілізуючий вплив на внутрішню економіку.** Значні коливання курсів спочатку стимулюють, а потім чинять депресивний вплив на галузі, які виробляють товари на експорт. У даному випадку зростання експорту здійснюється не через підвищення конкурентних (порівняльних) переваг, а стимулюється, по суті, штучно. Якщо, наприклад, українська економіка функціонує в умовах повної зайнятості («природного» рівня безробіття) й інтернаціональна вартість її грошей знижується, то проявляються інфляційні тенденції. Це пояснюється двома причинами. По-перше, підвищиться попит на українські товари, тобто збільшиться частка чистого експорту у сукупних витратах, що викличе породжену попитом інфляцію. По-друге, ціни на увесь український імпорт зростуть. І навпаки, подорожчання гривні скоротить експорт і збільшить імпорт, що може викликати безробіття.

ФІКСОВАНІ ВАЛЮТНІ КУРСИ

Оскільки попит і пропозиція з часом змінюються, держава для стабілізації валютного курсу повинна прямо або опосередковано втручатись у функціонування валютного ринку. Існує декілька способів вирішення цього завдання.

- 1. Використання золото-валютних резервів.** В якості резервів часто використовується золото (не нижче 955 проби). Уряд може отримати іноземну валюту, продаючи деяку кількість зо-

лота, яким він володіє. Дуже важливо, щоб величина резервів була достатньою для досягнення необхідного збільшення пропозиції іноземної валюти під час торгів на міжбанківській валютній біржі (на початку 2013 року валютні резерви Національного банку України становили 24,7 млрд.дол.). Якщо необхідні резерви відсутні, то країна може відмовитись від системи фіксованих валютних курсів. Якщо ж, не маючи достатніх резервів, країна хоче зберегти стабільність валютних курсів, то вона повинна погодитись на менш привабливі альтернативні варіанти вибору. Проаналізуємо їх.

2. Торгова політика. Мова йде про заходи, пов'язані з введенням прямого контролю над торговими і фінансовими операціями. В умовах нестачі валюти країна може піти на підтримання валютного курсу шляхом стримування імпорту (знижуючи попит на валюту) і заохочення експорту (збільшуючи пропозицію вітчизняних грошей). Зокрема, імпорт можна скоротити шляхом введення митних тарифів, імпорتنих квот, ліцензій і т.ін. Такі заходи, як відомо, скорочують обсяг світової торгівлі, деформують її структуру і торгівлі зв'язки.

3. Валютний контроль: раціонування. В умовах валютного контролю уряд висуває вимогу про продаж йому всієї іноземної валюти отриманої експортерами. Потім валюта розподіляється, або раціонується між різними імпортерами. Держава ліквідує дефіцит платіжного балансу за рахунок обмеження імпорту межами вартості експорту. Така політика проводилась українською державою в 1994-1996 рр.

Система валютного контролю має багато недоліків. По-перше, як і торгові обмеження (тарифи, квоти, експортні субсидії), валютний контроль порушує зв'язки міжнародної торгівлі, яка базується на порівняльних перевагах. По-друге, процес раціонування валютних ресурсів пов'язаний із дискримінацією окремих імпортерів. Тут виникають проблеми справедливості і фаворитизму. По-третє, заходи контролю зазіхають на свободу споживчого вибору. В українському уряді, в середині 90-х років ХХ ст., відбувались дискусії, які імпортні товари відносити до критичного імпорту, а які ні. Споживачі (населення) участі в цих дискусіях не брали.

- 4. Внутрішнє макроекономічне регулювання.** Останнім засобом підтримки стабільності валютного курсу є таке використання внутрішньої податкової або грошової політики при якій ліквідується нестача іноземної валюти. Зокрема, обмежувальні податкові і грошові заходи знизять національний дохід країни відносно національних доходів інших країн. Оскільки масштаби імпорту безпосередньо залежать від рівня національного доходу, це призведе до обмеження попиту на імпортні товари, і отже, на іноземну валюту. Нарешті, рестрекативна грошова політика, або політика «дорогих грошей», приведе до підвищення відсоткових ставок у даній країні і зменшить попит на інвалюту.

Такі засоби підтримання фіксованого валютного курсу не є привабливими. «Ціна» стабільності валютного курсу є падіння обсягів виробництва, безробіття, іншими словами, спад. Досягнення збалансованості платіжного балансу і реалізація внутрішньої стабільності – два важливих економічних завдання, але жертвувати останнім ради першого значить проводити не раціональну економічну політику.

Прихильники системи фіксованих валютних курсів стверджують, що її використання зменшує ризик і невпевненість, які пов'язані з міжнародною торгівлею і фінансами. Вважається, що використання фіксованих валютних курсів приводить до розширення обсягів взаємовигідної торгівлі і фінансових операцій. Однак життєздатність систем із фіксованими валютними курсами залежить від двох взаємопов'язаних умов: 1) наявності достатніх золотовалютних резервів; 2) існування незначних за розмірами дефіцитів або активів платіжного балансу. Великі й постійні дефіцити можуть призвести до вичерпання резервів країни. Наприклад, у 1998 р. валютні резерви України становили всього 1,8 млрд. дол. Країна з недостатніми валютними резервами стикається з менш бажаними варіантами вибору. З одного боку, вона повинна буде зважитися на політично непопулярні макроекономічні заходи адаптації у вигляді інфляції або спаду. З іншого боку, цій країні, можливо, прийдеться проводити протекціоністську торгову політику, або здійснювати валютний контроль, які обмежують обсяги міжнародної торгівлі.

Державне регулювання платіжного балансу спирається на економічні теорії, у яких досліджувалась дана проблема. Ці теорії пройшли довгий час розвитку. В XIX і початку XX ст. в умовах золотого стан-

дарту панувала теорія **автоматичної рівноваги** шотландця Д.Юма (1711-1776). Із падінням системи золотого стандарту (30-ті роки ХХ ст.) закономірно втратила свою актуальність і теорія Д.Юма. Однак в останні два-три десятиріччя інтерес до цієї теорії знову зріс. Якщо в попередніх умовах роль автоматичного регулятора брав на себе блок «Підсумкові зміни резервів», то тепер, в умовах плаваючих валютних курсів, таким автоматичним регулятором може виступати плаваючий обмінний курс національної валюти, який падає при погіршенні стану платіжного балансу і зростає при його покращенні, що автоматично веде до змін у багатьох поточних операціях і, зокрема, у русі капіталу.

Потім сформувався **неокласичний еластичний підхід**, розроблений Дж.Робінсон, А.Лернером, Л.Мецлером. Еластичний підхід передбачає, що основною платіжного балансу є зовнішня торгівля і сальдо торгового балансу визначається перш за все відношенням рівня цін на експортовані товари (P_e) до рівня цін на імпортовані товари (P_i), яке помножене на валютний курс (r), тобто $\frac{P_e}{P_i} \times r$. Звідси робиться висновок: для забезпечення рівноваги платіжного балансу найбільш ефективним засобом є зміна валютного курсу. Адже девальвація національної валюти знижує експортні ціни в іноземній валюті, а ревальвація – здорожує для іноземних покупців придбання товарів зазначеної країни і здешевлює для її власних резидентів увезення іноземних товарів. Така політика в цілому позитивно впливає на стабілізацію платіжного балансу країни.

Наукові праці С.Олександера на основі ідей Дж.Міда і Я.Тінбергена лягли в основу **абсорбційного підходу**, який в цілому базується на кейнсіанській теорії. Цей підхід прагне пов'язати платіжний баланс (перш за все торговий баланс) з основними елементами ВВП, у першу чергу із сукупним внутрішнім споживчим і інвестиційним попитом (для його позначення і використовується термін «абсорбція»), який є сумою приватного споживання, державного споживання й інвестицій. Абсорбційний підхід вказує на те, що покращення стану платіжного балансу (в тому числі через девальвацію національної валюти) збільшує дохід країни і внаслідок цього абсорбцію в цілому, тобто і споживання, і капіталовкладення. Звідси кейнсіанці роблять висновок: потрібно стимулювати експорт, стримувати імпорт, і перш за все через підвищення конкурентоспромож-

ності вітчизняних товарів і послуг у цілому (а не тільки шляхом девальвації національної валюти).

Монетаристський підхід до платіжного балансу був закладений у працях багатьох авторів, особливо Х.Джонсона і Дж.Поллака. Головна увага тут, природно, приділяється грошовим факторам, особливо впливу сальдо підсумкового платіжного балансу на грошовий обіг у країні. Монетаристи вважають, що саме нерівновага на грошовому ринку країни визначає нерівновагу платіжного балансу в цілому. Монетаристи рекомендують уряду не втручатися радикально не тільки в грошовий обіг, але і в міжнародні розрахунки країни. Адже, якщо в обігу знаходиться більше грошей, ніж потрібно, то від них стараються позбутися, в тому числі і купуючи більше іноземних товарів, послуг, майна й інших активів. Щоб ліквідувати дефіцит платіжного балансу, потрібен лише жорсткий контроль над грошовою масою. І взагалі, до цієї проблеми слід відноситись як до другорядної, вважають монетаристи, тому що дефіцит платіжного балансу допомагає економіці швидше позбутися від надлишкових в обігу грошей.

Світова історія економічних відносин знає декілька систем міжнародних валютних курсів. Враховуючи загальні принципи функціонування гнучких і фіксованих валютних курсів, можна виділити три різні системи валютних курсів, які використовувались країнами світу. В період із 1879 по 1934 рр. – за виключенням тих років, які прийшлись на першу світову війну – переважала грошова система, відома як золотий стандарт. Із кінця другої світової війни, в середині 40-х років, і по 1971 р. переважала так звана Бреттон-Вудська система. Ці дві системи базувалися на фіксованих валютних курсах, хоча остання допускала періодичні корективи валютних курсів. Із 1971 р. діє система вільно плаваючих курсів. Ця система, однак, отримала назву керованих плаваючих валютних курсів, оскільки держави часто втручаються в функціонування валютних ринків для зміни міжнародної вартості своїх валют. Більш детально це питання буде розглядатись у курсі «міжнародні економічні відносини».

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ
«МАКРОЕКОНОМІКА»**

Тема 1. Макроекономіка як наука

2 години

План завдання

1. Предмет і основні проблеми макроекономіки.
2. Основні поняття макроекономіки. Макроекономічна політика.

Теми рефератів

1. Методологія макроекономіки.
2. Особливості перехідної української економіки.

Нові поняття і категорії

Агреговані показники. Короткостроковий і довгостроковий періоди. Економічна політика держави. Макроекономічна модель. ВВП і ВНД. Сукупний попит і сукупна пропозиція. Економетрика. Суб'єкти і об'єкти макроаналізу. Сектор домашніх господарств. Підприємницький сектор. Державний сектор. Сектор закордон. Фіскальна і монетарна політика. Соціальна політика.

Література

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 1.

Соболев В.М. Макроекономика. Учебное пособие. Харьков. : Студцентр, 1997, гл. 1.

Економика: Учебник (Под ред. А.С. Булатова). М.: БЕК, 2001. – с. 24-44.

Україна і світове господарство (за ред. А.С. Філіпенко). – К.: “Либідь”, 2002, розд. 1., гл. 1.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 1.

Завдання і учбові питання

1. Чи може макроекономіка розвиватись без мікроекономіки?
Відповідь обґрунтуйте.
2. Назвіть основні макроекономічні школи.
3. Перерахуйте ключові макроекономічні проблеми.
4. Які існують різновидності економічної політики?
5. Чи має практичне значення вивчення макроекономіки?
Відповідь обґрунтуйте.

Тема 2. Система національних рахунків і її показники.

4 години

Заняття перше.

1. Поняття системи національних рахунків.
2. Валовий продукт у системі національних рахунків.
3. Методи підрахунку валового продукту.

Заняття друге.

1. Показники національних рахунків: чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід.
2. Номінальний і реальний ВВП і його вплив на суспільний добробут.

Теми рефератів.

1. Проблеми переходу України на методичку обчислення основних макроекономічних показників за міжнародними стандартами.
2. Національний продукт: теоретичні основи обчислення.

Література

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 1.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 13.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2001, гл. 11.

Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 10.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992, - Часть 1, с. 9.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 3.

Киселева Е.А. Макроэкономика. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.2.

Учбові питання і завдання.

В таблиці представлені дані, які характеризують величину номінального ВВП країни за три роки (в млрд. грн.):

Рік	Номінальний ВВП	Індекс рівня цін (%)	Реальний ВВП
1929	104	121	
1933	56	91	
1939	91	10	

- а) який рік з трьох є базовим?
- б) як зміниться рівень цін в період з 1929 по 1933 роки?
- в) як зміниться рівень цін в період з 1933 по 1939 роки?
- г) розрахуйте реальний ВВП для кожного року і вкажіть, в якому випадку ви використали дефлятор і інфлятор ВВП.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+, -):

1. Витрати домогосподарств на будівництво нового будинку включаються у споживчі витрати.
2. Додана вартість включає заробітну плату, але не враховує обсяг прибутку.
3. ЧВП перевищує НД на величину амортизації.
4. При розрахунку ЧВП враховуються чисті інвестиції.
5. Реалізація товарних запасів призводить до скорочення валових і чистих інвестицій.

Тема 3. Сукупний попит і сукупна пропозиція.

2 години

План завдання.

1. Сукупний попит і фактори, що його визначають.
2. Сукупна пропозиція і фактори, що її визначають.
3. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції. Ефект храповика.

Теми рефератів.

1. Особливості прояву сукупного попиту і сукупної пропозиції в умовах сучасної України.

Нові поняття і категорії.

Сукупні величини. Агрегати. Сукупний попит. Нецінові чинники сукупного попиту. Сукупна пропозиція. Горизонтальний, проміжний і вертикальний відрізки. Крива сукупної пропозиції. Нецінові чинники сукупної пропозиції. Рівноважний рівень цін. Рівноважний реальний обсяг національного виробництва. Ефект храповика.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 8.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 14.

Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 10.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Економіка: Принципы, проблемы и политика. – М.: Республика, 1992, - Часть 1, гл. 11.

Економіка: Учебник (Под ред. А.С. Булатова). М.: БЕК, 2001. - гл.12.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 4.

Завдання 1.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+, -):

1. Підвищення внутрішнього рівня цін (відносно світового) призводить до зростання експорту і до зниження імпорту товарів і послуг.
2. У зрівноваженій економіці завжди існує повна зайнятість.
3. Підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют створює умови для зростання експорту і, отже, збільшує сукупний попит.
4. При інших рівних умовах, зміни в попиті викликаються зміною цін.
5. Причини зрушення кривих сукупного і індивідуального попиту однакові.

ТЕСТИ

1. Якщо обсяг сукупного попиту підвищує рівень ВВП, досягнутий в умовах повної зайнятості, то це означає, що в економіці:
 - а) існують фінансові обмеження;
 - б) існує інфляційний розрив;
 - в) існує дефляційний розрив;
 - г) досягається рівновага між сукупним попитом і сукупною пропозицією;
 - д) існує бюджетний дефіцит.
2. Крива сукупного попиту виражає відносини між:
 - а) рівнем цін і сукупними витратами на покупку товарів і послуг;
 - б) рівнем цін і виробленим ВВП в реальному вираженні;
 - в) рівнем цін, який визначають покупці і рівнем цін, який задовільняє продавців;
 - г) обсягами виробленого і спожитого ВВП в реальному вираженні;
 - д) всі попередні відповіді не вірні.
3. Якщо рівень цін зростає, а виробництво скорочується, то це виражає:
 - а) зміщення кривої сукупного попиту вправо;
 - б) зміщення кривої сукупного попиту вліво;

- в) зміщення кривої сукупної пропозиції вліво;
- г) зміщення кривої сукупної пропозиції вправо;
- д) всі попередні відповіді невірні.

Тема 4. Макроекономічна нестабільність: економічні цикли і безробіття.

4 години.

Заняття перше.

1. Цілі і інструменти макроекономіки.
2. Циклічні коливання в економіці: механізм циклу і його фази.

Заняття друге.

1. Причини безробіття і його економічні наслідки.
2. Проблеми регулювання зайнятості в умовах адаптації економіки України до ринкових відносин.

Теми рефератів

1. Проблеми економічних циклів в працях відомого українського вченого Е.С.Слуцького.
2. Ринок робочої сили Закарпатської області та його специфічні особливості.

Нові поняття і категорії.

Макроекономіка. Цілі. Обсяг виробництва. Зайнятість. Зовнішній баланс. Інструменти. Фіскальна політика. Грошова політика. Економічний цикл. Механізм циклу. Фази циклу. Принцип акселерації. Нециклічні коливання. Безробіття: фрикційне, структурне і циклічне. Суть безробіття. Рівень безробіття. Природний поріг безробіття. Повна зайнятість.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 9.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 17.

Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 14.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992, - Часть 1, гл. 10.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2001, гл. 14.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 9-10.

Киселева Е.А. Макроекономіка. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.7.

Учбові питання і завдання.

1. Які основні фази економічного циклу? Скільки часу тривають економічні цикли?
2. Чому важко визначити рівень безробіття при повній зайнятості? Чому важко провести межу між фрикційним, структурним і циклічним безробіттям?
3. Які неекономічні наслідки безробіття?
4. Чому не збуваються прогнози чисельності безробіття в Україні і, зокрема, в Закарпатській області?

Завдання

Визначіть статус осіб, перерахованих нижче, з точки зору їх відношення до зайнятості і до робочої сили, якщо вони класифікуються слідуючим чином:

- зайнятість (З)
 - безробіття (Б)
 - не включені в склад робочої сили (Н)
- а) робітник, звільнений за власним бажанням;
 - б) робітник, переведений на режим роботи неповного робочого дня;
 - в) вчитель, який за станом здоров'я більше не може працювати;
 - г) звільнений робітник, який на протязі довгого часу не міг знайти роботу і тому припинив її шукати;
 - д) студент, який вчиться на денному відділенні ушкового закладу;

- е) автомеханік, який вчиться на вечірньому відділенні навчального закладу;
- ж) домашня господарка, яка займається своїм будинком і сім'єю;
- з) домашня господарка, яка частину часу працює у якості бібліотекаря.

І Тести.

1. Чисельне значення якого із слідуючих показників падає після настання фази підйому і зростає після настання фази спаду:
 - а) обсяг товарних запасів в обробній промисловості;
 - б) обсяг ВВП;
 - в) середня продовжуваність робочого тижня;
 - г) курси цінних паперів;
 - д) обсяг промислового виробництва.
2. В період кризи більше всього скорочуються:
 - а) витрати споживачів на купівлю ліків;
 - б) рівень заробітної плати;
 - в) величина підприємницького прибутку;
 - г) державні закупки товарів і послуг;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
3. Тенденція до падіння обсягу валових інвестицій з'являється в період, коли:
 - а) підвищуються темпи зростання продажу;
 - б) рівень зростання продажу залишається незмінним;
 - в) темпи зростання продажу падають;
 - г) всі попередні відповіді правильні;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.

Завдання

Має місце слідуюча інформація:

Чисельність зайнятих – 90 млн. чол.;

Чисельність безробітних – 10 млн. чол.;

- а) розрахуйте рівень безробіття;
- б) через місяць з 90 млн. чол., які мали роботу, були звільнені 0,5 млн. чол.; 1 млн. чол. з числа офіційно зареєстрованих безробітних припинили пошуки роботи. Визначіть, які тепер:

- (1) чисельність зайнятих;
- (2) кількість безробітних;
- (3) рівень безробіття.

Тема 5. Макроекономічний аналіз проблем інфляції.

4 години

Заняття перше.

1. Суть і механізм інфляції.
2. Типи інфляції і методи її вимірювання.

Заняття друге.

1. Причини і наслідки інфляції.
2. Основні напрями боротьби з інфляцією.

Теми рефератів.

1. Механізм інфляційного очікування і спіраль “зарплата-ціна” та їх вплив на економіку України.
2. Наслідки інфляційних процесів в Україні.
3. Основні напрями боротьби з інфляцією в Україні.

Нові поняття і категорії.

Механізм інфляції. Вимірювання інфляції. Типи інфляції: попиту і зростаючих витрат. Відкрита і придушена інфляція. Помірна, галопуюча і гіперінфляція. Механізм інфляційного очікування. Спіраль “зарплата-ціна”. Ставка міжбанківського кредиту. Норма обов’язкових резервів. Операції з державними борговими обов’язками на ринку цінних паперів.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 10.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 17, § 4

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2001, гл. 18.

Основи економічної теорії. Навчальний посібник. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 14, § 3

Экономика: Учебник (Под ред. А.С. Булатова). М.: БЕК, 2001. - гл.14.

Пруссова А. Тренинг курс. Экономика. К.: «Ексоб», 1999, с. 113 -117.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 11.

Киселева Е.А. Макроекономіка. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.10.

Завдання

Як впливають нецінові фактори на динаміку сукупного попиту (+, -):

- а) зростання населення;
- б) скорочення пропозиції грошей;
- в) підвищення індивідуальних податків;
- г) очікувана депресія (криза) в інших країнах;
- д) очікувана депресія (криза) в національній економіці.

Завдання

I. Інфляція, зумовлена надмірним попитом, розвивається внаслідок:

- а) зміщення кривої сукупного попиту вліво;
- б) зміщення кривої сукупного попиту вправо;
- в) зміщення кривої сукупної пропозиції вліво;
- г) зміщення кривої сукупної пропозиції вправо;
- д) всі попередні відповіді невірні.

II. Сьогодні більшість економістів вважає, що в короткостроковому періоді положення кривої Філіпса залежить від:

- а) рівня ставки податків в країні;
- б) рівня очікуваної інфляції;
- в) величини дефіциту державного бюджету;
- г) рівня процентних ставок;
- д) природного рівня безробіття.

Тема 6. Економічна роль держави в умовах ринкової економіки.

4 години

Заняття перше.

1. Необхідність державного втручання в економіку.
2. Державне втручання у перерозподіл ресурсів.

Заняття друге

1. Цілі і форми державного регулювання економіки.
2. Податкова політика держави.

Теми рефератів

1. Правова база і суспільна атмосфера сучасної України.
2. Особливості функції держави в процесі формування ринкової економіки.

Нові поняття і категорії.

Змішаний капіталізм. Монополія. Витрати переливу і вигоди переливу. Принцип виключення. Суспільні або соціальні блага. Проблема “Фрірайдера”. Принцип вигоди і принцип жертвування. Прогресивні і регресивні податки. Прямі і непрямі податки. Крива Леффера.

Література.

Основи економічної теорії. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 6.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 18, § 4

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А., Киров, 2001, гл. 12.

Економіка: Учебник (Под ред. А.С. Булатова). М.: БЕК, 2001. - гл.15.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Економика: Принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992, - Часть 1, гл. 6.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 13.

Киселева Е.А. Макроэкономика. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.3.

I Завдання.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+, -):

1. Сукупні блага повинні вироблятися державою.
2. Крива Лаффера демонструє, що зниження норми податків збільшує обсяг податкових надходжень.
3. Суспільні блага, як правило, продаються на приватних ринках.
4. Було б справедливим, якщо б всі громадяни платили однакові податки.
5. Прогресивне оподаткування стимулює підвищення ефективності виробництва.
6. В умовах, коли потенційний і фактичний обсяги ВВП рівні, зростання сукупних витрат приводить до інфляції, так як подальше зростання виробництва неможливе.
7. Очікувана і непередбачена інфляція чинять однаковий вплив на перерозподіл доходу.
8. Непередбачена інфляція може привести до перерозподілу доходу між боржником і кредитором на користь першого.
9. Дж. Кейнс критично відносився до використання державних витрат і системи оподаткування у якості інструментів підвищення рівня зайнятості.
10. Інфляція призводить до зниження реальних доходів всіх верств населення.

II Завдання.

Допустимо, що податок на доходи знімається по однаковій ставці в розмірі 30 процентів з сукупного доходу, що перевищує 5000 гривень:

- а) розрахуйте граничну і середню норму податку із слідуючих рівнів доходів:

1. 3000 гривень;
2. 9000 гривень;
3. 12000 гривень;
4. 20000 гривень.

б) встановлений податок є прогресивним або регресивним?

Допустимо, що структура податку змінена таким чином, що доход, який перевищує 5000 гривень обкладається, як і раніше, податком по ставці 30 процентів, однак ставка піднімається до 50 процентів при підвищенні доходів, що перевищують 10000 гривень:

- в) визначте граничну і середню норму податку при рівнях доходів, вказаних в пункті а);
- г) в даному випадку податок є більш прогресивним, ніж раніше або менш прогресивним?

Тема 7. Макроекономічна рівновага у системі споживання і збереження.

4 години.

Заняття перше.

1. Класична теорія макроекономічної рівноваги.
2. Споживання і збереження в масштабах національної економіки: кейсіанський аналіз.

Заняття друге.

1. Інвестиції і збереження: проблема рівноваги. Модель «YI» (інвестиції - збереження).
2. Мультиплікатор в ринковій системі господарства.
3. Парадокс ощадливості. Похідні інвестиції.

Теми рефератів.

1. Інвестиційна політика в Україні.
2. Роль мультиплікатора у формуванні ринкової системи України.

Нові поняття і категорії.

Макроекономічне споживання і збереження. Графіки споживання і збереження. Середня і гранична схильність до споживання і збереження. Графік кривої попиту на інвестиції. Модель «УІ». Мультиплікатор. Автономні інвестиції. Похідні інвестиції. Парадокс ощадливості.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 4.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 14, § 3-5

Курс Экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2001, гл. 13.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992, - с. 204 - 217.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 5-6.

Киселева Е.А. Макроекономика. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.6.

I Завдання.

Допустимо, що в країні А нараховується 100 сімей. Одна половина сімей має граничну схильність до споживання $\frac{1}{2}$, друга – $\frac{3}{4}$:

- а) якщо доходи збільшаться до 10000 гривень і весь їх приріст припадає на першу групу сімей, на скільки зростуть сукупні витрати на споживача?
- б) якщо весь приріст доходів припадає на другу групу сімей, на скільки зростуть сукупні витрати на споживання?

II Завдання.

Функція споживання має вигляд $C=100+0,9 ДІ$ (розпоряджаємий доход):

- а) розрахуйте споживчі витрати і збереження при даних значеннях розпоряджаємого доходу.

Розпоряджаємий дохід (Д) млрд. грн.	Споживчі витрати (С) млрд. грн.	Збереження (І)
600		
800		
1000		
1200		
1400		

- б) розрахуйте граничну схильність до споживання (MPC) і до збереження (MPI);
 в) розрахуйте мультиплікатор (K).

Тести

- Якщо люди не витрачають повністю одержані доходи на споживання, а частину їх вкладають в банк, то цим самим вони:
 - зберігають, але не інвестують;
 - інвестують, але не зберігають;
 - не зберігають і не інвестують;
 - і зберігають, і інвестують;
 - зберігають, але інвестують частину збережень, що використовуються для купівлі цінних паперів.
- Дж. Кейнс стверджує, що обсяг споживання витрат в країні залежить перш за все:
 - від місця проживання споживача;
 - від віку членів сім'ї;
 - від темпів приросту пропозиції грошей;
 - від рівня національного доходу;
 - від рівня одержуваних доходів.

Тема 8. Фінансова система і фінансова політика.

4 години.

Заняття перше.

- Суть і функції фінансів.
- Фінансова система та її структура.

Заняття друге.

1. Державний бюджет та його структура.
2. Бюджетний дефіцит і його регулювання.

Теми рефератів.

1. Структура фінансової системи України.
2. Дефіцит державного бюджету України: причини і напрями подолання.

Нові поняття і категорії.

Фінанси. Функції фінансів. Фінансова система. Державні фінанси. Фінанси підприємств і фінанси населення. Бюджетна система. Позабюджетні фонди. Місцеві бюджети. Дотації, субсидії і субвенції. Доходи державного бюджету. Структура бюджетних витрат. Бюджетний дефіцит. Державні позики. Казначейство. Ефект витіснення. Короткострокові, середньострокові і довгострокові позики. Конверсія державних позик. Активні і пасивні бюджетні дефіцити. Внутрішній і зовнішній борг держави.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002 Гл.12

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 16.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2000. Гл. 17.

Україна і світове господарство (за ред. А.С. Філіпенко). – К.: “Либідь”, 2002, розд. 5., гл. 1, 2.

Основи економічної теорії. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 13.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 15.

Киселева Е.А. Макроекономіка. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.12.

Питання і учбові завдання.

- I. Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження. (+,-):
1. Розміри державного боргу можна визначити шляхом сумування вартості всіх державних облігацій, які є на руках у населення.
 2. Внутрішній борг призводить до перерозподілу доходів.
 3. Більш точну характеристику державному боргу дає не його абсолютна величина, а відношення її до обсягу ВВП.
 4. Продаючи державні облігації іноземцям для фінансування зростаючих витрат, уряд накладає певний тягар на майбутні покоління.
 5. Викликає сумнів, що держава може одночасно використати фіскальну політику, направлену на досягнення повної зайнятості і балансувати свій бюджет на циклічній основі.

Тести.

1. До яких економічних наслідків може привести державний борг?
 - а) скорочення виробничих можливостей національної економіки;
 - б) перерозподіл національного багатства між членами суспільства;
 - в) скорочення рівня життя;
 - г) збільшення сукупних національних витрат;
 - д) всі попередні відповіді правильні.
2. Зростаючий зовнішній попит на американські державні облігації, викликаний більш високою відсотковою ставкою в США:
 - а) збільшує зовнішній борг США і міжнародну цінність долара.
 - б) збільшує зовнішній борг США і зменшує міжнародну цінність долара;
 - в) скорочує зовнішній борг США і збільшує міжнародну цінність долара;
 - г) скорочує зовнішній борг США і зменшує міжнародну цінність долара;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.

Тема 9 . Грошово-кредитна система і грошово-кредитна політика держави.

4 години.

Заняття перше.

1. Поняття і типи грошових систем. Мультиплікаційне розширення банківських депозитів.
2. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.

Заняття друге.

1. Макроекономічна рівновага на грошовому ринку.
2. Вплив грошей на обсяг виробництва. Модель “IS-LM”

Теми рефератів.

1. Структура сучасної кредитної системи України.
2. Мультиплікатор в банківській системі України.

Нові поняття і категорії.

Грошова ситема. Кредитні і паперові гроші. Емісія грошей. Біметалізм і монометалізм. Закон Грешама. Банківський мультиплікатор. Приріст депозитів і резервів. Функції кредиту. Комерційний і банківський кредит. Міжгосподарський кредит. Споживчий кредит. Іпотечний кредит. Державний кредит. Міжнародний кредит. Центральний банк, комерційні банки, спеціалізовані кредитно-фінансові інститути. Кількісна теорія грошей. Модель “IS-LM”.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002 Гл.6, § 1, гл. 11, § 2.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 15, § 1, 4.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2000. Гл. 15.

Україна і світове господарство (за ред. А.С. Філіпенко). – К.: “Либідь”, 2002, розд. 5, гл. 2, 3.

Основи економічної теорії. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 12, § 1, 4.

Базилевич В., Базилевич К., Баластрик Л. Макроекономіка. Підручник. К., “Знання”, 2005, розд. 14.

Киселева Е.А. Макроекономіка. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.9.

Питання і учбові завдання.

I. Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+, -):

1. Чим менша потреба населення у готівкових грошах, тим менша можливість створення грошей банками.
2. Комерційні банки створюють гроші для погашення позик.
3. Резерви комерційного банку в ЦБ – це активи ЦБ.
4. Коли позичальник погашає позику у розмірі 500 грн. у вигляді чеку або готівкою, пропозиція грошей скорочується на 500 грн.
5. Продаж державних облігацій комерційним банком збільшує пропозицію грошей.
6. Якщо норма обов'язкових резервів складає 100 %, то грошовий мультиплікатор рівний 0.
7. Банківська готівка, яка зберігається в сейфах, являє собою частину банківських резервів.
8. Основною функцією норми обов'язкових резервів є підтримання банківської ліквідності.
9. Фактичні резерви комерційного банку рівні суми обов'язкових і надлишкових резервів.
10. Грошовий мультиплікатор являє собою відношення суми нових депозитів до суми збільшення резервів.

Тести

1. Норма обов'язкових резервів:
 - а) вводиться, перш за все, як засіб обмеження грошової маси;
 - б) вводиться як засіб, який запобігає від вилучення вкладів;
 - в) складає середню величину грошей, які необхідні для задоволення потреб населення;

- г) зараз не використовується;
д) ні одна з відповідей не є правильною.
2. В банку X, який є одним з багатьох банків, має місце депозит величиною 10000 гривень. Норма обов'язкових резервів встановлена в 25 %. Цей депозит здатний збільшити суму наданих позик по меншій мірі на:
- а) невизначену величину;
б) 7500 гривень;
в) 10000 гривень;
г) 30000 гривень;
д) більше, ніж 30000 гривень.
3. Якщо норма обов'язкових резервів складає 100 %, то величина грошового мультиплікатора рівна:
- а) 0; б) 1; в) 10; г) 100; д) – 1.

Тема 10. Соціальна політика держави.

2 години.

План заняття.

1. Ринковий механізм і джерела формування доходів населення.
2. Доходи від неформальної (ціньової) економіки.
3. Нерівність доходів. Соціальна справедливість. Система соціального захисту і її розвиток.

Теми рефератів.

1. Доходи населення і джерела їх формування в економіці України.
2. Бідність, рівність і ефективність.

Нові поняття і категорії.

Ринковий розподіл доходів. Стандарт добробуту. Номінальний, розпоряджаємий і реальний доход. Тіньова економіка. Легальна і протизаконна економічна діяльність. Нерівність доходів. Крива Лоренца. Децильний коефіцієнт. Коефіцієнт Джіні. Бідність. Прожитковий мінімум. Соціальна справедливість. Соціальна допомога.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002 Гл.6, § 1, гл. 3, § 3.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 18, § 2, 3.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2000. Гл. 19.

Основи економічної теорії. Під ред. проф. Пітюлича М.І., Ужгород, 2005, гл. 15, § 2, 3.

Экономика: Учебник (Под ред. А.С. Булатова). М.: БЕК, 2001. - с. 317 – 324.

Питання і учбові завдання.

1. Ринковий механізм ніяким чином не дає гарантованого рівня добробуту. Проаналізуйте це твердження.
2. Які відмінності між номінальним, розпоряджасим і реальним доходами?
3. Назвіть основні складові тіньової економіки?
4. Форми і методи одержання тіньових доходів в економіці України?
5. Чи можливо повністю подолати тіньову економіку в Україні?
6. За останні роки децильний коефіцієнт в Україні зріс чи змінився?
7. Назвіть основні причини, які генерують бідність серед людей?
8. Чи вважаєте ви соціальну політику української держави ефективною? Поясніть чому?

**Тема 11. Міжнародна торгівля:
особливості і основні принципи.**

4 години.

Заняття перше.

1. Роль і особливості міжнародної торгівлі.
2. Принцип порівняльних переваг. Відмінності міжнародної торгівлі від внутрішньої.

Заняття друге.

1. Вільна торгівля і протенціонізм. Перепони на шляху вільної торгівлі.
2. Міжнародна торгова політика. Економічна інтеграція.

Теми рефератів.

1. Роль і місце України у міжнародному поділі праці.
2. Вектори інтеграції України у світове господарство.

Нові поняття і категорії.

Світове господарство. Світовий ринок. Порівняльні витрати. Принцип порівняльних переваг. Умови торгівлі. Лінія торгових можливостей. Виграш від торгівлі. Фіскальні і захисні мита. Демпінг. Імпортні квоти. Нетарифні бар'єри. Добровільні експортні обмеження. Режим найбільшого сприяння. Генеральна угода про тарифи і торгівлю ГАТТ-СОТ. Економічна інтеграція.

Література.

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002 розд. 13.

Чепінога В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 19, § 2, 3.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2000. Гл. 21, 22 § 1, 2.

Экономика: Учебник (Под ред. А.С. Булатова). М.: БЕК, 2001. Гл. 25

Україна і світове господарство (за ред. А.С. Філіпенко). – К.: “Либідь”, 2002, розд.2.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992, часть 2, гл. 39.

Киселева Е.А. Макроэкономика. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.13.

Завдання.

Визначте, правильні або неправильні слідувачі твердження (+, -):

1. Захист ряду галузей з метою національної безпеки – один з аргументів на користь встановлення торгових бар'єрів.
2. Економічний добробут країни в умовах вільної міжнародної торгівлі завжди нижчий, ніж при введенні імпортних мит.
3. Порівняльні переваги відображають міжнародні відмінності в альтернативних витратах виробництва різних товарів.
4. Введення митних тарифів стимулює внутрішнє споживання в країні.
5. Необхідність захисту молодих галузей від іноземної конкуренції справедливий аргумент на користь встановлення торгових бар'єрів.
6. Рівень життя в Україні у більшій мірі, ніж у Голандії, залежить від зовнішньої торгівлі.
7. Імпорт товарів і послуг приводить до зростання внутрішніх цін і є причиною інфляції.
8. Імпорт збільшує сукупний попит в країні.
9. Умови торгівлі – це відношення експортних цін до імпортних цін.

II Тести.

1. Яка із слідувачих форм торгових бар'єрів не являється суттєвою перешкодою для вільної торгівлі:
 - а) мито на імпорт;
 - б) добровільні експортні обмеження;
 - в) імпортна квота;
 - г) ліцензія на експорт і імпорт;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
2. Країна А може виробляти 1 т пшениці або 4 т вугілля, використовуючи одну одиницю ресурсів. Країна Б може виробляти 2 т пшениці або 5 т вугілля, використовуючи також одну одиницю ресурсів:
 - а) країна А буде експортувати пшеницю і імпортувати вугілля;
 - б) країна Б буде експортувати пшеницю і імпортувати вугілля;
 - в) країна А не буде експортувати і імпортувати пшеницю;
 - г) країна Б не буде експортувати і імпортувати вугілля;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.

Тема 12. Валютні курси і платіжний баланс країни.

4 години

Заняття перше.

1. Фінансування міжнародної торгівлі.
2. Платіжний баланс країни.

Заняття друге.

1. Валютні курси і коректування платіжного балансу.
2. МВФ і валютні курси.

Теми рефератів.

1. Україна всистемі міжнародних валютних організацій.
2. Валютна інтеграція в умовах фінансової глобалізації; реалії та перспективи України.

Нові поняття і категорії

Платіжний баланс. Гнучкі або плаваючі валютні курси. Рахунок поточних операцій. Рахунки руху капіталів. Чисті доходи від інвестицій. Чисті грошові перекази. Баланс руху капіталів. Офіційні резерви. Фіксовані валютні курси. Обезцінення і подорожчення валюти. Золотий стандарт. Баланс поточних операцій. Бреттон-Вудська система. МВФ. Регульовані плаваючі валютні курси. Валютний контроль: раціонування.

Література

Панчишин С. Макроекономіка. Навчальний посібник. К.: “Либідь”, 2002, розд. 14.

Чепіноча В.Г. Основи економічної теорії. Навчальний посібник. К.: Юрінком Інтер, 2003, розд. 20.

Курс экономической теории. Учебник. Под общей ред. проф. Чепурина М.М., проф. Киселевой Е.А, Киров, 2000. Гл. 22, § 5.

Україна і світове господарство (за ред. А.С. Філіпенко). – К.: “Либідь”, 2002, розд.5.

Макконнел К.Р., Брю С.Л. Экономика: Принципы, проблемы и политика. – М: Республика, 1992, часть 2, гл. 40.

Киселева Е.А. Макроэкономика. Тесты и задачи. М., «Эксмо», 2005, гл.14.

Завдання

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+, -):

1. Підсумок платіжного балансу, строго кажучи, завжди складає нуль.
2. Бреттон-Вудська система передбачала використання золота і долара у якості міжнародних резервів.
3. Коли країна знижує ціну на золото, це називається обезціненням її валюти.
4. Країна може змінити загальний рівень внутрішніх цін для того, щоб відновити рівновагу платіжного балансу.
5. Дефіцит платіжного балансу по поточних операціях фінансується чистим притоком капіталу.
6. Коли ціна фунта стерлінгів в доларах знижується, говорять, що долар обезцінився по відношенню до фунта.
7. З 1971 року у світовій економіці діє система фіксованих валютних курсів.
8. Вільно плаваючі валютні курси визначаються безперешкодною грою попиту і пропозиції.

Тести

1. Якщо ВВП України зменшується, то при системі вільно плаваючих валютних курсів:
 - а) імпорт буде скорочуватися, а ціна гривні зростати;
 - б) імпорт і ціна гривні будуть зростати;
 - в) імпорт буде зростати, а ціна гривні знижуватися;
 - г) всі наведені вище відповіді неправильні.
2. Активне сальдо платіжного балансу збільшиться, якщо в країні:
 - а) знизяться реальні процентні ставки;
 - б) зростуть темпи інфляції;
 - в) збільшаться темпи економічного зростання;
 - г) матимуть місце всі вище перераховані процеси;
 - д) нічого із вище перерахованого не відбудеться.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

для проведення семестрового контролю
з курсу “Макроекономіка”
передбаченого навчальним планом.

1. Предмет і основні проблеми макроекономіки.
2. Основні поняття макроекономіки. Макроекономічна політика.
3. Поняття системи національних рахунків.
4. Валовий продукт у системі національних рахунків.
5. Методи підрахунку валового продукту.
6. Показники національних рахунків: чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід.
7. Номінальний і реальний ВВП і його вплив на суспільний добробут.
8. Сукупний попит і фактори, що його визначають.
9. Сукупна пропозиція і фактори, що її визначають.
10. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції. Ефект храповика.
11. Цілі і інструменти макроекономіки.
12. Циклічні коливання в економіці: механізм циклу і його фази.
13. Причини безробіття і його економічні наслідки.
14. Суть і механізм інфляції.
15. Причини і наслідки інфляції.
16. Основні напрями боротьби з інфляцією.
17. Необхідність державного втручання в економіку.
18. Цілі і форми державного регулювання економіки.
19. Податкова політика держави.
20. Класична теорія макроекономічної рівноваги.
21. Споживання і збереження в масштабах національної економіки: кейнсіанський аналіз.
22. Інвестиції і збереження: проблема рівноваги. Модель “IS” (інвестиції збереження).

23. Мультиплікатор в ринковій системі господарства.
24. Парадокс ощадливості. Похідні інвестиції.
25. Суть і роль фінансів. Структура фінансової системи.
26. Державний бюджет і його структура.
27. Бюджетний дефіцит і його регулювання.
28. Поняття і типи грошових систем.
29. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.
30. Макроекономічна рівновага на грошовому ринку.
31. Вплив горшей на обсяг виробництва. Модель "IS - LM".
32. Ринковий механізм і джерела формування доходів населення.
33. Доходи від неформальної (тіньової) економіки.
34. Нерівність доходів. Соціальна справедливість. Система соціального захисту і її розвиток.
35. Роль і особливості міжнародної торгівлі.
36. Вільна торгівля і протекціонізм. Міжнародна торгова політика.
37. Фінансування міжнародної торгівлі. Платіжний баланс країни.
38. Валютні курси і коректування платіжного балансу.

Модульний контроль №1
з дисципліни “Макроекономіка”

Варіант № 1

1. Предмет і основні проблеми макроекономіки.
2. Основні напрями боротьби з інфляцією.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+,-):

1. Реальний ВВП – це вартість товарів і послуг, вироблених за рік і які виміряні у поточних цінах.
2. Витрати домогосподарств на будівництво нового будинку включаються у споживчі витрати.
3. Додана вартість включає заробітну плату, але не враховує обсяг прибутку.
4. Якщо на протязі даного періоду ціни і грошовий дохід выросли у однаковій пропорції, реальний дохід залишається незмінним.
5. Обсяг ВВП точно відображає чистий економічний добробут суспільства.
6. При вирахуванні доданої вартості необхідно із суми продаж фірми вирахувати вартість придбаних матеріалів, але не слід вираховувати затрати на заробітну плату, яка виплачена її працівникам.
7. ЧВП перевищує НД на величину амортизації.
8. При розрахунку ЧВП враховуються чисті інвестиції.
9. Реалізація товарних запасів призводить до скорочення валових і чистих інвестицій.
10. Особисті збереження враховуються при розрахунку ЧВП і ВВП по методу потоку витрат.

Варіант № 2

1. Основні поняття макроекономіки. Макроекономічна політика.
2. Причини і наслідки інфляції.
3. Тести.

В таблиці представлені дані, які характеризують величину номінального ВВП країни за три роки (в млрд. грн.):

Рік	Номінальний ВВП	Індекс рівня цін (%)	Реальний ВВП
1929	104	121	
1933	56	91	
1939	91	10	

- а) який рік з трьох є базовим?
- б) як зміниться рівень цін в період з 1929 по 1933 роки?
- в) як зміниться рівень цін в період з 1933 по 1939 роки?
- г) розрахуйте реальний ВВП для кожного року і вкажіть, в якому випадку ви використали дефлятор і інфлятор ВВП.

Варіант № 3

1. Поняття системи національних рахунків.
 2. Суть і механізм інфляції.
 3. Тести.
1. Якщо рівень цін зростає, а виробництво падає, то це викликано:
 - а) зміщенням кривої сукупного попиту вправо;
 - б) зміщенням кривої сукупного попиту вліво;
 - в) зміщенням кривої сукупної пропозиції вліво;
 - г) зміщенням кривої сукупної пропозиції вправо;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
 2. Якщо вироблений обсяг ВВП в реальному вираженні менший зрівноваженого, то виробники:
 - а) скорочують виробничі запаси і розширюють виробництво;
 - б) збільшують виробничі запаси і розширюють виробництво;
 - в) скорочують і виробничі запаси і виробництво;

- г) збільшують виробничі запаси і скорочують виробництво;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
3. Зниження кривої сукупного попиту – результат:
- а) ефекту багатства;
 - б) ефекту процентної ставки;
 - в) ефекту імпортних закупок;
 - г) всі попередні відповіді правильні;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.

Варіант № 4

1. Валовий продукт у системі національних рахунків.
2. Причини безробіття і його економічні наслідки.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+, -):

1. Зростання сукупної пропозиції збільшує зрівноважений рівень виробництва і рівень виробництва, який відповідає повній зайнятості.
2. Підвищення внутрішнього рівня цін (відносно світового) призводить до зростання експорту і до зниження імпорту товарів і послуг.
3. Скорочення надлишкових виробничих потужностей сповільнює зростання попиту на капітал і таким чином знижує сукупний попит.
4. У зрівноваженій економіці завжди існує повна зайнятість.
5. Підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют створює умови для зростання експорту і, отже, збільшує сукупний попит.
6. Згідно класичної концепції крива сукупної пропозиції при всіх умовах не може зрушитись ні вліво, ні вправо, вона представлена вертикальною лінією.
7. При збільшенні сукупного попиту на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції зростають і ціни і реальний обсяг ВВП.
8. При інших рівних умовах зміни в попиті викликаються зміною цін.

9. Причини зрушення кривих сукупного і індивідуального попиту однакові.
10. Для того, щоб знизити безробіття, держава часто намагається збільшити сукупний попит.

Варіант № 5

1. Методи підрахунку валового продукту.
2. Циклічні коливання в економіці: механізм циклу і його фази.
3. Тести.

Має місце слідуєча інформація:

Чисельність зайнятих – 90 млн. чол.;

Чисельність безробітних – 10 млн. чол.;

- а) розрахуйте рівень безробіття;
- б) через місяць з 90 млн. чол., які мали роботу, були звільнені 0,5 млн. чол.; 1 млн. чол. з числа офіційно зареєстрованих безробітних припинили пошуки роботи. Визначіть, які тепер:

- (1) чисельність зайнятих;
- (2) кількість безробітних;
- (3) рівень безробіття.

Варіант № 6

1. Підрахунок валового продукту по доходам.
2. Цілі і інструменти макроекономіки.
3. Тести.

Визначіть статус осіб, перерахованих нижче, з точки зору їх відношення до зайнятості і до робочої сили, якщо вони класифікуються слідуєчим чином:

- зайнятість (З)
 - безробіття (Б)
 - не включені в склад робочої сили (Н)
- а) робітник, звільнений за власним бажанням;
 - б) робітник, переведений на режим роботи неповного робочого дня;

- в) вчитель, який за станом здоров'я більше не може працювати;
- г) звільнений робітник, який на протязі довгого часу не міг знайти роботу і тому припинив її шукати;
- д) студент, який вчиться на денному відділенні учбового закладу;
- е) автомеханік, який вчиться на вечірньому відділенні навчального закладу;
- ж) домашня господарка, яка займається своїм будинком і сім'єю;
- з) домашня господарка, яка частину часу працює у якості бібліотекаря.

Варіант № 7

1. Підрахунок валового продукту по витратам.
2. Податкова політика держави.
3. Тести.
 1. Чисельне значення якого із слідуючих показників падає після настання фази підйому і зростає після настання фази спаду:
 - а) обсяг товарних запасів в обробній промисловості;
 - б) обсяг ВВП;
 - в) середня продовжуваність робочого тижня;
 - г) курси цінних паперів;
 - д) обсяг промислового виробництва.
 2. В період кризи більше всього скорочуються:
 - а) витрати споживачів на купівлю ліків;
 - б) рівень заробітної плати;
 - в) величина підприємницького прибутку;
 - г) державні закупки товарів і послуг;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
 3. Тенденція до падіння обсягу валових інвестицій з'являється в період, коли:
 - а) підвищуються темпи зростання продажу;
 - б) рівень зростання продажу залишається незмінним;
 - в) темпи зростання продажу падають;
 - г) всі попередні відповіді правильні;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.

Варіант № 8

1. Показники національних рахунків: чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід.
2. Сукупна пропозиція і фактори, що її визначають.
3. Тести.
 1. Людина, яка сподівається знову отримати роботу:
 - а) відноситься до розряду зайнятих;
 - б) відноситься до розряду безробітних;
 - в) не враховується у складі робочої сили;
 - г) розглядається як неповністю зайнятий;
 - д) розглядається як втративший надію знайти роботу.
 2. Яка з відповідей теста 1 правильна, якщо людина хвора і не може працювати?
 3. В умовах повної зайнятості рівень фрікційного безробіття повинен:
 - а) дорівнювати 0;
 - б) бути меншим 1 %;
 - в) бути меншим, ніж рівень циклічної форми безробіття;
 - г) всі попередні відповіді правильні;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
 4. Згідно закону Оукена двопроцентне перевищення фактичного рівня безробіття над його природним означає, що відставання фактичного обсягу ВВП від реального складає:
 - а) 2%
 - б) 3%
 - в) 4%
 - г) 5%
 - д) значно більше 5%.

Варіант № 9

1. Номінальний і реальний ВВП та його вплив на суспільний добробут.
2. Сукупна пропозиція і нецінові доходи, що її визначають.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуєчі твердження (+, -):

1. Обсяг інвестицій в машини і обладнання, як правило, не збільшується перед наступаючим спадом і після його завершення.
2. Інвестиції – самий нестабільний компонент сукупних витрат в рамках економічного циклу.
3. Валові інвестиції зростають, якщо темпи приросту обсягу продаж падають.
4. Експорт даної країни зростає, якщо збільшується ВВП інших країн.
5. Зміна в обсязі продаж може проявитися в значній зміні величини інвестицій.
6. Споживчі витрати – самий нестабільний компонент сукупних витрат.
7. Якщо рівень безробіття рівний природньому, обсяги потенційного і фактичного виробництва рівні.
8. Збільшення виплат по безробіттю сприяє зростанню його рівня.
9. Рівень безробіття визначається шляхом співставлення загальної кількості зайнятих і безробітних.
10. В склад робочої сили потрібно включати і безробітних, які активно шукають роботу.

Варіант № 10

1. Сукупний попит і фактори, що його визначають.
2. Цілі і форми державного регулювання економіки.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуєчі твердження (+, -):

1. Сукупні блага повинні вироблятися державою.
2. Крива Лафера демонструє, що зниження норми податків збільшує обсяг податкових надходжень.
3. Суспільні блага, як правило, продаються на приватних ринках.
4. Було б справедливим, якщо б всі громадяни платили однакові податки.

5. Прогресивне оподаткування стимулює підвищення ефективності виробництва.
6. В умовах, коли потенційний і фактичний обсяги ВВП рівні, зростання сукупних витрат приводить до інфляції, так як подальше зростання виробництва неможливе.
7. Очікувана і непередбачена інфляція чинять однаковий вплив на перерозподіл доходу.
8. Непередбачена інфляція може привести до перерозподілу доходу між боржником і кредитором на користь першого.
9. Дж. Кейнс критично відносився до використання державних витрат і системи оподаткування у якості інструментів підвищення рівня зайнятості.
10. Інфляція призводить до зниження реальних доходів всіх верств населення.

Варіант № 11

1. Сукупний попит і цінові фактори, що його визначають.
2. Необхідність державного втручання в економіку.
3. Тести.
 1. Інфляція може бути пов'язана:
 - а) тільки з зростанням ВВП;
 - б) з зростанням або падінням ВВП в залежності від джерела його розвитку;
 - в) тільки з падінням ВВП;
 - г) з зростанням ВВП, якщо економіка розвивається в умовах повної зайнятості;
 - д) всі попередні відповіді правильні.
 2. Непередбачена інфляція, як правило, супроводжується:
 - а) відсутністю економічних збитків;
 - б) зниженням ефективності економіки;
 - в) перерозподілом багатства і доходу;
 - г) правильні тільки відповіді б) і в);
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
 3. Менше всіх постраждають від непередбаченої інфляції:
 - а) ті, хто отримують фіксований номінальний доход;

- б) ті, у кого номінальний дохід зростає, але повільніше, ніж підвищується рівень цін;
- в) ті, хто мав грошові збереження;
- г) ті, хто був боржником, коли ціни були нижчі;
- д) правильні відповіді б) і г).

Варіант № 12

1. Поняття системи національних рахунків.
2. Сукупний попит і нецінові фактори, що його визначають.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуєчі твердження (+, -):

1. Витрати домогосподарств на будівництво нового будинку включаються у споживчі витрати.
2. Додана вартість включає заробітну плату, але не враховує обсяг прибутку.
3. ЧВП перевищує НД на величину амортизації.
4. При розрахунку ЧВП враховуються чисті інвестиції.
5. Реалізація товарних запасів призводить до скорочення валових і чистих інвестицій.

Варіант № 13

1. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції. Ефект храповика.
2. Причини і наслідки інфляції.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуєчі твердження (+, -):

1. Підвищення внутрішнього рівня цін (відносно світового) призводить до зростання експорту і до зниження імпорту товарів і послуг.
2. У зрівноваженій економіці завжди існує повна зайнятість.
3. Підвищення курсу національної валюти по відношенню до іноземних валют створює умови для зростання експорту і, отже, збільшує сукупний попит.

4. При інших рівних умовах, зміни в попиті викликаються зміною цін.
5. Причини зрушення кривих сукупного і індивідуального попиту однакові.

Варіант № 14

1. Сукупна пропозиція і фактори, що її визначають.
2. Причини безробіття і його економічні наслідки.
3. Тести.

Як впливають нецінові фактори на динаміку сукупного попиту (+, -):

- а) зростання населення;
- б) скорочення пропозиції грошей;
- в) підвищення індивідуальних податків;
- г) очікувана депресія (криза) в інших країнах;
- д) очікувана депресія (криза) в національній економіці.

Модульний контроль №2
з дисципліни “Макроекономіка”

Варіант № 1

1. Класична теорія макроекономічної рівноваги.
 2. Бюджетний дефіцит і його регулювання.
 3. Тести.
-
1. Згідно теорії Кейнса, збереження можуть перевищувати інвестиції, якщо:
 - а) рівень процентної ставки зростає;
 - б) на протязі тривалого часу в економіці існує перевиробництво і безробіття;
 - в) не діє закон Сея;
 - г) перевиробництво і безробіття неможливі в даній економіці;
 - д) правильні відповіді б) і в).
 2. Згідно кейнсіанської концепції споживчих витрат:
 - а) споживчі витрати мають безпосереднє відношення до розпоряджаемого доходу;
 - б) якщо розпоряджаємий дохід зростає, споживчі витрати падають;
 - в) якщо розпоряджаємий дохід зростає, то його частка, направлена на споживання, падає;
 - г) всі попередні відповіді правильні;
 - д) правильні тільки відповіді а) і в)
 3. Згідно “парадоксу ощадливості” бажання зберігати при кожному рівні доходу викличе:
 - а) зрушення кривої споживання вниз;
 - б) зменшення врівноваженого рівня НД і виробництва;
 - в) зрушення кривої збереження вверх;
 - г) зростання кількості людей, які здійснюють збереження;
 - д) правильні відповіді тільки а), б) і в).

Варіант № 2

1. Споживання і збереження в масштабах національної економіки: кейнсіанський аналіз.
2. Вільна торгівля і протекціонізм. Міжнародна торгова політика.
3. Тести.
 1. Закон Сея фіксує зв'язок між:
 - а) плямами на сонці, погодними умовами і обсягом виробництва в аграрній сфері;
 - б) попитом на гроші і їх пропозицію;
 - в) збереженням, інвестиціями і рівнем процента;
 - г) кредитом, виробництвом і ринком праці;
 - д) виробництвом, доходом і затратами.
 2. Саморегулююча ринкова система гарантує:
 - а) відсутність дефіциту товарів;
 - б) неможливість надлишку товарів;
 - в) неможливість появи стійкого і тривалого дефіциту товарів;
 - г) дефіцити і надлишки товарної маси, які швидко зникають у результаті дії цінового механізму;
 - д) правильні відповіді а) і б).
 3. Попит на працю:
 - а) безпосередньо пов'язаний з рівнем заробітної плати;
 - б) безпосередньо пов'язаний з пропозицією продукту, виробленого цією працею;
 - в) визначається попитом на машини і обладнання;
 - г) визначається попитом на продукт, який виробляється цією працею;
 - д) правильні відповіді а) і г)

Варіант № 3

1. Інвестиції і збереження: проблема рівноваги. Модель "IS" (інвестиції-збереження).
2. Суть і роль фінансів. Структура фінансової системи.
3. Тести.
 1. Функція споживання має вигляд $C=100+0,9 ДІ$ (розпоряджаємий доход):

- а) розрахуйте споживчі витрати і збереження при даних значеннях розпоряджаемого доходу;

Розпоряджасий дохід (ДІ) млрд. грн.	Споживчі витрати (С) млрд. грн.	Збереження (S)
600		
800		
1000		
1200		
1400		

- б) розрахуйте граничну схильність до споживання (MPC) і до збереження (MPS);
в) розрахуйте мультиплікатор (K).

Варіант № 4

- Мультиплікатор в ринковій системі господарства.
- Валютні курси і коректування платіжного балансу.
- Тести.
- Д.Рікардо на прикладі виробництва зерна і вина в Англії і Португалії показує суть теорії порівняльних переваг

Години роботи в Англії і Португалії

Англія	Обмінне співвідношення	Португалія	Обмінне співвідношення
1 метр тканини – 3 год.		2 год.	
1 літр вина – 6 год.		1 год.	

- Визначіть обмінне співвідношення обох товарів в Англії і Португалії.
- У скільки разів дорожче вино в Англії у порівнянні з Португалією.

Варіант № 5

- Парадокс ошадливості. Похідні інвестиції.
- Роль і особливості міжнародної торгівлі.
- Тести.

Щотижневі витрати сім'ї на споживання рівні 100 грн.+1/2 обсягу розпоряджаемого доходу за тиждень ($C=100$ грн.+1/2 ДІ).

Розрахуйте по даній таблиці витрати сім'ї на споживання і величину збереження при кожному рівні доходу (в грн.).

ДІ	Споживання (C)	Збереження (S)	ДІ	C	S
0			300		
100			400		
200			500		

Варіант № 6

1. Поняття і типи грошових систем.
2. Доходи від неформальної (тіньової) економіки.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+,-):

1. Підсумок платіжного балансу, строго кажучи, завжди складає нуль.
2. Бреттон-Вудська система передбачала використання золота і долара у якості міжнародних резервів.
3. Коли країна знижує ціну на золото, це називається обезціненням її валюти.
4. Країна може змінити загальний рівень внутрішніх цін для того, щоб відновити рівновагу платіжного балансу.
5. Дефіцит платіжного балансу по поточних операціях фінансується в основному чистим притоком капіталу.
6. Коли ціна фунта стерлінгів в доларах знижується, говорять, що долар обезцінився по відношенню до фунта.
7. З 1971 року у світовій економіці діє система фіксованих валютних курсів.
8. Вільно плаваючі валютні курси визначаються безперешкодною грою попиту і пропозиції.

Варіант № 7

1. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.
2. Ринковий механізм і джерела формування доходів населення.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+,-):

1. Захист ряду галузей з метою національної безпеки – один з аргументів на користь встановлення торгових бар'єрів.
2. Економічний добробут країни в умовах вільної міжнародної торгівлі завжди нижчий, ніж при введенні імпорتنих мит.
3. Порівняльні переваги відображають міжнародні відмінності в альтернативних витратах виробництв різних товарів.
4. Введення митних тарифів стимулює внутрішнє споживання в країні.
5. Необхідність захисту молодих галузей від іноземної конкуренції справедливий аргумент на користь встановлення торгових бар'єрів.
6. Рівень життя в Україні у більшій мірі, ніж у Голандії, залежить від зовнішньої торгівлі.
7. Імпорт товарів і послуг приводить до зростання внутрішніх цін і є причиною інфляції.
8. Імпорт збільшує сукупний попит в країні.
9. Умови торгівлі – це відношення експортних цін до імпорتنих цін.

Варіант № 8

1. Державний бюджет і його структура.
2. Макроекономічна рівновага на грошовому ринку.
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+,-):

1. Чим менша потреба населення у готівкових грошах, тим менша можливість створення грошей банками.
2. Комерційні банки створюють гроші для погашення позик.
3. Резерви комерційного банку в ЦБ – це активи ЦБ.
4. Коли позичальник погашає позику у розмірі 500 грн. у вигляді чеку або готівкою, пропозиція грошей скорочується на 500 грн.
5. Продаж державних облігацій комерційних банків збільшує пропозицію грошей.
6. Якщо норма обов'язкових резервів складає 100%, то грошовий мультиплікатор рівний 0.

7. Банківська готівка, яка зберігається в сейфах, являє собою частину банківських резервів.
8. Основною функцією норми обов'язкових резервів є підтримання банківської ліквідності.
9. Фактичні резерви комерційного банку рівні суми обов'язкових і надлишкових резервів.
10. Грошовий мультиплікатор являє собою відношення суми нових депозитів до суми збільшення резервів.

Варіант № 9

1. Вплив грошей на обсяг виробництва. Модель "IS-LM".
2. Фінансування міжнародної торгівлі. Платіжний баланс країни.
3. Тести.
 1. Норма обов'язкових резервів:
 - а) вводиться, перш за все, як засіб обмеження грошової маси;
 - б) вводиться як засіб, який запобігає від вилучення вкладів;
 - в) складає середню величину маси грошей, які необхідні для задоволення потреб населення;
 - г) зараз не використовується;
 - д) ні одна з відповідей не є правильною.
 2. В банку X, який є одним з багатьох банків, має місце депозит величиною 10000 гривень. Норма обов'язкових резервів встановлена в 25%. Цей депозит здатний збільшити суму наданих позик по меншій мірі на:
 - а) невизначену величину;
 - б) 7500 гривень;
 - в) 10000 гривень;
 - г) 30000 гривень;
 - д) більше, ніж 30000 гривень.
 3. Якщо норма обов'язкових резервів складає 100%, то величина грошового мультиплікатора рівна:
 - а) 0; б) 1; в) 10; г) 100; д) -1.

Варіант № 10

1. Мультиплікатор в ринковій системі господарства.
2. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.
3. Тести.

1. Зростання експорту даної країни, при інших рівних умовах:
 - а) збільшить сукупний попит, але зменшить НД;
 - б) зменшить сукупний попит, але збільшить НД;
 - в) збільшить чистий експорт;
 - г) збільшить сукупний попит і НД;
 - д) правильні тільки відповіді в) і г).
2. В моделі “сукупний попит-сукупна пропозиція” зростання рівня цін приведе:
 - а) до зростання граничної схильності до споживання;
 - б) до зростання впливу мультиплікатора на доход;
 - в) до зниження впливу мультиплікатора на доход;
 - г) не чинить вплив на рівень дії мультиплікатора на доход;
 - д) всі перераховані відповіді неправильні.
3. Зростання сукупних витрат в кейнсіанській моделі приведе до зрушення кривої сукупного попиту:
 - а) вправо на величину зростання сукупних витрат;
 - б) вправо на величину зростання сукупних витрат, помножену на значення мультиплікатора;
 - в) вліво на величину зростання сукупних витрат, помножену на значення мультиплікатора;
 - г) всі відповіді неправильні.

Варіант № 11

1. Споживання і збереження в масштабах національної економіки: кейнсіанський аналіз.
2. Валютні курси і коректування платіжного балансу
3. Тести.

Визначте, правильні або неправильні слідуючі твердження (+,-):

1. В кейнсіанській моделі макроекономічної рівноваги стабілізація економіки досягається через зміни сукупних витрат.
2. Збільшення товарних запасів змушує фірми збільшувати зайнятість.
3. Якщо гранична схильність до споживання складає 0,3, то мультиплікатор дорівнює 3.

4. В кейнсіанській моделі макроекономічної рівноваги рівні ціни і зарплати постійні.
5. Якщо реальний ЧВП зменшиться на 50 дол., то споживчі витрати знизяться менше, ніж на 50 дол.
6. Чим вища гранична схильність до споживання, тим більший мультиплікатор.
7. Інфляція не впливає на мультиплікаційний ефект сукупних витрат.
8. Зниження процентної ставки, при інших рівних умовах, приводить до скорочення реального обсягу ВВП.
9. Економісти класичної школи стверджують, що ринкова економіка регулюється з допомогою фіскальної політики.
10. Чим менша гранична схильність до збереження, тим більший вплив змін інвестиції на зміни величини доходу.

Варіант № 12

1. Інвестиції і збереження: проблема рівноваги. Модель “IS” (інвестиції-збереження).
 2. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.
 3. Тести.
1. До яких економічних наслідків може привести державний борг?
 - а) скорочення виробничих можливостей національної економіки;
 - б) зниження рівня життя;
 - в) перерозподіл національного багатства між членами суспільства;
 - г) збільшення сукупних національних витрат;
 - д) всі попередні відповіді правильні.
 2. Якщо уряд щорічно буде прагнути до збалансованого бюджету, то такий бюджет:
 - а) буде згладжувати коливання в рамках економічного циклу;
 - б) не буде чинити ніякого впливу на обсяг виробництва і рівень зайнятості;
 - в) буде сприяти послабленню інфляції;

- г) буде стимулювати сукупний попит;
 - д) буде посилювати коливання в рамках економічного циклу.
3. Ефект витіснення, пов'язаний з державним боргом, який виник в результаті зростання державних витрат:
- а) скорочує приватні інвестиційні витрати;
 - б) приводить до збільшення ставки процента;
 - в) приводить до скорочення виробничого потенціалу у майбутньому;
 - г) всі попередні відповіді правильні;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.

Варіант № 13

- 1. Державний бюджет і його структура.
 - 2. Макроекономічна рівновага на грошовому ринку.
 - 3. Тести.
1. Країна А може виробляти 1 т. пшениці або 4 т. вугілля, використовуючи одну одиницю ресурсів. Країна Б може виробляти 2 т. пшениці або 5 т. вугілля, використовуючи також одну одиницю ресурсів:
- а) країна А буде експортувати пшеницю і імпортувати вугілля;
 - б) країна Б буде експортувати пшеницю і імпортувати вугілля;
 - в) країна А не буде експортувати і імпортувати пшеницю;
 - г) країна Б не буде експортувати і імпортувати вугілля;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
2. Відмінність між імпортним митом і квотою полягає у тому, що тільки мито:
- а) приводить до скорочення міжнародної торгівлі;
 - б) приводить до підвищення цін;
 - в) приносить доходи в державний бюджет;
 - г) сприяє зниженню життєвого рівня в країні;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
3. Прихильники протекціонізму стверджують, що мита, квоти і інші торгові бар'єри необхідні для:
- а) захисту молодих галузей від іноземної конкуренції;

- б) збільшення внутрішньої зайнятості;
- в) запобігання демпінгу;
- г) забезпечення оборони країни;
- д) всі попередні відповіді правильні.

Варіант № 14

1. Бюджетний дефіцит і його регулювання.
2. Фінансування міжнародної торгівлі. Платіжний баланс країни.
3. Тести.
 1. Якщо ціна швейцарського франка в доларах упала з 50 до 45 центів за один франк, то ціна магнітофона (в дол.), який продається у Швейцарії за 150 франків:
 - а) упаде на 10 дол.;
 - б) знизиться на 7,5 дол.;
 - в) знизиться на 5 дол.;
 - г) зросте на 7, 5 дол.;
 - д) всі попередні відповіді неправильні.
 2. Як може вплинути на фізичний обсяг експорту і імпорту США помітне зниження ціни долара в іноземних валютах:
 - а) експорт і імпорт зростуть;
 - б) експорт зросте, а імпорт знизиться;
 - в) експорт і імпорт знизиться;
 - г) експорт знизиться, а імпорт зросте;
 - д) суттєво не вплине ні на експорт, ні на імпорт.
 3. Україні вирішила встановити контроль над зовнішньою торгівлею з тим, щоб знизити дефіцит платіжного балансу. Одним з результатів цього рішення буде:
 - а) зниження рівня інфляції в країні;
 - б) зниження темпів економічного зростання;
 - в) зниження українського експорту;
 - г) зниження українського імпорту;
 - д) зниження сальдо торгового балансу.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ТЕМА 1. Макроекономіка як наука.	5
1. Предмет і основні проблеми макроекономіки.	5
2. Основні поняття макроекономіки. Макроекономічна політика.	8
ТЕМА 2. Система національних рахунків і її показники	12
1. Поняття системи національних рахунків.	12
2. Валовий продукт у системі національних рахунків.	14
3. Методи підрахунку валового продукту.	18
4. Показники національних рахунків: чистий внутрішній продукт, національний дохід, особистий дохід.	23
5. Номінальний і реальний ВВП і його вплив на суспільний добробут.	25
ТЕМА 3. Сукупний попит і сукупна пропозиція	30
1. Сукупний попит і фактори, що його визначають.	30
2. Сукупна пропозиція і фактори, що її визначають.	36
3. Рівновага сукупного попиту і сукупної пропозиції. Ефект храповика.	40
ТЕМА 4. Макроекономічна нестабільність: економічні цикли і безробіття	43
1. Цілі й інструменти макроекономіки.	43
2. Циклічні коливання в економіці: механізм циклу і його фази.	47
3. Причини безробіття і його економічні наслідки.	55
ТЕМА 5. Інфляція і антиінфляційна політика	61
1. Суть і механізми інфляції.	61
2. Причини і наслідки інфляції.	68
3. Основні напрямки боротьби з інфляцією.	73
ТЕМА 6. Роль держави в ринковій економіці	79
1. Необхідність державного втручання в економіку.	79
2. Цілі і форми державного регулювання економіки.	85
3. Податкова політика держави.	92
ТЕМА 7. Макроекономічна рівновага у системі споживання і збереження	98

1. Класична теорія макроекономічної рівноваги.	98
2. Споживання і збереження в масштабах національної економіки: кейнсіанський аналіз.	101
3. Інвестиції і збереження: проблема рівноваги. Модель «IS» (інвестиції - збереження).	107
4. Мультиплікатор в ринковій системі господарства.	113
5. Парадокс ошадливості. Похідні інвестиції.	117
ТЕМА 8. Фінансова система і фінансова політика	121
1. Суть і роль фінансів. Структура фінансової системи.	121
2. Державний бюджет та його структура.	124
3. Бюджетний дефіцит і його регулювання.	126
ТЕМА 9. Грошово-кредитна система і грошово-кредитна політика держави	132
1. Поняття і типи грошових систем. Мультиплікаційне розширення банківських депозитів.	132
2. Суть і форми кредиту. Структура сучасної кредитної системи.	136
3. Макроекономічна рівновага на грошовому ринку	139
4. Вплив грошей на обсяг виробництва. Модель «IS - LM»	146
ТЕМА 10. Соціальна політика держави	152
1. Ринковий механізм і джерела формування доходів населення.	152
2. Доходи від неформальної (тіньової) економіки.	154
3. Нерівність доходів. Система соціального захисту і її розвиток.	160
ТЕМА 11. Міжнародна торгівля: особливості й основні принципи	167
1. Роль і особливості міжнародної торгівлі.	167
2. Вільна торгівля і протекціонізм. Міжнародна торгова політика.	174
ТЕМА 12. Валютні курси і платіжний баланс країни	183
1. Фінансування міжнародної торгівлі. Платіжний баланс країни.	183
2. Валютні курси і коректування платіжного балансу.	190
Навчально-методичне забезпечення курсу «МАКРОЕКОНОМІКА»	198

Наукова література

В.П. Приходько, В.А. Шинкар

МАКРОЕКОНОМІКА

Верстка • Мирослава Токар
Дизайн обкладинки • Катерина Малько
Коректура авторська

Підписано до друку 15.05.2014. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк ар. 16,6. Тираж 300 прим. Замов. № 18.

Видано та віддруковано у ТОВ “Поліграфцентр “Ліра”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25
www.lira-print.com

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.

П 77 Приходько В.П., Шинкар В.А. Макроекономіка: Навчальний посібник. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 248 с.

УДК 330.101.541(075.8)

ББК 65.012.2я73